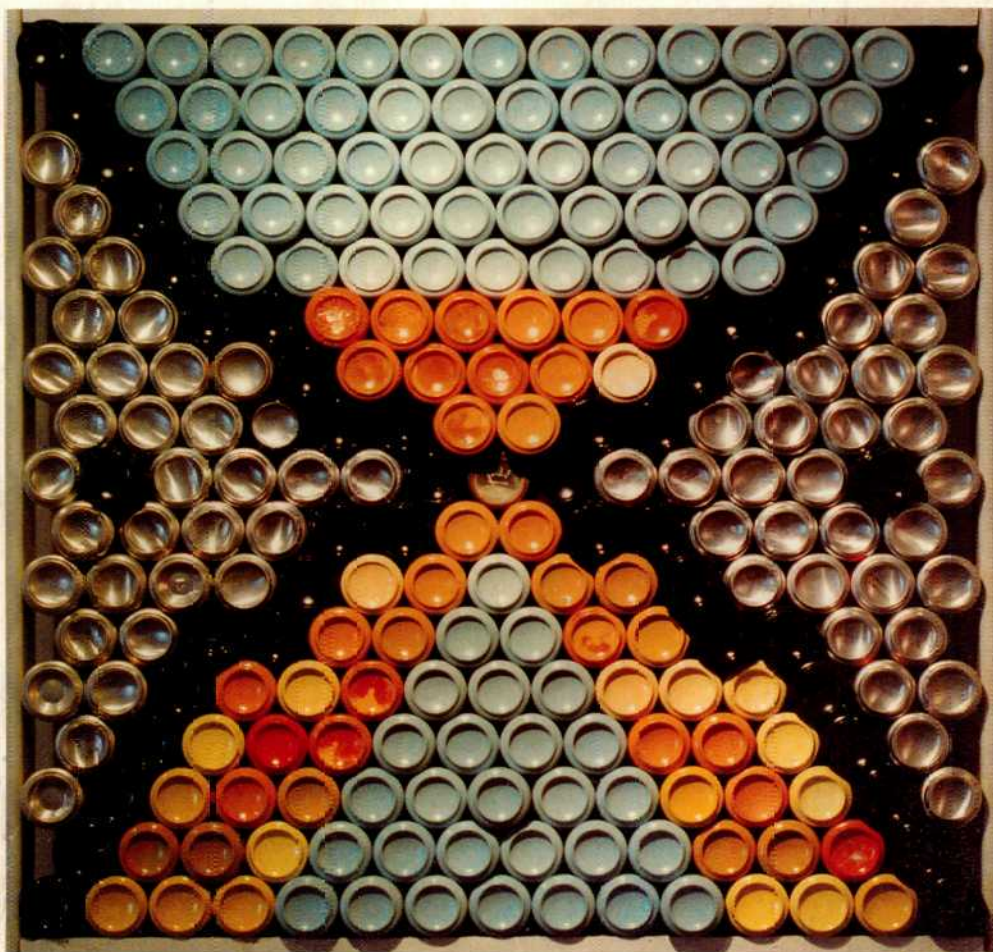

Vikerkaar

1/2000

SEMIOOTILINE SEIKLUS JÄTKUB: Thomas A. Sebeeki Eesti-seos; Roland Barthes oma arenguteest; Vahur Mikita "Semiootika kui vaevus"; Juri Lotmani "Inimesed ja märgid". Maailm on ratsu – Andres Herkel Juri Lotmani "Semiosfäärist". Marek Tamm Tartu uuest semiootikast. Hasso Krulli, François Serpent'i, Elo Viidingu, Aive Antsoni ja Kirsti Oidekivi luuletusi; Jan Kausi ja Mehis Heinsaare jutud. Vaatenurgas Johnny B. Isotamme laulud, Hirami "Mõru maik". Erki Kasemetsa kunstitööd. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 14. aastakäik.
Jaanuar, 2000. Nr. 1.

SISUKORD

François Serpent *** 1
Hasso Krull *Luulet* 2
François Serpent *Luulet* 11
Jan Kaus Johani ümbersünd 18
Aive Antsov *Luulet* 30
Elo Viiding *Luulet* 33
Mehis Heinsaar *Vaikuse jõu neli ilmingut* 41
Kirsti Oidekivi *Luulet* 52

Ande Tombach & Tõnu Kaalep
Teateid pea sisemusest: Erki Kasemetsa kunst 56

Roland Barthes *Semioloogiline seiklus* 58
Thomas A. Sebeok *Eesti-seos* 63

Valdur Mikita *Semiootika kui vaevus* 79

ELAV AJALUGU

Juri Lotman: *Inimesed ja märgid* 85

VAATENURK

Andres Herkel *Maailm on ratsu* 92
Marek Tamn *Semiootikud elavad edasi. Ka Tartus* 97
Jaak Urmet *Johnny B – Führer* 100
Jürgen Rooste *Kõigi maade jõnglased, yhinege!* 102
Mihkel Samariüütel
Ruumi täitmine 105
Veiko Märka *Filoloogia või žurnalism, feminism või seksism?* 109

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar" 2000.

Esikaanel: Erki Kasemets.
"Kell II". 246 metallpurki, värv.
1996.

Tagakaanel: Erki Kasemets.
"Aja taasringlus III". 740 metallpurki,
värv. 1996.

FRANÇOIS SERPENT

* * *

lõplik

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

sellele maale enam ei tulda

HASSO KRULL

Praht

rongiga Nõmmelt linna sõites
näen tuule käes kuivanud pihlakalehti
ja raudtee ääres igasugust prügi

siin on traati ja autokumme
autokeresid endid ja roostes plekki
plastikaatkotte ja krohvipuru

betonist plokid on laotud riita
ja jäetud ilmale järada
põõsa all mingid katkised torud

raudteejaamad on kinni pandud
akende ees rasked vanaaegsed luugid
värvitud tellisseinalt loen et AMF RULES

vagunis istujad kõik on üksi
igäüks oma pika puupingi peal
nad loevad või vaatavad aknast välja

üks noormees on punaste silmadega
ta liigutab sõrmi otsekui krabi
tema selja taga magab hulgusepoiss

keskealine naine kes mõtleb vist
oma õnnetult surmasaand sugulasest
üks ümmarguste põlvedega tütarlaps

nad kõik vaatavad sedasama prügi
ja loevad kirju mis ülendavad hinge
MAD MAX ja NIRVANA ja LEGALIZE

enamus küll on tuima näoga
rahulikud ja keskendumata
aga see just ongi transtsendentsi märk

prügi ja praht rämps sodi ja romu
rubbish junk TRASH debris ja slime
Tohuwabohu Wirrwarr ja Chaos

väikeses männikus jalutab vanamutt
kahe tibatillukese koeraga
garaažikatus põleb päikese käes

kõik mis on kunagi visatud ära
tuleb meie silmadesse tagasi
ja ehitab sinna pilvelõhkujaid

Leopard

kui pilved libisevad üle kuu
on leopardil aeg jahile minna
ta hüppab maha, kõnnib läbi rohu
ja hiilib pimedas impaalasid

hüään varitseb ta ligiduses
impaalade sõõrmed liiguvad
käib mingi sahin, nad hüppavad üles
ja liduvad parinal eemale

leopard tõmbab saba rõngasse
kuu tuleb välja ja valgustab teda
ta toetab pea lõuale ja lödvestub

suurte inimeste elutragöödia
olevat selles et kirel pole kannatust
nad ei suuda veidi oodata

Vennad Voitkad

üks kiir tungib läbi tihniku
roheline sambla valdustesse
ta valgustab mände ja pehmeid kive
ja punkri avatud sisemust

punker on tühi ta tugevad narid
on terved ja ootavad magajaid
nad pakuvad pelgu ja sooja ja vaikust
maa-aluses katedraalis

üks hambahari lavatsi peal
on jäänud puhtaks loputamata
küllap vist pesijal hakkas kiire
või ei saanud ta ojale minna

igal pool hingavad ümberringi
palusammal ja kaksikhammas
kerkides õrnalt ja märkamatuult
rebase jalajälgedesse

ta tuleb mustikavarte vahelt
teeb ringi ja keerutab nuuskides kaela
siis tõstab pea vaatab varviku poole
ohtliku maailma pilguga

kilpjalad õõtsuvad kahisevad
keegi on läinud siit püssiga läbi
raua ja naha lõhna on tunda
see hõljub õhus ja virvendab

pealinnas pankurid tulevad kokku
komsomoli muhedal meenusõhtul
kaotavad enese tulumaksu
ja lendavad õndsaille saarile

ega ma nüüd ei tahagi öelda
et samblalapp oleks pealinnast kaugel
pealinn on väga ligidal
seepärast ongi siin metsas nii mahe

Kütioru päevalilled

tulime järve äärest, vesi oli kõrge
koprad olid tõstnud selle vesikuppude nuppudeni
ujumissilla tipus said jalad juba märjaks

metsas oli pisut jahedam
paljajalu teerada kuivade varvastega
metsavaraste saag undas kuskil raiesmiku pool
parmud ja kärbsed, kiilid ja kaanid
rahulikult ootamas, me tuleme tagasi

aga õues
mõõtis Mõmm päevalillede pikkust
ja leidis et tema on ikka veel pikem

pärast nägin rohelist rohutirtsu
talle oli päevalillest saanud maja
selle katus oli taevas ja seinad olid õiekorv
põrand aga polnud muud kui ta enese
tiivulised sandaalid

viisime rohutirtsu
pärnapuu alla kus igal suuremal oksal
juba laulis kuumailmaritsikas

sügisel tulimegi Kütiorgu tagasi
sõitsime hilja õhtul läbi videviku roosa udu
tee oli udukarva ja künkad ümberringi
eredad nagu soosammal
pimedas tulime õue peale

päevalillede tohutud südamed
kõrgusid pea kohal nagu taevas
hüpates sai neid puudutada

nad olid kõigist suuremaks saanud
ja pidid surema

Järvetorn

veepeegel taevaste veepeeglis
püramiid tüvede püramiidis

nõlvad küngaste nõlvadel
rajad lätete radadel
mättad viltsambla mätastel

veesild kõrkjate veesillast
muda vesikupujuurte mudast
kaanid verede kaanidest
taevatrepp laudade taevatrepist

pilved selili pilvedelt
silmad varvaste silmadelt
roheline kasvude roheliselt
ihud hõljuvailt ihudelt
ringid sõrmede ringidelt

lained tuulevirve lainetesse
koprad kraavide kobrastesse
roikad tammide roigastesse
ladvad kuuskede latvadesse
päike latvade päikesesse
kiired päikese kiirtesse

kaldad roigaste kallastele
tallad torgitud taldadele
nahad riiete nahkadele
valgus nimmete valgusele
jahedus niiskuse jahedusele
hingeõhk õhu hingeõhule
sammalvaibad sammalvaipade sammalvaipadele

Myelos

Hermes:

päike paistab täna väga heledasti
me peaksime minema mereranda
võtma riided seljast heitma liiva peale pikali
ja päevitama

Toth:

oo kolmekordselt-suurim
eelmine kord kui me käisime rannas
oli päike väga kõrgel ja kõrvetas mu naha
koju tulles olin punane kui keedetud vähk
võidsin ennast hapukoorega
ega maganud valu pärast hommikuni

Hermes:

sellegipoolest mu poeg
on inimese hingel võimalus
päevitada ennast pruuniks isegi kehas olemise ajal

sa tead et kiiskav kera mida me näeme
on ainult tõelise päikese udune vari

Toth:

isa ma ei saa sinust aru

Hermes:

kosmos on ilus aga ta ei ole hea
ta ei ole veel hüve kuigi on selle tehtud
kui sa tahad tõusta seitsme valitseja juurde
pead olema pruun nagu küps kreek
mitte õhetav ja roosa nagu Daidalose pörsas

Toth:

päikesele liginedes ei tohi me punastada
ega kahvatada peame olema tõmmud nagu neegrid
peame oma naha nülgima ja riputama nõõrile
aga kus on see karp kus sa panid mu silmad

Hermes:

neid hoian ma esialgu oma käes

Toth:

hea küll ma kasutan siis päikeseprille
neid uusi heledaid eelmised olid küll paremad
nendega oli nii hea vaadata varjutust
kahju et sa istusid neile peale

Hermes:

poeg ma ei saa sinust aru

Toth:

tema keha ei saa keegi puudutada ega näha
ta on kõige allikas ja juur millel pole algust
ega lõppu kui me tahame korralikult päevitada
peame ennast kastma tema peekrist

sest ta ei ole kade
siis oleme täiuslikud

Hermes:
kui sa vihjad et tahad minu polaroide
selgita

Toth:
lootosesööjate maal olid asjad paremini korraldatud
turg oli ära jagatud igaüks kes tahtis
suuremat lootost pidi kõigepealt sööma väiksema
enne seda veel väiksema ja enne seda
nii väikese lootuse et see kadus peo peale ära
nii saigi Odysseus tagasi koju
näitama oma rammu

Hermes:
prille on palju neid on väga erinevaid
mõned on suured ja mõned on väga väikesed
ümmargused kandilised kolmnurksed nelinurksed
rohelist roosad triibulised ruudulised
mõned teevad pinna kolmemõõtmeliseks
ja mõned näevad ainult pimedas hästi
hea küll ma annan sulle silmad tagasi

Toth:
oh oh ah uuuhh eeehh kanäe
sa ju ajasid mulle jama
mingit rannailma pole ülal pole päikse varjugi
puhub vilu tuul
ja taevas on lauspilves

Hermes:
see oligi mu õpetuse üdi
pilved liiguvad

* * *

(Pentti Mustapää järgi)

hyppien, tanssien kuljen
polkua varjoisaa
polkua metsän halki
polkua metsän taa

mu kohal on vanad jutud
ja kellegi teenistus
ma liigun peenarde poole
et näsida nublusid

kuidas see kokku klapib
võiks filosoofia öelda
aga et ta ei ütle
siis ajan niisama läbi

autuas, autuas ilta
autuas ilta nyt on
veed on kuivanud kokku
ja kerkinud taevasse

lehed on lookas tolmust
ja värvidest liblikaist
ja kaladest kirendab jõgi
ja kergus on kontides

on datlid piim ja vesi
apelsinipuu õitega
on ihu hing ja vaim
vendade lauluga pimeduses

FRANÇOIS SERPENT

* * *

kes me oleme?
kust me tuleme?
kas meid saab osta ka järelmaksuga?

* * *

on öö. on kylm. on jää.
jää all on linn.
kitsad tänavad. madalad majad.
aknaluugid ja pitskardinad.
laual samovar. seinä peal kuivanud lilled.
raamaturiiulid. puhvet ja toolid.
raudvoodi ja kummut.
nagis mantlid ja mytsid.
ahju kõrval halud ja roop.
aias peenrad ja tikripöösad.
aed ei ole ju suur.
suvel mõned lilled. kuuri taga nõgesed.
seal on ka peldik. naela otsas paberid.
keldris hapukurgipurgid. roostes kelk. rotikusehais.
päevad täis tööd või õppimist.
õhtul kirjutab kampsunis käsi lambivalgel luuletust.
sinililledest. ulmadest.
öösel võtab käsi
salapaigast mustvalge foto.
paksude huultega alasti naine.
jää all on soe. jää all õhk ei liigu.
mina uisutan jääl.

mind pole olemas. jää all.
minust ei kõnelda.
nõnda on soojem.
see mille sain on vabadus.
see mida näen on tõde.
see mida tunnen on kylm.

* * *

linad on higised
vähkren
padi on tõbras
vähkren
voodi on lai
kolm tundi kummalgi pool
kuu või prožektor
kurat teab
raagus oksad panevad mu majale
igatemoodi
ette ja taha
tapeedi mustrisse
korstnast välja
ma armastan sind nagu...
kaks meest
tulevad hommikul
vara
umbes viis või neli või varemgi
helistavad kella
nahkmantlid seljas
koputavad
kaabud peas
löövad jalaga
käekellad randmeil
peksavad ukse maha
miski helgib või mis

leiavad mu aseme tyhjana
ma olen jaamas
sinine raudteejaam neelab mind
pikad rööpad must sõidavad läbi
siis tuleb
auruvedur
vana auruvedur uauauauauaaaaa

a
a
a
a
a

parem kylg vasak kylg
ikka veel kolm tundi
ikka veel oksad
ma ei ole luuletaja
ma olen...
kui nad raudteejaama jõuavad
on kõik läbi
see oli hommikul vara
sa tulid
sinine kostyum seljas
kurguni kinni nõõbitud
puhvet jäi paremat kätt
tordikarp käes
sel kellaajal veel suletud
ma ei tea mis sul seal all oli
või tegelikult tean ju kyll
punase mytsiga mees ronis redelit mööda alla
väiksed rinnad
on siin vast alles sagimist
naba keset saledat kõhtu
ja korralagedust muidugi ka
kollakad häbemekarvad
avalik koht mis siin tahtagi

must limusiin peatus
vedurivile
kõik sammud minu suunas
ma ei ole hull
ma olen...
annad sa mulle andeks?
mida kuradit
jälle need oksad
määrdund tapeedi alt
voogavad sõnad
vana ajaleht
elektrijaamad
tööpingid
raudteerööpad
teadusliktehnilinerevolutsioon
progress
minu raudteejaam
minu maa
minu rahvas
ma ei ole Poola kuningas
MA OLEN JOHANNES LIIV

semafor näitab teed
saabel on langenud

golfimängija tytär

sa kõnnid must mööda
golfimängija tytär
su pilk on hämar kuid veri veel puhas
su isal on jalas valge king
briljantne naeratus päevitund näol
mercedes benz
ja be bop a lula
ja sha la la

ja teiseski jalas valge king
ja firmad ja aktsiad
ja mõnus nokamyts
sinu myts on mõnusam veel
kuhu me niimoodi jõuame

sa kõnnid mööda kõrvaklapid peas
mööda röpaseid tänavaid
garaaži juures nad ootavad sind
aga üksikvõitleja
kuri ja kurb
läheb tagasi aastasse 1984
sind seal enam ei ole
sina lähed teisele poole

su vanaisa tubli ja nyri mees
vaatab veel pikalt su minekut
viinapisar silmanurgas
murtud otstega rist sydames
Martin Heidegger Einstürzende Neubeuten Adolf Schickelgruber
aga sina lähed teisele poole
Euroopa
sadamas ootab sind suur isane loom
võtab su turjale
viib Väike-Aasiasse
ja seal on juba tuhanded
oranžide kiivritega mehikesed
ehitus käib
nad sibavad vibavad skribavad
oma sõnu
sulle suhu
ja yska

golfimängija tytar
su pilk on hämar
kuid veri veel puhas

me tahame sind
ja totaalset sõda

vaskratsanik

vaskratsanik väljaku ääres
vaskratsanik teede ristil
vaskratsanik kõigil maanteedel
vaskratsanik taevas ja maa peal
vaskratsanik akna taga
vaskratsanik vaatab su tupp
    silmad hiilgavad sinakas öös
    oksad kompavad hääletult
    miski ta näos ei liigu
    seal kusagil kaugel
temast vasakul pool
    on üksik kirikutorn
    aga kellel on selle jaoks silmi
    kui vaskratsanik tuleb ja TULEB

vaskratsanik kindralimundris
vaskratsanik preestriryyis
vaskratsanik nahkpesus
vaskratsanik puhastes mähkmetes
vaskratsanik ymber su käte
vaskratsanik nagu raagus puud
vaskratsanik nagu reheahi
vaskratsanik õhtute punases purpuris
vaskratsanik kollases tolmus
vaskratsanik raiutud rahva rinda
vaskratsanik laugude taga
vaskratsanik võigas ja suur
vaskratsanik peavalu punases tihnikus
    ära mine koju
        nad varitsevad sind su oma ukse taga

ära kanna oma nägu
sind tuntakse ära
ära mõtle omi mõtteid
lokaatorid teevad su asukoha kindlaks
liigu vaid kohtades
mis sulle võõrad
millega miski ei seo sind
vaid nii on lootust
et veel ei tabata sind

vaskratsanik leiab su kõikjalt
töölt ja bordellist
kempsust ja kirikust
vaskratsanik õudne ja julm
karistab sind su tegude eest
karistab sind su mõtete eest
karistab sind mittemillegi eest
lihtsalt niisama ja kõik

I WANT TO HOLD YOUR HAND

ytleb ta sulle
vaskratsanik kõrge ja raske
vaskratsanik kaelani soos
ja sina ta hobuse kapjade all

* * *

kolm risti
Kolgata mäel
Jumala allkiri?

JAN KAUS

JOHANI ÜMBERSÜND

Žanr: keskkooliõpilase (II Eliitgümnaasium) referaat asetleidnud sündmustest (aine: inimhinge anatoomia; hinne: 4, kuna pole õnnestunud olla piisavalt kiretu).

1. Johan

Meie keskel elanud, andmebaasis vastuoluline “data”. (Kuidas on see võimalik, küsisid mõned tähelepanelikumad kolumnistid. On’s tegemist koalitsiooni trikiga, küsisid opositsioonijõud.)

Niisiis – ta on sündinud 22. veebruaril, Johani koduleheküljel on pandud kuupäevaks ka 29. veebruar. Mitmes lugejakirjas avaldati arvamust, et mängus oli “Jumala (ühes sõnastuses “Kõrgema Ja Hea Vaimu”) sõrm”(“käsi”).

Surmadaatumit teavad kõik – see on kirjas ka põhikoolide lähiajaloo õpikutes.

Tema lapsepõlv “on mattunud hämarusse” (“Õudsete juhtumite” saatejuhi sõnastus). Internetist võib leida uurimusi tema lapsepõlve kohta, mis oli raske. Näiteks olevat tema ema (paljud väidavad, et võõrasema) hoidnud teda koerakuudis teisest kuuenda eluaastani.

Lõpetanud keskkooli.

Kõrgharidus, rakenduslik. Hinnete keskmine: 3,8. “Ta oli hall kuju, aga atraktiivne” – Anna Peska, grupiõde tehnikumipäevilt.

Ametilt linnaametnik, töötanud riigiasutustes. “Ainult riigiasutustes,” lausus poliitik Harri Katk intervjuus “Kõrgele Päevale”.

Arvamusi:

“Tegelikult ei tea me temast midagi” (Roosa, 28, vallaline).

“Ta oli nii-öelda massi esindaja” (Cyrrecelteleahtakamantara, 12,

poplaulja).

“Ta riided olid minu mäletamist mööda halli värvi” (Taina, 56, õpetaja).

“Me kodumaa taevas on madal, seetõttu arvataksegi, et teda on võimalik puudutada” (Arvo, 42, Kodumaa Kultuurikeskuse pressisekretär).

Johani naine Liilia (lindistus, kaunis sügispäev):

“Ta hoolitses mu eest hästi. Aga ta elas üle tõsiasja, et meil polnud autot ja et ta ei saanud osta kinke, mida ma temalt nõudsin. (Nuuk-satab.) Ütlesin talle vist liiga tihti: “Sa väärdjalik tossike!””

LISA: Johani luuletusi, murranguelne periood:

Me kodumaa on ilus
kuigi ta tihti on vilus
tihti piilub mõnest pilust
mõni väärdjas

Inimesed, olge head
kurjuselt lööge otsast pea
las saada põllud kauniks
ja las söötijäetud põlde tauniks
me eesastujate karm käsi.

Ajakirja “Geenius” toimetaja (kiri, kust järgnev tsitaat pärit on, on kadunud): “Liiga vähe looduskirjeldusi. Head aega.”

Arvatakse, et samal päeval hakkas pihta Johani luule murrangujärgne periood. (Tema postuumselt ilmunud luulekogu “Õnnetu kangelase pihtimused” on müüdnud üle 200 000 eksemplari: mõned kriitikud on imestanud fenomeni selliste mõõtmete üle. Kirjastuse “Homenepäev” juhataja Argen Pahand leiab, et rahval on vaja oma Robin Hoode.)

Üks näide Johani murrangujärgsest luulest:

Hei, te vastikud heaolustaarid

Varsti saabub te õuele surmakaarik
viib ära teie ülbuse ja särava ila
ripute Raekoja platsil nagu kellatilad.

Säilinud on ka lindistus Johani kõnest raadiosaatesse "Vabatahtlik sõna". Leidub Johani eluloouurijaid, kes kahtlevad vestluse autentsuses, pidades seda teatud ühiskonnasegmentide tellimustööks. Saatejuht Raigo, hüüdnimi: Hästi Aeglane Ja Rahulik Mees.

Johan: Halloo.

Raigo: Ja-a. Hal-loo.

Johan: Halloo!! (Eluloouurijad: Ta ei olnud agressiivne!)

Raigo: Ja-a. O-le-me k-uuu-l-dell. R-ää-ki-ge. Mi-da t-ei-e a-rr-va-tt-t-e k-a-ss lin-nn-a tä-na-vad o-nn k-orrr-ra-s-st ä-ä-ra?

Johan: Ma tahan ütelda, et olen elanud juba mõnda aega. Ja tean elust üht-teist. Te ärge arvake midagi, et te võite seal raadios kõigi üle naerda. Tõde ei jää vaka alla, tangusool setvimata!

Raigo: Mn-jj-aa-a. To-re jj-aa mm-ui-du-ggi õi-gg-e m-õ-tt-e. A-ga...

Johan: Mis ma arvan, et elu on korrast ära. Käest ära. Aga rahva vimm, see on nagu kääriv õlu. Meiesuguseid töötavaid inimesi ei lasta mikrofoni ette, kõnepulti. Tuleb asuda tegudele.

Raigo: K-üss-i-mu-ss o-nn ss-ii-s-ki li-nn-a-tä-nn-avv-a-ttt-es.

Johan: Kõik on õelad. Inimesed on õelad, liiga õelad. Kuidas te võtate endale julguse ja õiguse inimesi kommenteerida? Kust te võtate õiguse teada tavalise inimese elust nii palju. On ka ausaid inimesi!

Raigo asetab toru hargile. See tegu on hilisematel aegadel palju poleemikat tekitanud – küsimus on raadioajakirjaniku moraalsest kohustusest.

Raigo olevat hiljem – pärast Johani kuulsakssaamist – ütelnud: "Ühes asjas oli tal õigus – ma olen loomeinimene."

a)Johan ja tema sõbrad.

Kuus meest. Vanused: 19, 24, 30, 36, 47, 55. Eraelus vastavalt: töötu, kokk, üliõpilane, koristaja, pangaametnik, nõunik, autoremondilukksepp.

Kõigil olid registreeritud relvad. Nad olid Kaitsekomitee lihtsõdu-

rid, kes moodustasid salajase organisatsiooni nimega “Kaitse-eliit”. Kokkusaamiskoht: saun ühe 18-kordse uuselamu keldrikorrusel. Kokkusaamisaeg: iga teine pühapäev. Eesmärk: “ühiskondliku mõtteviisi muutmine leebe, kuid üldsusele nähtava terroriakti abil” (Väljavõte Kaitse-eliidi aukoodeksist).

Säilinud on ka Johani kõne ära kiri. (Raamatus “Meie Johan” on kirjeldatud õhtut, mil kõne toimus, “masendavana”. Sellele sekundeerib “Kodusooja” kolumnist väitega, et terve selle aasta sügis oli päikesepaisteline.)

“Sõbrad! Oht ei ähvarda väljast! Kuigi me kõik teame, kuidas väljajuurimatu kurjavaim idast, läänest ja põhjast meile kuklasse hingab, on suurem ülesanne just võidelda meie kodumaal lohkava kergemeelsuse võidukäigu vastu! Sõnadelt tegudele! Inimesed peavad hakkama üksteist austama ja abistama!”

2. Saade

Nimi: “Õudselt naljakas”. Vaadatavus: hea, kohati väga hea.

Saate ülesehitus: neli prominentset isikut asetavad naljakad maskid pähe ja püüavad “kas”-küsimuse vormis ära arvata prominentse saatekülalise nime.

Saatejuht: Tuivi Loov, 57, hüütakse ka “vallatuks tuviks”. Lemmikmõtted: “Positiivne”, “Suurepärane”, “Vapustav”. Andnud välja kõne-CD-d: “Kultuurne ilmadaam”, “Mina ja mu abielud”, “Mina ja mu heategevus”.

Mängijad. Vasakult esimene: Ergo, dirigent – väärikas, teeb nalja. (Keegi tundmatu kolumnist: “Ergo teeb nalja ja eeldab, et kõik naeravad. Kui keegi ei naera, on kohe näha, et Ergo solvub.” Järgmisel päeval avaldab Ergo samas lehes loo: “Andetu grafomaani tõmblused vaimusuuruste jalge ees”.)

Vasakult teine: Seimi, näitlejanna. Tema lemmikdeviisiks on “Is-sand, kui tore”. Selle lausega kandideerib ta ka kaks korda järjest Parlamenti. Olevat olnud seotud kuulsa lehmaudaraskandaali ja õlireostusafääriga.

Paremalt teine: Andrei, korvpallitreener – “halb diktsioon” (välja-

võte vaatajate ühispöördumisest televisioonijaama juhtkonna poole). Tuivi tunnistas Andrei ühes usutluses “oma lemmikuks”. Andreid on mitu korda tulistatud, õnneks ebaõnnestunult, ning ta koduukse peale kirjutati emailvärviga: “Kuradi välismaalane, kao siit nagu tõhk!”

Paremalt esimene: Aima, prominent. Tema puhul kasutati – ja kasutatakse siia maani – erilist arvutisüsteemi ja grimmitehnikat, mis muudavad tema näo teleriekraanil 30 aastat nooremaks. Aima on 87, lemmikriietuseks retuusid, on tihti esinenud rinnahoidja väel.

Ning siis:

Tuivi ajakirjas “Palavalt sinu”: “Tõesti, tõesti. Originaalne idee! Miks mitte “Õudselt naljakat” otsesaatena eetrisse lasta?”

Johan olevat sel hetkel istunud televiisori taga ja võpatanud – kui uskuda “Meie Johani” autoreid. (“Vaevalt, et Johan sai hetkel, mil meeleliigutus ta kõri nõõris, iseenesele hüüda: “Meie aeg on tulnud!””, väljavõte raamatu “Meie Johan” arvustusest.)

3. Juhtum

23. november, kell on 22.30.

Raamatust “Saatuslikud ööd meie rahva ajaloo”: “Suurlinna äcavas ja pimedas õs liiguvad kuus varjutaolist kuju – kiirelt, kärtult” (Trüki-viis muutmata).

Humanitaarse Kõrgameti prorektori uurimuse kohaselt olevat ööl, mil läks eetrisse esimene ja ainuke “Õudselt naljaka” otsesaade, näinud televisioonimaja poole liikuvat Kaitse-eliiti *ca* 2500 inimest.

Väljavõtteid uurimusest (intervjueeritavate nimed jäävad nende endi soovidele vastupidiselt siinkohal avaldamata ja asendatakse ebamäärasemate nimetustega):

Inimene tänavalt: “Nad jooksid minust nii lähedalt mööda, et ma tundsin õhku liikumas. Nende näod olid tõsised, neil olid väga mehised näojooned.”

Inimene aknalt: “Neil olid maskid peas. Mõmmi-maskid. Ühel ka

vist Miki-Hiire oma. Nad liikusid aeglaselt, hiilivalt, püüdsid suruda ennast puutüvede vastu. Ma USUN, et neil olid sametpadjakesed jala-taldade all.”

Inimene rentslist: “Nad andsid mulle raha ja nende ninamees kumardus, pani käe mu õlale ja ütles: “Tõuse, vend ja mine, ehita endale kodu! On aeg lõpetada enese alaväärtustamine!”” (Nutt.)

Tundub, et mitte keegi ei oska seletada seda, kuidas Kaitse-eliit kaheksandasse stuudiosse pääses, ja veel enam – selle pooleks tunniks blokeerida suutis. Saade algas 23.05 (pärast “Teisi hiliseid uudiseid”). Tuivi ütles: “Te olete täna kõik nii säravad ja eks ole minagi ausalt öeldes särav. Meie tuhandes saade läheb eetrisse otsesaatena. Ja kes on meie külalised täna? Khm-khm... Kes on meie külalised jälle?” Järgnes mängijate tutvustus:

Tuivi: Ergo! (Aplaus, huilged, Ergo “tegi halvaendelise grimassi” (Saatele järgnenud päeva meediakommentaari.) Alati suurepärane ja särav Seimi! (Aplaus, huilged, paljude kaasaegsete mälestuste kohaselt ka Seimi liigutas ennast.) Andrei! (Hõre aplaus, juba eelpool mainitud meediakommentaari: “Selle peale välgutab Andrei silmi ja aplaus tugevnes märgatavalt, ka Tuivi paljastas talle nii omasel ja meile kõigile tuttavale moel hambad.”) Ja viimasena Aima – alati nii nooruslik! (Aima naeratab, väljavõte samast meediakommentaari: “Surm lehvib Aima naeratuses”. Muuseas, mitmed Aima biograafid arvavad, et ta kartis selles eas paaniliselt proteeside irdumist.)

Tuivi jätkab (kell on 23.08): Ja nüüd: imeilusad maskid pähe! (Mängijad panevad maskid pähe.) Ja sisse astub meie saate esimene külaline!

Siseneb laulja Urjuhh (pärisnimega Feliks Vorst; väljavõte artiklist, mis ilmus ajakirjas “Tahad teada?”: “Rahvasuu räägib, et tegu on vastupandamatu naistemehega. Hiljuti tunnistas Urjuhh ühte banketti avades, et lasi seksuaalnaudingut suurendamiseks eesnaha alla kuldmunad paigutada – kujutage ette, meie õrnemat sugu esindavad lugejad, – puhtast kullast munad!”)

Urjuhh – topless nagu tavaliselt (“Sellega deklareerin oma vabadust olla ilus mees”) – tipib kikivarvul saatekülalisele ettenähtud kohale.

Tuivi: Ergo alustab küsimisega.

Ergo: Tere, salapärane ja Old Spice'i järgi lõhnav külaline! (Naer, Ergo naeratab.) Kas te olete mees?

Urjuhh lööb rusikaga vastu lauda, kõik võpatavad.

Paus.

Tuivi: See oli "jah"!

Kell on 23.11, kui kaamerate ette astub (järgmise päeva "Õdusas lugemises" kasutati tegusõna: "kargas") Johan, saatjaks kaks kaaslast (19, töötu ja 36, pangaametnik, kelle päikesepillid – neid kandis ta ka "Õudselt naljaka" otselindistuse ajal – on hetkel Ajaloomuuseumis veel kuu aega väljapanekul). Tekib segadus, Tuivi üritab toolilt tõusta, Urjuhh kangestub, nähes Johani ja tema kaaslaste käes relvi. (Püstitol Johani käes, kalašnikovid tema kaaslaste pihkudes.)

Johan (kaamerasse): Rahu, sead! Ruum on sisse piiratud, säilitage rahu!

Tuivi: Mih...mih... (Kirjaviisi võetud raamatust "Meie Johan".)

Johan: Vait, süüalune! Kaameramehed, laske kaameratel käia, vastasel korral surete! Mu rahvas, mu oma rahvas, kelle seas ma olen üles kasvanud, mul on teile otsustava tähtsusega küsimus.

Urjuhh: Mis sigadus...

Seimi (võtab maski eest): See on Urjuhh. Issand kui tore!

Urjuhh: Ma ei lase ennast solvata. Ma olen mees. (Tsiteerit internest leitud kommentaarist, mis käsitleb Urjuhhi käitumist: "Ta tegi kõik selleks, et tema musklite kaunis mäng näha oleks." (Politsei otsib antud kirjutise autorit taga.))

Johan: Istu, pederast! (Kodumaa Homoseksualistide Klubi protesteeris Parlamendi otsuse üle korraldada Johanile korralikud matused.)

Urjuhh: Ei istu!

Johan haarab revolvri ja tulistab esimest korda, haavates Urjuhhi paremat kätt küünarnuki kohalt.

Urjuhh: Ai, ohmoon! (Üheski Urjuhhi nekroloogis ei mainita seda ütlust.)

Johan: Maskid pähe jätta! Mäng peab jätkuma! Õigemini... publikum ütelgu mulle üks number ühest neljani (kell on 23.18).

Publikum: Kolm... kaks... kolm... üks... üks... kolm... neli. (Publiku moodustas 27 inimest (kirjas televisioonimaja valveraamatus).

Humanitaarse Kõrgameti prorektori ettekandes on ära toodud 135 kohalolnu nimed.)

Johan: Ma pean ise valima. (Kell on 23.23, kui Johan astub män-gijate lava ette.) Seimi! Te olete üks ebaõiglasemaid inimesi meie ühis-konnas, üks silmapaistvamaid...

Aima: Aga... (See "aga" on tekitanud palava diskussiooni. Problee-mi lahendamiseks loodi Parlamendi juurde erikomisjon, mille dekla-ratsioonis on öeldud: "Terve mõistus peaks meile näitama, et Aima Pardirand tahtis lihtsalt protesteerida – on ju protest meie ühiskonna üks alustalasid...")

Johan: Vait, muumia! Niisiis, Seimi, ma ütlen teile edasi soovi, mida kannab endas mõjus osa meie rahvast. Teil tuleb sureda! (Uuri-jad on viidanud, kuidas Johan "meeleliigutuse hetkel" tegusõna vor-mistusega eksis.)

Ergo: Öppige kombeid, noor inimene!

Johan (häirimatult, remark võetud näidendist "Johan – mässuline poeet". (Mitmedki kriitikud on näidendile ette heitnud elukaugust, samas on just kiidetud näidendi sümboliterohkust)): Te olete vaimne lirva, teie vaimne üsa haiseb vaimse mädavooluse järele!

Seimi (hullumeelselt tihkudes, sama allikas): Mida... mida ma tei-nud olen? Milles on minu süü?

Johan: Te olete olemas. Iseendana. (Mitmed uurijad on väitnud, et "Iseendana" on poeetiline lisandus, mis ei vastanud tegelikule olukor-rale. Tõesti, vaadates sündmuste kohta müügil olevat videolinti (alla-hindlus, 20 krooni), võib näha, et Johan ütleb midagi, kuid samas vajutab ka päästikule. Kell on 23.24.)

(Tsitaat raamatust "Meie Johan": "Ilusa Seimi silmad vajuvad kõõr-di ja august tema otsmikul imbub kollakaspunakat vedelikku. Ta ku-kub pikali. Johan võtab tema maski ja asetab selle enda näole. Ta nägu on liikumatu ja karm nagu Vana-Kreeka jumalal.")

Johan: Nii, nüüd mängigem. Tahan näidata tervele rahvale meie elustiili, meie harjumuste koledust. Ma ei taha märtri oreooli – tahan lihtsalt, et inimeste silmad avaneksid. Minu küsimus on...

Urjuhh: Mul on valus! Kutsuge arst!

Johan: Vait! Vait, palun! Kas te ei saa siis aru! Ajudeta heaoluühis-kond! Kallid riided, ilus hääl ja nägu, aju puudub! Ja teie järgi joon-

duvad meie riigi noored!? Ma paljastan teie rumaluse küsimusega! Nii, Tuivi, kas on minu kord? (Kell on 23.37.)

Tuivi (püüab naeratada, inimene publiku hulgast: “Mäletan seda elu lõpuni!”): Muidugi, palun!

Johan: Urjuhh, ütelge... (pöördub uuesti Tuivi poole) Kas ainult kas-küsimused? jah?

Tuivi: Jah.

Johan: Ütelge, lugupeetud külaline, kas te olete vördjas?

Urjuhh: Mida!?

Johan: Kordan: kas te olete vördjas?

Urjuhh: EI!

Johan: Vale vastus! Ärge valetage inimestele!

Urjuhh: Mul on arsti vaja!

Johan: Just, hulluarsti on teile vaja! Kallis Tuivi, võta temalt üks punkt ära. (Seltskonnaajakirjade Grupi Esinduskogu avaldas protesti Parlamendi otsusele korraldada Johanile korralikud matused, protesti põhjustajaks Johani “omavoliline üleminek teie-vormilt sina-vormile”. Tuivi vajutab laua sisse asetatud nupule ning hiiglaslikul tablool vahetub number 10 number 9ks.) Nii, tubli. Urjuhh, kas te vaatate (“Ja miks hakkas ta samas Urjuhi jälle teietama?” Tsitaat SaGE protestikirjast) saadet “Kui ma läksin sinu juurest ära”?

Urjuhh: Jah.

Johann: Vale vastus. (Tulistab. Urjuhi suust pritsib verd Tuivi kleidi peale. Poolteist aastat asus antud kleit (koos plekkidega) televisioonimaja fuajees klaasvitrini taga, nüüdseks on ta müüritud ehitatava Ajakirjanduspalee seina sisse.)

Seejärel – kell on 23.41 – tõuseb Johan ja liigub esimese kaamera poole.

Johan: Nüüd on mul ette lugeda läkitus oma rahvale, kelle esindaja ma olen. Ärge uskuge poliitikuid, nad müüvad oma sõnu ja ostavad saadud raha eest suvilaid. (Järgmise päeva “Hommikulehe” toimetuse veerg oli pealkirjastatud nii: “Kas Johan poleks ostnud suvilaid?”) Ärge uskuge neid, kes teile teleriekraanilt vastu vaatavad. Kõik inimesed muutuvad teleriekraanidel varjudeks, marionettideks! Ärge uskuge ühtegi inimest (hakkab kostma tulistamist, karjeid), kes tahab kuul-

saks saada; kuulsaks saamine käib ainult üle teiste inimeste talludes. Ärge enam leppige ohvriksõlemisega! (Laseb püstolist neljanda paugu, laeplaat, millest kuul läbi tungis, saab üles riputatud Ajakirjanduspalee Valgesse Saali.) Lakake hääletamast, ajakirju ostmast! (Ruuporist kostab hää: "Siin politsei! Visake relvad minema!" Hüüdjaks oli politseikomissar Aigo Oiga, kes intervjuus ajakirjale "Mõrvad ja kõrvad" tunnistas järgmist: "Olin närvis, kuid rahulik." Johan aga ligineb kaamerale ja "ta hää paisub" ("Meie Johan").) Lakake tegutsemast meediatasandil! Muutke maailmakorda; hoolitsege oma perekonna eest! Mu armas Liilia! Kui sa seda vaatad, siis see luuletus on sulle:

(NB! "Õnnetu kangelase pihtimuste" avaluuletus)

Oled kui lilleke aasa peal
hoian sinust eemal kõik sead
need konventsioone ja steroide täispumbatud härjad
need rikkad, valelikud, jõhkrad vördjad.

Tegelikkuses ei jõudnud Johan ütelda välja sõna "vördjad", kuna kuulipildujavalang katkestas ta esinemise. "Meie Johan": "Ta vajub vastu hellitlevat kaamerasilma ja rögiseb koos vereklompidega suust välja oma viimase sõna: "vv...äär...rhhhr...dd...j-adhhhh...." Siis laskub inimeste peale vaikus; vabastav, aga samas ka kurjakuulutav vaikus."

4. Lisa 1

a1) Teadmiseks tulevastele Johani eluloo koostajatele ja muudele uurijatele: juba mitmest Johani biograafiast ("Verised lood", autor Eri Julma ja "Lembitust Johanini", autor Buini Nuarez) puudub oluline täpsustus: nimelt ei olnud "Õudselt naljaka" otsesaade eetris rohkem kui kümme sekundit pärast Kaitse-eliidi ilmumist. Huvitav sündmus on meile pildilisel kujul säilinud tänu kaheksanda stuudio videokamerale ja "Kõrgemate inimeste" ja "Kadestage" fotograafidele.

a2) Väljavõte intervjuust Liiliaga.

Liilia: Mul on kergem surra, teades, et mälestus Johanist ei sure iial. Kuigi see on vale mälestus.

Küsimus: Miks?

Liilia: Sest Johan oli vaimne impotent. Põhimõtteliselt hea, aga õnnetu.

a3) Väljavõte Johani päevikust (Viimane, 344. lehekülg. Päevik leiti kaks aastat pärast Johani surma teetöödel ühest sohu vajunud seljakotist):

“Vaene Liilia! Ta arvab vist, et ma olen vaimne impotent, hea aga õnnetu. Hea küll, hea, aga... Ta ei tea, et ma olen nüüd teine, ma olen justkui ümber sündinud. Ha-ha-haa!”

5. Lisa 2

Tuivi jätkas nädal pärast “Õudselt naljaka” otsesaadet televisioonis esinemist. Üsna pea ilmus temalt heliplaat, millel nimeks “Mulle inimesed meeldivad” ja millele kriitikud heitsid ette just seda, et Tuivi, olles küll ühiskonna üks usaldusväärsemaid liikmeid, paneb liialt rõhku... Siinkohal kõikide, ka arhiivides ja raamatukogudes asuvate dokumentide tekstid katkevad. Kas on tegemist riiklikul tasandil konspiratsiooniga või paberi ja trükitärgi imekspandava koosmõjuga?

Mitmete usaldusväärsete allikate põhjal olevat Ergo keeldunud “Õudselt naljakas” jätkamast, aga ühe anonüümseks jääda sooviva uuriva ajakirjaniku andmete kohaselt olevat ta a) 3. detsembril, b) 4. detsembril, c) 7. detsembril, d) 12. detsembril, e) 13. detsembril, reedel saanud kirjaümbriku. On levinud peamiselt kaks varianti, esimene (mida toetavad “Kodusoe” ja “Kõrge päev”) on: raha ja teine (mida toetavad näiteks “Hommikuleht” ja “Kõrgemad inimesed”) on: ähvardus. Ähvardusteooria jaguneb omakorda kaheks: a) ähvardus filharmoonikute direktori kohalt tagandamise kohta; b) ähvardus perekond ära röövida. Ergo naasis uue aasta hakul “Õudselt naljaka” mängijate ridadesse.

Aima sai “Õudselt naljaka” otsesaatest raskekoelise masenduse (“Hommikuleht”, “Arstide leht”) ning terved tükid kuivanud koega kukkusid ta keha küljest ära. Telliti uus arvutisüsteem ja ajakirjanduses levisid intrigeerivad ja šokeerivad fotod. (Lagunev Aima teeb “Kades-tage” tippreporterile striptiisi.)

Seimi matuseid kanti üle kõigilt viielt kanalilt (kahes otsesaatena, kolmes erisaatena). Hetkel, mil Seimi kirst maapõue laskus, näidati ekraanil Johanit.

Andrei: “Ma ütlesin kohe, et see jama pole minu jaoks.” (Autobio-graafiline bestseller: “Minu tõde on kõigi tõde”, kirjastus “Inimene”, 865 lk.)

AIVE ANTSOV

Poisu palve

armas jumal
tee nii et mu isal oleks töökoht
ja et ei koondataks ühtegi politseid
kõik nad on isad
ja kõik nad tahavad süüa
armas jumal
luban sul jüri mõisa lüüa

Valgre ainetel

armastusel kummalised teed

saad

ja ikka tahad veel

* * *

lehvitan harakale
kotkale
kajakale

kõik kolm keeravad selja
ütlevad ÄHH
AIVE ON PÄHH
tean küll – ei aitand vanaemal kartuleid võtta

Uduste akende tund (TÜ kohviku mõtted)

II

udune aken
kujud viirastuvad
põimuvad teineteises
kirkastuvad
hajuvad
sammaste vahel
    peahoone varjus
illuminoos

tahan mujale
vaatama välja
siin

    uduste akende kohvikus
    pole tülgestusest pääsu
naine mälub saia
puru sätendab suunurkades
okse

    mälub

    su

u   lahti saia saiakest rosinateta
keel käib ringi
udu aknal

mälun

naine mälub

me mälume

sööme

saiake

sureme naise nägu on vagusid täis kauaks minagi sile

udune aken irvitab

tõesõna – irvitab

III

ma arvan ta on venelanna
must ring ümber hanna
istub
kipskujuna
vaatab puuvarju seinal
muigab

malbe ülbe naeratus suunurkade tõmbluses
ristpistes keerutus näoilme õndluses

venelanna mu venelanna
must sõõr ümber särava hanna

IV

nad kahtlustavad
1. ma jälgin
2. kirjutan nende suupisted meelde
3. pistan kullast pliiatsi keelde
hammustan kohviku valu
kui
venelanna lahkub
naine mälub saia pühib nina igal ilmel
puru suunurkades
vaikib ikka veel

kolm lauda edasi
istuvad noored
amelevad varvastega poolde sääride surutud kingades
proovivad suudelda
üle laua
(poiss ei meeldi mulle – uhke natuur – tean teda – juurakas)
(tüdruk tundub ilus)

siin ei olegi igav

ELO VIIDING

ASI

+

Asi

Ära karda, ta ei ole
kaotanud pilku.
Üllatus, kes on ta,
liikumatu vesi pilgus kui
koonuses, äraootav,
lainetuseta?

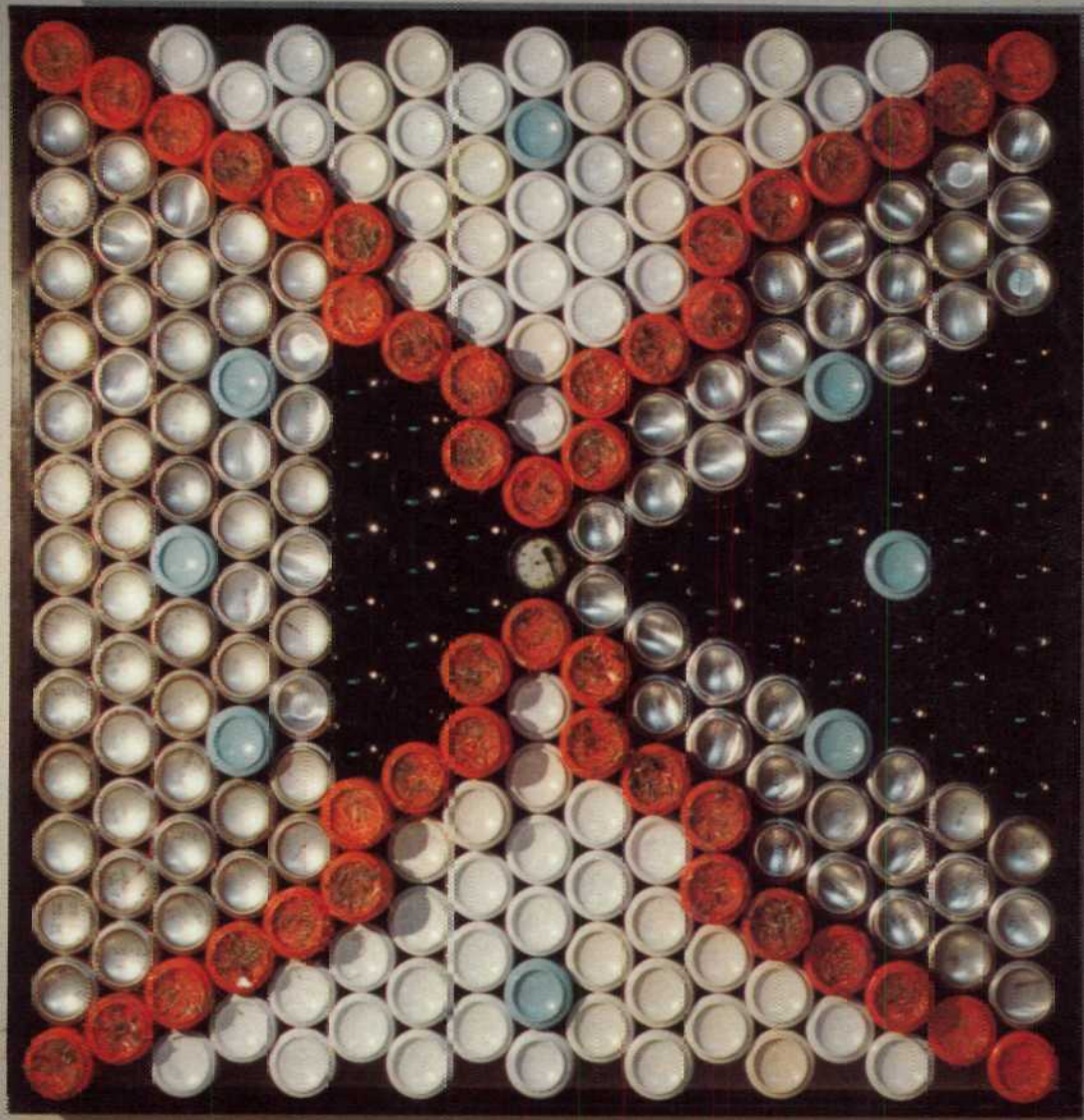
Ta on valmis sinust lahti
ligundama Asja, mis
muudab su võõraks,
ja ta saab puhata
võõruses.

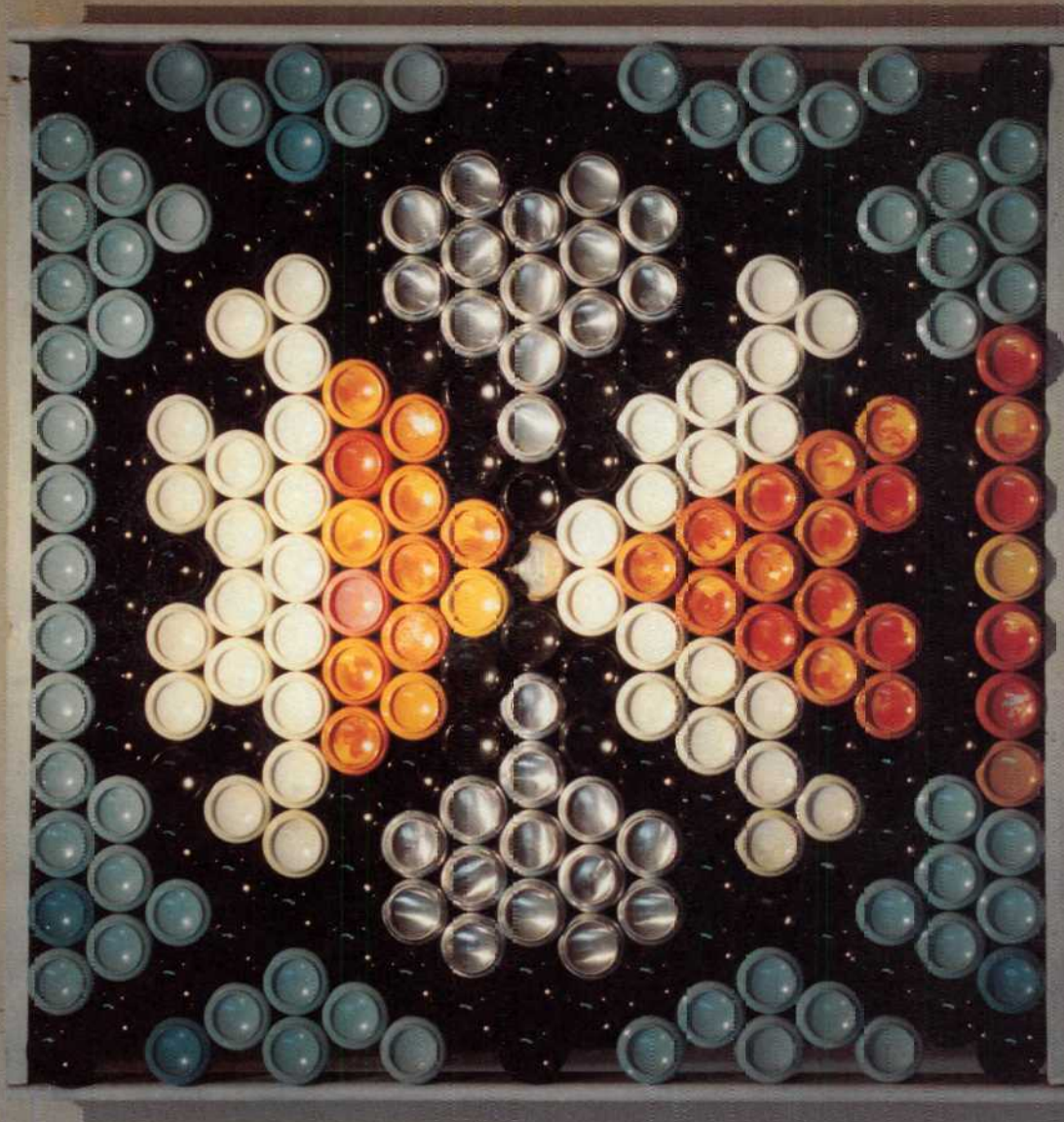
Ära karda, ta on siin,
anna käsi, te lamate
kõrvuti kui teid ei ole.
Kuulate Asja hingamist,
sa puhastad ta haavu ja tema
lakub su haava,
ära karda, surematu,
elavad ei räägi
tühjast-
tähjast.

Püüdes moodustada märke,
see õnnestuski, hommik oli
talutav. Ära karda, juba täna

ERKI
KASEMETS.

“Kell I”.
246 metallpurki,
värv. 1996.

ERKKI
KASEMETS.

“Kell III”,
246 metallpurkki,
värv. 1996.

kahetsevad nad, et kinkisid
tallele kuukivi,
millel lihvisid järje
pehmelt langevale
loole.

* * *

Kirjanikud on vägivaldsed
kirjutavad nii vägivaldsetest asjadest
kõike ei tohi mäletada
veel vähem paberisse pakkida
oma hästivarjatud laipu
sina kahtlaselt valge arst
kes sa vahetevahel mõne reagi
valmis viskad
laitsid ühiskonnakriitilisuse pärast
juhuslikku kaardimoori
aga sa laitsid heatahtlikult:
sinul on trendikas suu
kahekordsed koloreeritud
kontaktläätse(kese)d
ja hästiistuvad botased
sest kunst on kõikjal
kaardid näitavad sinu elu
möödukas valguses
sa sööd kõike
oled koguja ja kogud
erinevaid toiduretsepte
aina läheb sul
süües paremini
ja toitu jätkub
aga ma kardan et homme
risti emand
Strawberry Girl Christine

kellel pole sentigi
vaid töötü ema veriste pilvede vahel
sööb ära sinu maheda artikli
ja paneb käed natuke
ohtlikult risti .

* * *

Minu külmkapp on tühi. Eelmisel nädalal ostetud
külmutatud valmisroa juhuslikule külalisele
soojendasin. Kõrbelõhn äratas meid teineteise
pineva jälgimise rammestusest. Esimene lind
laskus mu rõduäärele ja ma ei saanud teda
toita. Televiisor, eeskujulik, näitab, kuidas
alaealised
salsat
tantsivad (tüdrukud,
loomulikult).

Seejärel õpetatakse, kuidas torutada huuli
kui last põsest näpistada. Rindade tselluliiti
valvab doktor Zacher, olles leiutanud
ideaalmasina.

Kas on aeg alla käia? Hoida kahvatuna
paistes nägu ja osta porikindlad saapad,
millega käia alandlikkuse raisatud lumel?

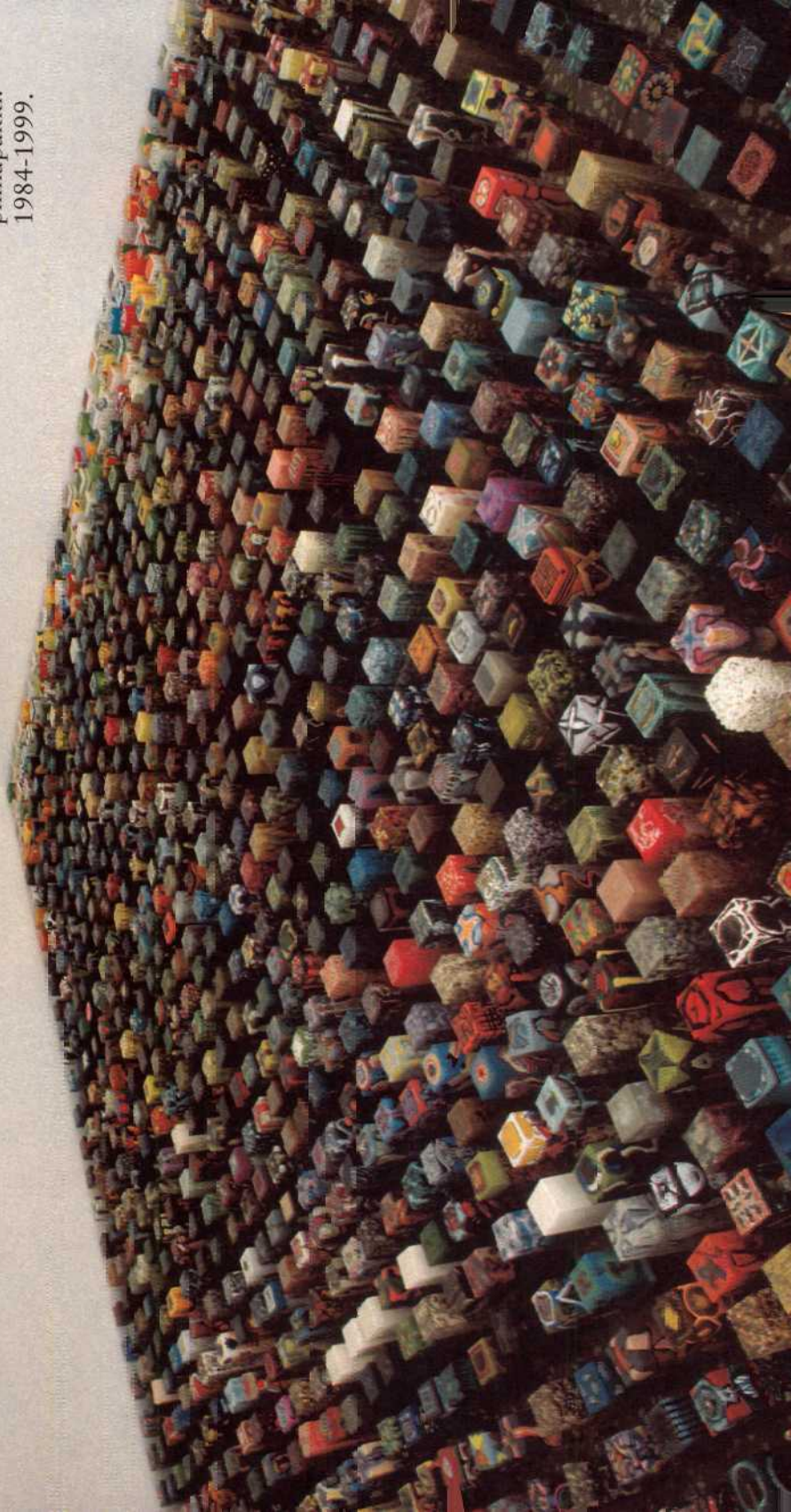
Presidendi emadepäevakõne paneb saalitäie
publikut nutma. Minu näos ei tuksata ükski lihas.
Jäätunud huulepulk murdub. Rong möödub, õgin
ta lõginat. Rauast kest täis jõudu ja vabadust
on maailma liipreil süda.

ERKI
KASEMETS.

“Life-file”.
4615 maalitud
piimapakki.
1984-1999.

Klubis kohtan Orlandot, kes teeb endale
rusikatega teed läbi küünilise liha.
Meie platoonilistel ihudel siugleb
stroboskoobikiir. Silmades sulametall.

Mehed ei tülita mind tänaval. Naised
hoiavad minust eemale. Jumal
armastab (mind) endistviisi. Maailm
hoiab mind oma ringmängust eemale
nagu unenäos, nagu koolis. Ainsagi
põhjenduseta.

Kuid (sina)?

MEHIS HEINSAAR

VAIKUSE JÕU NELI ILMINGUT

Härra Paul kustutas tuled nii sees kui väljas ja istus toanurka. Ta püüdis hingata võimalikult tasa, et kuulda, mis kusagil toimub. Isegi ühtegi mõtet ei lubanud ta enesele pähe tulla, kuna need võisid tekitada asjatut müra. Umbes tunni aja pärast oli härra Paul liikumatu ruumiga sedavõrd kokku sulanud, et võis end juba kapiga segamini ajada. Just siis ilmutaski end vaikuse jõu esimene ilming. Selleks oli õun.

Õun kõhatas närviliselt ja hakkas kasvama. Härra Paul nägi selgesti, kuidas õun kasvas täpselt arbuusi suuruseks, jäädes siis pidama. Seepeale tuli aga kõögist kikivarvul üks mees, kes õuna nõelaga läbi torikas, talle näpuga hoiatavalt vibutas ja siis uuesti kööki tagasi läks. Õun võttis vilinal endise kuju.

“Asjad liiguvad,” mõtles härra Paul, aga mõte tõi endaga kaasa müra. Saabus täiesti harilik vaikus, mis kestis umbes kaks tundi. Kui härra Paul oli liikumatu ruumiga jälle kokku sulanud, süttis vastasmaja aknas tuli. Seal ei elanud muidu mitte kedagi, aga nüüd seisis tühjas korteris keegi noor naine. Ta kõndis aeglaselt mööda tuba ringi ja asus end siis äkki lahti riietama. Kui noor naine oli end päris alasti võtnud, andus ta kogu kehaga kraanile. Seepeale tõusis härra Paulis keegi üllatunult püsti ja lausus “OHHOO” – aga härra Paul käskis tal kohe vait jääda ning tagasi istuda. Nii ka sündis. Ometi pidi vaatleja enesele tunnistama, et see oli üks ilusamaid armastusstseene, mida ta eales kohanud oli.

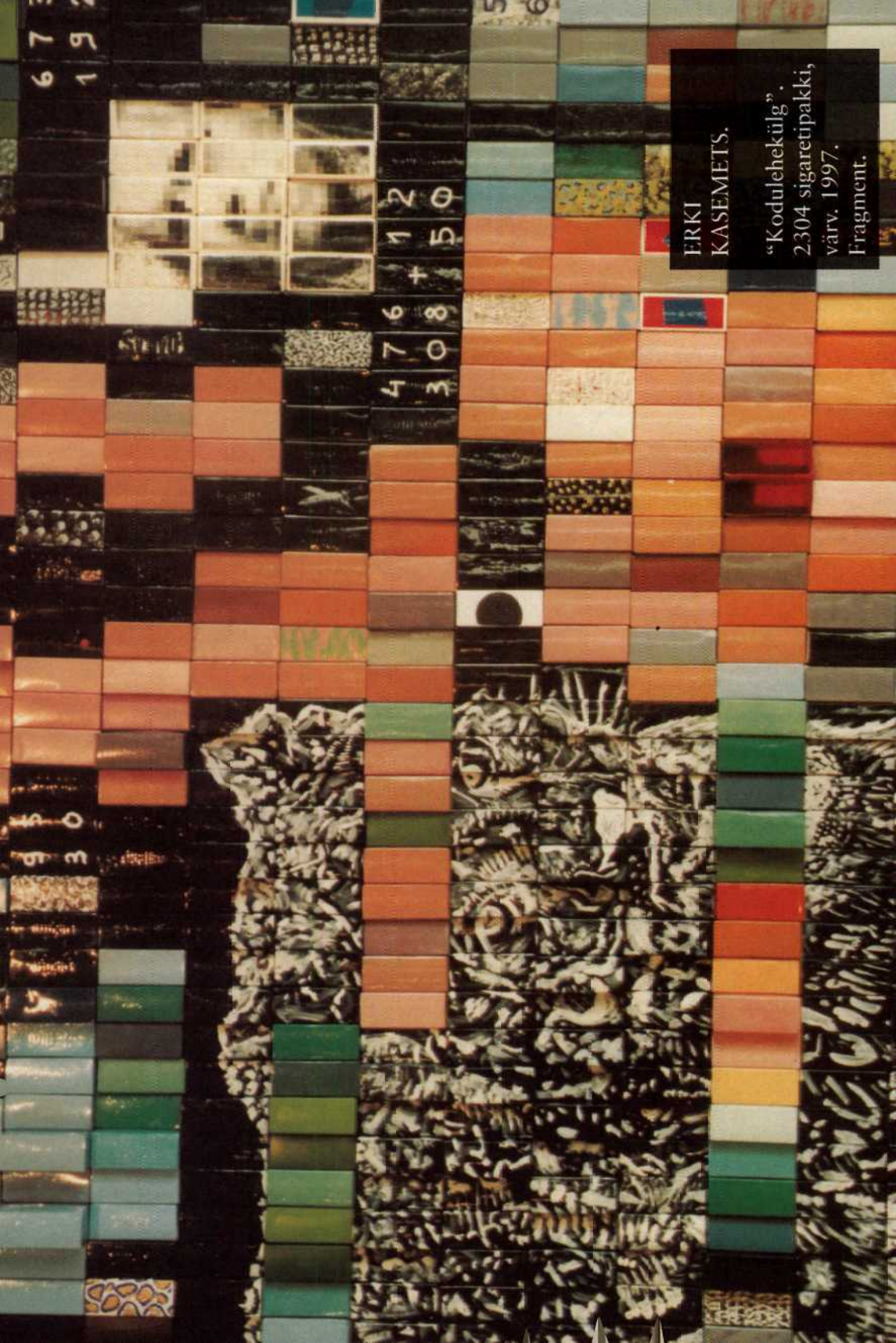
See oli vaikuse jõu teine ilming.

Mõne aja pärast hiilis kõögist tagasi sama mees, kes enne oli õuna hoiatanud. Ta kikitaski kõrvu nagu jänes, hiilis siis puhvetikapi juurde, võttis sealt ühe kommi ja kuulatas uuesti. Silmanägemine paistis mehel olevat kehv. Seejärel tiris ta puhvetikapi toa teise nurka ja läks ise akna juurde, jäädes sealt, pea viltu, imetlema oma kätetööd. Mehe näole ilmus naeratus. Ta sõi kommi ära, läks uuesti puhvetikapi juurde ja

FRKI
KASEMET'S.

“20.08.2012”
1387 metallpurki,
värv. 1996.
Fragment.

67
19

12
50

476 +
308

ERKI
KASEMETS.
"Kodulehekülg".
2304 sigaretipakki,
vär. 1997.
Fragment.

98
30

1997

tiris selle tagasi sinna, kus kapp eelnevalt olnud oli. Siis võttis mees taskust samasuguse kommi, nagu ta just söönud oli, asetask selle puhvetikapile ja hiilis tagasi kööki. Härra Paul pani seda kõike väga hooliga tähele, et midagi meelest ära ei läheks.

“See oli vaikuse jõu kolmas ilming,” ütles keegi härra Pauli peas. Kes see ütles oli?

“Huvitav, kes seal küll olla võiks?” mõtles härra Paul endamisi.

Kohe seepeale komistas keegi peas aga tabureti otsa, prantsatas selli, jäädes nõnda liikumatult lebama.

“On seal keegi?” mõtles härra Paul uuesti, nüüd juba pingsamalt.

Seepeale kargas keegi tema peas püsti, joostes lausa paanilise hirmuga tagumisse tuppa.

See oli vaikuse jõu neljas ja ühtlasi ka viimane ilming.

Härra Paul süütas väsinult tuled, läks kööki ja tõstis ümberläänud tabureti üles. Siis pani ta teevee tulele, jäädes aknast õist linna silmitsema.

SÜGIS. 1972

Kuuendal päeval pärast tüli Mount Everestiga sai härra Paul aru, et on täiesti tühi. Alguses ei tahtnud ta seda küll eriti uskuda, käies mitu korda ühest otsast teise – aga ei midagi. Ainult tuul undas ümberringi. Viimaks leidis härra Paul sealt, kus pidid olema tema head iseloomuomadused, ilma seljatoeta tooli.

“Hea seegi,” mõtles härra Paul.

Aga sealt otse ja vasakule minnes ei leidnud ta enam midagi. Härra Paul tuli seljatoeta tooli juurde tagasi ja võttis ohates istet. Väga palju vaba ruumi oli ümberringi. Siis tõusis ta uuesti püsti ja läks lääne poole. Läänes polnud ta veel käinud. Sealkandis, kus pidid asuma tema südametunnistus ja tõsine meel. Aga nüüd valitses sealgi täielik tühjus, kui põrandahari välja arvata.

“Hea seegi,” arvas härra Paul ja mõõtis ära, kui palju maad põrandaharjast toolini on. Sai kolmkümmend seitse sammu. Aga õhtul tooli juurest põrandaharjani minnes sai juba kolmkümmend üheksa sammu. Järgmisel hommikul põrandaharjast toolini minnes aga jälle

kolmkümmend seitse sammu. Õhtul toolist harjani kolmkümmend üheksa. Hommikul kolmkümmend seitse.

“128 654 005,” ütles härra Paul ja kuulatas.

Tuul oli valjemaks muutunud. Härra Paul tegi näpu märjaks, tõstes selle siis pea kohale üles, et teada saada, kustpoolt tuul puhub. Tuli välja, et see oli keeristuul ja puhus igalt poolt. Viimaks valjenes tuul sedavõrd, et härra Paul ei suutnud enam vastu panna ja lasi end minema viia.

Tuul kandis teda esialgu loodesse, siis aga pöördus järsku itta – ja igal pool valitses muudkui aga tühjus. Härra Pauli idapoolses tipus aga oli aken, millest ta ise midagi ei teadnud, ja sealtkaudu tuul teda minema viiski. Aga vastupidiselt üldistele ootustele ei kartnudki härra Paul seda, et teda nüüd endast välja viidi. Ta ümises koguni üht rahulikku ja aeglast viisi.

Härra Paulist jäid niisiis maha põrandahari, ilma seljatoeta tool, ja tühjus. Polnud enam kedagi, kes oleks harja ning tooli vahelist kaugust mõõtnud.

Seda imelikum oli, et pärast väljapuhumist paistis härra Paul, kellest härra Paul välja oli puhutud, endiselt väga suursugune. Tema nägu viitas nüüd koguni keerukamale sisearhitektuurile kui varem, lastes aimata haruldasi tarkusi ununenud aegadest ning oivalisi keerdtreppe, mis temas võisid kõrgusse suunduda.

Seetõttu asuti nüüd härra Pauli kohates temaga sedamaid ülikeerukat vestlust arendama, ja et see härra Paul seestpoolt tühi oli, kajasis vestleja mõtted temast alati kaks korda valjemini tagasi. Ja vestleja, enamasti mõni haritud ning üksik leskproua, oli härra Pauli tarkusest lausa hämmingus.

Vähe veel sellest. Kuna härra Paul, kellest härra Paul välja oli puhutud, oli nüüd seestpoolt täiesti tühi, siis laius temas vaid pidev, muutliku suunaga tuuletõmme, mis tõi endaga ühes kummalisi viise. Helid muutusid vastavalt sellele, milliseid uksi või aknaid tõmbtuul härra Pauli äärealadel paugutas. Ja niimoodi, täis kummalisi õõnsaid helisid, jalutas tühi härra Paul kord õhtuses pargis ning seda juhtus kuulma meie linna kõige austusväärsem dirigent, kes sealsamas ajalehte luges.

ERKI
KASEMETS.

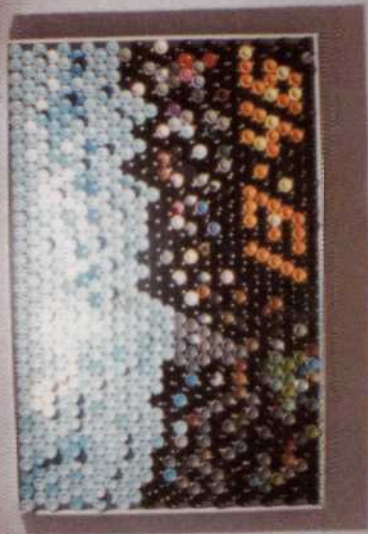
“Kümnend”.
10 metallpurki,
värv, fotod.
1996.

ERKI
KASEMETS.

“Jäädvustus”,
838 metallipurki,
värv. 1996.

Dirigent oli hämmingus sellest, mida ta kuulis. Ta palus luba suruda oma kõrv härra Pauli kõhu vastu ning salvestas siis mällu kõik helid, mida tõmbtuul tühjuses tekitas.

“Vapustav,” ütles dirigent viimaks, olles heliteose endamisi läbi ümisenud.

“Vapustav jah,” ütles ka härra Paul, kellest härra Paul välja oli puhutud.

“See on ju täiesti uus helikeel meie päevil,” seletas dirigent edasi, uskumata ikka veel oma kõrvu, “loogikast lähtudes peaks ka kõige geniaalsem helilooja jõudma sellise sümfooniani alles kolme sajandi pärast – lihtsalt ime.”

“Lihtsalt ime jah,” oli ka härra Paul nõus.

Ja nad sõlmisid sealsamas lepingu kolmekümne kuue sümfoonia peale.

Sedaviisi saigi härra Paulist, kellest härra Paul välja oli puhutud, meie linna kõige kuulsam filosoof ja helilooja.

Samal ajal vedeles aga härra Paul, kes enda kõige idapoolsemast aknast välja oli puhutud, kesk sügislehti ja mõtles. Enne süüajõudmist oli tuul teda veel kolm päeva ringi pillutanud, nii et ta oli tõesti puhkuse ära teeninud. Kuid härra Paul, kes endast välja oli puhutud, ei mõtelnud praegu hoopiski mitte puhkusest, vaid hoopis sellest, kas ta puhuti endast välja päriselt või märgult. Ta mõtles umbes nii:

“Kuigi mind enda idapoolsest aknast välja puhuti, ei saa ma kindel olla, et juba endast väljas olen, sest eespool võib ju mind veel üks tagumine aken oodata, milleni ehk pean alles jõudma. Ja seal akna taga on vahest ka mu head iseloomuomadused ja südametunnistus.”

Sellise otsuseni jõudnud, tõsis ta lehehunnikust püsti, surus käed sügavale taskutesse ning jätkas teekonda. Peale sügislehtede, mida oli küll igat sorti, ei hakanud härra Paulile küll esialgu midagi silma. Isegi mitte neljandal ega viiendal päeval, kui välja arvata sügislehed, mida langes üha rohkem ja rohkem. Nii et varsti ei näinud ta enam ei ette ega taha, teadmata sedagi, kas ta liigub ikka edasi või juba tagasi.

“Te liigute hetkel edelasse,” ütles talle üks naine, kes härra Paulist väga lähedalt möödus.

“Täna,” ütles seepeale härra Paul, saades sel kombel kindlust juurde.

Aga kustkohast see naine üldse välja ilmus? Härra Paul jooksis kii-

ruga tagasi, et naise käest veel üht-teist küsida, aga ei leidnud ta enam kedagi.

Seitsmendal päeval tihenes aga lehesadu juba sedavõrd, et härra Paul pidas targemaks maha istuda ja mõistatama asuda, mitu osa temast on lehesadu ja mitu osa härra Pauli.

ÕNNELIKUD PÄEVAD

Hommikul üles ärgates tundis härra Pauli hingerahu esimest korda, et on eluga rahul. Ei mingit rahutust ega imelikke mõtteid nagu tavaliselt. Ka hingata oli hea ja kerge. Hingerahu tegi paar kiiret kükki ja avas siis ümisedes riidekapi. Ta hakkas endale pintsakut selga valima, aga ükski pintsak ei kuuletunud talle. Milles asi? Härra Pauli hingerahu vaatas end peeglist ja nägi, et polegi enam, mida vaadata.

“Aga muidu pole ju väga vigagi,” arvas ta siis, kui oli kohendanud veidi oma meelerahu. Seejärel keeras ta end ringi ja vaatepilt, mis härra Pauli hingerahule nüüd avanes, oli küünlaid väärt. Nimelt lamas seal tema enese paiste läinud keha, silmad pungis, nagu roheline – nagu mingi lontrus.

“On vist öö jooksul otsad andnud,” arvas hingerahu ja kobas suitsude järele, mida ei olnud. Sest polnud ka pintsakut ega keha, mille ümber pintsak oleks võinud püsti seista. Ainult hingerahu oli.

“Aga sellisel juhul pole mu nimi enam mitte Paul, vaid hoopis Hingerahu – või hingerahu? – või härra Pauli hingerahu? – kas hingerahu käib suure või väikese algustähega ... küll see elu on ikka keeruline.”

Hingerahu ohkas. Ta otsustas nimeküsimuse mõneks ajaks edasi lükata ja vaadata parem, millega naabrid tegelevad. Kõndiski läbi seinna ja riidekapi otse naabrite elutuppa, aga seal alles magati. Hingerahu kõditas magajaid jalatallast ning kaenlaaukudest, et naabrid rõõmsalt üles kargaksid ja talle “tere hommikust” hüüaksid, kuid temast ei tehtud väljagi. Iga teine oleks sellise asja peale kindlasti solvunud, aga härra Paul ei tulnud selle pealegi. Sest ta oli tegelikult hingerahu.

“Jaa, see ma olen.”

Härra Pauli hingerahu hiilis kivistruul naabrite juurest minema ja

läks linna peale jalutama. Nii väljapuhanult kui täna oli ta end vahest alles lapsena tundnud. Ta naeratas igale inimesele, kes vastu tuli, naeratas liiklusmärkidele, koertele ja kärbestele. Ööseks naasis hingerahu jälle koju, heites härra Pauli surnukehasse magama. Laip oli küll juba vastikult lehkama hakanud, ent hingerahu arvas, et igal asjal on oma koht siin päikese all. Selle teadmisega ta uinuski.

Umbes nädala pärast, kui laiba hais juba korterist välja tungis, murtid naabrid ja sugulased ukse maha ja, nähes kohutavat surnukeha, hakati õudusest ja jälestusest lausa karjuma. Härra Pauli hingerahule, kes sealsamas seisis, tundus see küll üsna sisutühja tegevusena.

“Milleks raisata oma närve ühe halvaks läinud lihatüki peale,” ei saanud ta asjast aru, “nad võiksid ju selle asemel näiteks kohvikusse minna.”

Aga et naabrid ja sugulased ei kavatsenud hüsteeritsemist mingi hinna eest järele jätta, siis otsustas hingerahu, et teeb seda nende asemel ise.

Nii veetis ta veel paar-kolm toredat päeva linna peal ringi kolades, seni kui lahati tema koledat keha ning tehti muid ettevalmistusi matusteks. Härra Pauli hingerahu ei vajanud elu nautimiseks sugugi sadat aastat, nagu see oleks ehk meeldinud härra Pauli kehale. Ta oli äärmiselt vähenõudlik hingerahu.

Neil paaril-kolmel päeval lasi ta end mõnel trammil ajaviiteks kaasa vedada, tundes mõnu sellest, et saab ometi kord ilma paanilist hirmu tundmata jänest sõita. Või uitas läbi tööle ruttavate inimeste ning imestas, et nood särisesid ja paukusid hoopis valjemini kui trammid. Õhtud veetis hingerahu mõnes õdusas kõrtsis, istudes lobisevate äri-meeste paksudes keredes, kuulas muusikat ja nautis viskit. Eriline mõnu oli seda ilma rahata teha.

Matusepäeva hommikul kogunesid Pauli sugulased ja tuttavad aegsasti surnuaia väravate juurde, kus matusetalitaja nad tähtsuse järjekorras paika pani. Tahapoolle jäetud püüdsid küll protesti avaldada, aga neil pandi suu kohe kinni – “kes virisema hakkab, läheb koju!”. Koju ei tahtnud keegi minna. Härra Pauli hingerahu jättis end järjekorras viimaseks – üldse on ta kõige tagasihoidlikum tegelane neis kroonikates.

Kui matuseorkester kurba valssi alustas, hakati liikuma. Taevast tiibas külma vihma ja inimesed olid mornid. Ainult eesseisev rikkalik peielaud suutis neid hoida päris ära vajumast. Ajaviiteks jalutas härra Pauli hingerahu läbi eesseisvate kerede, pannes tähele väga erinevaid mõttekäike. Tema onupoeg Aabram mõtles näiteks vahekorrast kellegi lasteaiakasvataja Heleniga. Tädi Rutt aga lahendas peast ühte väga keerulist maleülesannet. Keegi kolmas sugulane, keda hingerahu ei tundnud, viimistles parasjagu peent kättemaksuplaani oma naabri vastu, kes tema kassi oli ära mürgitanud. Neljanda sugulase peas aga valitses haudvaikus. Hingerahul hakkas korraga külm.

Ja mida kauem ta läbi peieliste kõndis, seda külmem tal hakkas. Viimaks ei näinud hingerahu külma vastu enam muud rohtu, kui et kargas oma vana kere sisse tagasi ning üsna pea hakkas tal jälle soojem.

Peale lühikest ja paatoslikku hauakõnet kruviti kaas surnu kohal kinni, kirst lasti kolksuga alla ning kühveldati muld peale. Õhk muutus meeldivald vaikselt.

Mõnda aega lamas härra Pauli hingerahu lagunevas keres niisama – sepitses värsijuppe või kuulatas, kuis sitikas püksisääres nahistab. Siis hakkas ta ajaviiteks lambaid lugema, mis nägi välja sedamoodi:

“1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 21 21 21 21 21 21 21 – hüppad või ei, otsusta ära! – 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 ...” ja nii edasi.

EPILOOG

53 605-nda lamba juures kadus hingerahu kuskile ära ja tagasi enam ei tulnudki.

KIRSTI OIDEKIVI

Käsi. Taandumine

tulin mööda tänavat ja nägin üht küljestlöödud kätt,
läksin üle tee ja mõtlesin, et see on unenägu,
nüüd olen haige, ravile allumatu haige,
kes näeb nägemusi
raudrüüdelte kukkunud käekaitseist, see on mu illusioon
ja püüan luua raua valemit, mäletamata ferrumist
mitte miskit. – istun vaikses valges lumehanges,
ja keegi ei näe mind, olen käsitlematu,
vaatan oma käsi, külmast punaseid, see oleks nagu
peaaegu mina, aga ma tean, et need pole
minu käed. samahästi võin ma tunnistada, et need
on mu käed, mida mäletan imikupõlvest saadik,
kui peaks mingeid probleeme tekkima –
aga eelistan olla teisiti identne, lihtsalt istun
selles väikses lumehanges
ja keegi ei näe seda. panen silmad kinni,
olen pime. see on kirjeldamatu tunne,
pime olla.

ENESETUNNE, heidan voodisse ja mõõdan teda,
ärämõõdetult on see 38° palavikku.

peaksin võibolla midagi jooma, et palavik
tõuseks või alaneks – kõik on ju parem
kui see.

– ja siis veel
televiisori tõeline armastus minu vastu,
öö läbi särav roheline silm,

nii võikalt vaikin, suitsetades oma sigarette
nüüd saapakarbis, süsivesinikdioksiidigaviku saades,
mürgitatud palaviku. silm kolmas, siiruvääruline
mu palavikke ravib ja temal on vabad nimetused,
üllad või siis ropud, pimeduse liikumatud sõnad,
unenäod, mis hommikuks on surnud.

mu kassid söövad neid, kui meil
saab raha otsa. see mõõtmatu unustus,
äramõõdetult on see 38° palavikku,
see päevaks nimetatud öö

Valgused, silmamälu järgi

I

kuidas sa kohendad vabalt langevat valgust, randme
kerge merevaik, ja meeldejäädvalt, hapralt
korraks katkemise hõngu on pikas peenes kaelas, ning
veidi jahedust on sisse puhunud akna vahelt, õhtus
unund hommikute nukrust. kadund
armastuse nukrust on päikse käes
lebanud sisalike põgenemises, su varjust kohkunuis.

II

valgus, naelutatud aknaraami vasakusse nurka,
vist peaksin kergelt naeratama nüüd, kuid
ühe suupoole paralüüs kõik kaunid õnnitlused
vaid võikaks irveks moondab. peaksin vist
midagi välja ütleva, siis selle kätte lämbudes. –
kõikmõeldavate võimalike variantide hulgast
on mul ainult kahju, selle ilusa
valguse pärast.

III

piima sisse kukkond sipelgas
kõnnib üle paberi. ruttu päästan piimasurmast sipelga,
kuid Sina mõistatama jääd neid piimamärke,
hajameelselt korraks valgust sättides.
märkan seda silmanurgast küll, ja ära kõmpind
ongi sipelgas

kunagi ei kohtund, läbisin su ja olin nüüd teisel pool,
läbinuna. keerulisi mustreid pidi tuleb jõuda
jälle päikese kätte, nagu midagi loomulikku,
peaaegu ettemääratud. helisevaid linnu kuulan,
üks vana ununenud asi, purunenud vaikus
toanurgas, kõikide aatomite ühinenud jõul,
terveneb, kui vappun palavikus

ja läbi igaviku kohv tassi libiseb.
üks palve meenub sajandite tagant, sõnatu,
ja endamisi ütlen selle välja.

nüüd, kui need vett täis pumbatud mustad õhupallid
niigi puruks on plärtsatanud – ilma ühegi
graatsilise kahvliharuta, muimuimui, nüüd, väike siidijalg,
äkki on aeg puhata ka meil? kõige selle raske maa
ja kerge nõela kõrval, kus meie hukkumisi
hommikutundideni loetud, kohv ja plaaster, *kurat, rummi!*

varajaste hommikutundideni, pean ma silmas.
varjake end veel selle keebiga, *teid* ta ju varjabki! –
kuigi keep ise küll varjamiseks mõeldud pole –
sellised väikesed sententsid, sõber seitsmepäine.
äkki see vandline plaastrikarp kuidagi ikka aitab,
verd ja värki, pahaks panna. paar pead veel, pooliti.
nüüd, kus me lahkume – nii omaette, hommikukastmes,

ja pole enam palju, mis öelda on jäänud,
siia või sinnapoole teed, üks sõna, *hoolida*.
kas nüüd päike kõrvetas nina mustaks?
taevakaarel sellel, neineinei, teile, meilegi
tunnikene tundideni, lugemata.

Naas

astu oma sammud nüüd kergelt, veepiisku
kuuhelenduses puudeil sädeleb ning
järveveele nende kukkumisest tekib ring,
vaatasid neid ringe tookord väga kaua, teistmoodi,
ääre poolt. kuhu kanda oma käed, kui äkki
metsa all on keegi väike, nähtamatu
korraks uinunud ja vajab hoolt?

üles korjata neid vaibund palavikke
küll ei tasu, parem mõni tõru taskusse
soojendama kinnasteta käsi. mõtlen armsamale
linnulennust läbi, üksik täht taevas loodab –
äkki ta ei väsi vahel naeratamast mulle.
puudesamblikele surun lauba kui jalad juba nõtkuvad
ja hommikune kurbus jõuab ööni.
uskuda ei suuda tardund luid, mõni laul nad kannab
helmestest ja kalliskividest kokku pandud sätendava vööni.

ANDE TOMBACH & TONU KAALEP

TEATEID PEA SISEMUSEST: ERKI KASEMETSА KUNST

A. Lugu suurest eksperimenteritaatorist

Olles omandanud ülevaate maailmas sihitult ekslevatest hulkadest, otsustab suur eksperimenteritaator muuta maailma kulgu ja ise üht-teist kokku segada. Kui võtta kuuekümnendate aastate lillilise linoleumi lõhn, segada seda kaheksakümnendate geomeetrilise linoleumi lõhnaga, maitses-tada üheksakümnendate eurolinoleumiga ja lõpuks lisada iga kolme ja poole sekundi tagant üks tablett aspiriini, peaks tek-kima spirituaalne vaimolend nimega Lüs-sill, kelle ebamaine aroom võib-olla ainult väliselt meenutab eetrit. Meditsiinilise eetri lõhn, mis vaikselt eksperimenti jäl-gima kogunenud rahvamasside kopsudes-se hõljub, vallandab seal mõttetult möö-dasaadetud päevade stressist tekitatud pinged, ja üle paotunud huulte kos-tab sügav "Ohh!".

Kümned OOO-d lendavad trügides läbi õhu ja maanduvad kunstniku teksa-tagi hõlmadele, seljale, õlgadele, varruka-tele. Lärmakalt üksteise eest kohti kraba-des moodustavad nad sirgeid vertikaalseid ja horisontaalseid nõöbiridasid. Skeptilise kunstikriitiku H. T. poolt ootamatult len-dulastud mõte tekitab reastuvates nõö-pides hetkelise segaduse ja rohelised nõö-bid otsustavad hakata moodustama hoopis spiraale, see aga omakorda ajab suured

valged nõöbid marru ning nad alustavad ringikujuliste rünnakrühmadena peale-tungi, mis aga jällegi ajab lõplikult hinge täis väikestel kollastel nõöpidel ja hajuta-tud dessantväelaste lennuekipaazidena maanduvad nad valgete nõöpide keske-le. Kui seda eksperimenti nüüd natuke kaugemalt ja erapooletumalt vaadelda, meenutab see karikakravälja sinise taeva taustal. Lõputu väli valgeid karikakraid seguneb lõputu mustavalgekirju lehma-karjaga. Lehmad on rahulikud ja söövad karikakraid, kuuskümmend neli tükki minutis. Neli korda kuuekümnendate minuti pärast viiakse lehmad ära. Pole lehma, pole karikakraid, kõik on tühi ja valge, suur tühjus. Suur tühjus osutub pikemal vaatlemisel hoopis piimaks, mis unelaulu-sarnase sorina saatel piimapakkidesse villitakse. Kella viiest poole kuueni sam-muvad miljonid piimapakkidega emad nummerdatud trammide, busside, autode ja rongide peale. Kui nummerdatud auto-bussid on emad koju õnnelike laste juurde viinud ja nood on piima klaasist ära joo-nud, seisavad koridorides lõputud read kasutuid piimapakke, kes ühiskonna poolt tühjaks pigistatuna ja lõplikult hüljatuna tuhmil pilgul enese ette põrnitsevad ja enam midagi ei oota.

Kuid ometi just viimasel hetkel, päev enne maailma lõplikku langemist, tuleb kunstnik, kelle kõik elatud 11946 päeva

on täidetud tühjade piimapakkide maailmisega. Ta maalib täis veel maailma allesjäänud 28 373 642 piimapakki, andes neile nüri eksistentsi asemele igavese elu. See on misjonitöö, piimapakke on palju, nad on juhmid, väiklased, vaimselt alaarenenud, see on piimapakkide pööramine usku, vaimu väljavalamine saastaks arvatud olendeile. Piimapakk saab endale hinge. Ta on järsku kordumatu ja valgustatud. Ja purpursete tänavalaternate valgusel näeme viimaks lõputuid hulki hingestatud piimapakke taevasse töötatud õnnele tõusmas. Aamen.

B. Lugu suurest süsteemi-analüütikust

Kui Erki Kasemets ei oleks kunstnik, oleks ta tõenäoliselt hull. Tema loomingu vaatele võib kahtlustada vähemalt süstematiseerimisluulu. Ta süstematiseerib ja dokumenteerib kõike ja ei simuleeri samas sotsiaalsust.

Või õieti, ta on sotsiaalne, sest ta räägib iseendast. Ta süstematiseerib ennekõike oma elu, ta on üleskirjutav masin, andmassiivide töötleja koduste vahenditega. Lauamängude edetabelid? Palun. Ostude loetelud? Palun. Päevakavad? Palun.

Kasemetsal on sõltuvus esemetest. Ta sõltub piimapakkidest, nõöpidest, laua-

mängunuppudest, sekunditest, plekist õllepurkidest, mehaaniliselt sarnastest piiramatutest hulkadest. Kui palju piima juuakse iga päev? Kui palju päevi mahu- tab inimkonna ajalugu? Mitu nõöpi on võimalik õmmelda ühe tagi külge?

Kõik need hulgad ladustuvad tema kodus. See on hulkade võidujooks. Donkihhotlik painaja reastada, ladustada, korrastada maailma, mis koosneb sihitult ekslevatest hulkadest.

Kasemetsal on sõltuvus ajast. Kasemetsa töödes on aeg alati olnud kohal, alates õllepurkidest laotud seisvatest kellatabloodest ja lõpetades ühe hiljutise *performance*’iga, kus kahtteist täistunde näitavat raudteejaamakella kanti mööda ajaloolist kaubateed Pikast jalast sadamani ja tehti siis sadamaterminaali kella all grupipilt täpselt kalkuleeritud ajahetkel. Ka seisev kell on kaks korda päevas õige. Kasemetsa teosed võivad osutada kineetilise kunsti liikumatuteks esindajateks.

Kasemetsa idee on kirjeldada maailma kui süsteemi, mida on võimalik dokumenteerida. Maailmal on oma loogika ja oma salajased koodid. Mida parem dokumenteerija, seda täiuslikumad on üleskirjutused. Mida lähemale tõele, seda enam asju, pabereid ja piimapakke.

Misjonäri päästetud piimapakke, millest saavad väikesed värvilised skulptuurid.

ROLAND BARTHES

SEMILOOGILINE SEIKLUS*

Mõned päevad tagasi tuli minu juurde üks tudengineiu, kes soovis, et ma juhendaksin tema doktoritööd teemal, mille ta tegi mulle teatavaks kaunis ironilisel, ent seejuures sugugi mitte ebasõbralikul moel: "Semioloogia ideoloogiline kriitika".

Mulle näib, et selles väikeses "stseenis" on olemas kõik elemendid, millest lähtudes võiks visandada pildi semioloogia hetkeseisust ja lähiajaloo:

– esiteks, siin on olemas ideoloogiline, see tähendab poliitiline kriitika, mis semioloogiat sageli on tagurlikuks või vähemalt ideoloogilise angažeerituse suhtes ükskõikseks teaduseks tembeldanud: kas ei süüdistatud strukturalismi, nagu omal ajal "uut romaani", koostöös tehnokraatia ja koguni gaulleismiga, ja seda isegi siin, Itaalias, kui mu mälu mind ei peta;

– teiseks, see, kelle poole too üliõpilane pöördus, oli üks semioloogia *esindajatest*, just sellesama semioloogia, mille kriitikat (sõna mõlemas tähenduses: nii analüüsi kui lahti- ja mahalammutamise mõttes) asi puudutas – süit ka minu vestluskaaslase kerge ironia: oma teema väljapakkumi-

sega *provotseeris* ta mind (ma jätan kõrvale selle stseeni psühhoanalüütilise tõlgenduse);

– ja viimaks – aimdus, et selles peaaegu ametlikus semioloogirollis, mille neiu mulle omistas, peitus teatav kahtlusevärin, teatav kahepalgelisus, teatav truudusetus semioloogia suhtes, mis võis isikust, kelle poole too üliõpilane pöördus, teha (võib-olla parodeerival moel) kellegi, kes on üheaegselt nii semioloogias sees kui ka sellest väljas: siit see kerge sõbralikkus (aga võib-olla ma eksin), mis mulle sellest vaimset *flirti* tulvil stseenist meelde jäi.

Enne kui ma jätkan nende probleemidega, mis põhjustasid selle väikese psühhodraama, pean ütleva, et ma ei *esinda* semioloogiat (ega ka strukturalismi): keegi ei saa *esindada* üht ideed, uskumust ega meetodit, veelgi vähem saab seda teha keegi, kes *kirjutab*, kelle valitud tegevusväljaks pole mitte kõne [*parole*] ega kirjutamine [*écriture*], vaid kirjutus [*écriture*].¹ Intellektuaalsed ringkonnad võivad teist teha, mida tahavad või mida neil vaja on, kuid see pole kunagi midagi enam kui üks sotsiaalse *mängu* vorme,

* Itaalias peetud loeng. Ilmunud ajalehes *Le Monde*, 7. juuni 1974. Tõlgitud väljaandest: R. Barthes. *L'aventure sémiologique*. Paris, Seuil, 1985.

¹ Sõna *écriture* (u kirjutamine) on Barthes'i neologism, mis omandab tähenduse eeskätt vastanduses sõnaga *écriture* (kirjutus); kui esimene on isikupäratu ja mehaaniline tegevus, siis teine on mänguline ning kantud ihast ja naudingust. *Tlk.*

mina aga ei saa elada kui semioloogia *kujund*, semioloogia *imago*. Ma olen selle *imago* suhtes kahetisel positsioonil: selle teenistuses ja selle eest pagev:

– ühest küljest ei soovi ma muud, kui kuuluda semioloogide hulka, ei soovi muud, kui astuda koos nendega vastu nende ründajatele: spiritualistidele, vitalistidele, historitsistidele, spontaneistidele, antiformalistidele, arhimarxistidele jne.

See solidaarsustunne on minus seda hõlpsam tärkama, et mul puudub igasugune fraktsionäärne kalduvus: vajadus vastandada end lähedalseisjatele (nartsissistlik kalduvus, mida Freud on huvitavalt uurinud vendadest vihavaenlaste müüdi varal);

– kuid teisest küljest, semioloogia ei ole mulle ka asjade algpõhjus; ta ei ole mulle teadus, distsipliin, koolkond või liikumine, millega ma omaenda isikut samastaksin (juba tema nimetusega nõustumine on pisut liiast; igatahes on see nimi minu jaoks alati asendatav).

Mis siis semioloogia minu jaoks on? Ta on *seiklus* [*aventure*], see tähendab *see, mis mulle osaks langeb* [*ce qu'il m'advient*]² (see, mida ma saan tähistajalt).

See seiklus – isiklik, kuid mitte subjektiivne, sest siin leiab aset just nimelt subjekti äranihutamine [*déplacement*] ja mitte tema väljendumine –, see seiklus koosneb minu jaoks kolmest etapist.

Esimene etapp oli vaimustumine. Keel, või kui täpsemalt väljenduda, siis *diskursus*, on pidevalt olnud minu uurimis-

objektiks, seda mu esimesest raamatust “Kirjutuse nulltasand” (*Degré zéro de l'écriture*) alates. 1956. aastal avaldasin ma ühiste kaante vahel tarbimisühiskonna kohta käiva müüdilise materjali, mille olin kirjutanud Maurice Nadeau ajakirja *Les lettres nouvelles* tarbeks, pealkirja all “Mütoloogiad” (*Mythologies*); just siis lugesin esimest korda Saussure'i ja see lugemine täitis mind lootusega anda väikekodanlike müütide kriitikale, mis seni vaid pelga hinnanguga oli piirdunud, lõpuks ometi vahend areneda teaduseks; see vahend oli semioloogia: nende tähendusprotsesside peenanalüüs, mille kaudu kodanluse ajalooline klassikultuur end üldkehtivaks muudab; semioloogia näis mulle siis olevat – tulevikukavana, oma programmi ja eesmärkide poolest – ideoloogilise kriitika peamine meetod. Ma väljendasin seda vaimustust ja lootust “Mütoloogiate” järelsõnas, teaduslikult võib-olla juba vananenud, aga ometi eufoorilises tekstis, sest semioloogia *kindlustas* intellektuaalset angažeeritust, andes sellele analüüsivahendi, ning muutis tähenduseuurimise *vastutustundlikuks*, andes sellele poliitilise tähtsuse.

Semioloogia on pärast 1956. aastat edasi arenenud, ajalugu on temast mõnes mõttes *üle käinud*, kuid ma olen endiselt veendunud, et igasugune ideoloogiline kriitika, kui ta tahab minna kaugemale pelgalt oma vajalikkuse korrutamisest, peab olema ja saabki olla ainult semioloogiline: analüüsida semioloogia ideoloogilist sisu, nagu seda soovis ülalmaini-

² Nimisõnal *aventure* (seiklus) ja verbil *advenir* (juhtuma, osaks langema) on ühine etimoloogia (ld *advenire*). Tlk.

tud üliõpilane, on võimalik vaid semio-
loogilisi radu pidi.

Teine oli teaduse või vähemalt teaduslik-
kuse etapp. Ajavahemikul 1957—1963
töötasin ma ühe äärmiselt tähendusrikka
objekti – moerõiva – semiooloogilise ana-
lüüsi kallal; selle töö eesmärk oli väga
isiklik, askeetlik, kui nii võib öelda: see
seisnes ühe tuntu, aga veel analüüsimata
keele grammatika üksikasjalikus väljatöö-
tamises; ma ei hoolinud sellest, et töö
tulemuste esitus võis välja kukkuda täna-
matu, mulle pakkus mõnu selle tegemine,
selle *teostamine*.

Samal ajal püüdsin ma luua teatavat se-
mioloogiaõpetust (oma tööga “Semio-
loogia alused” [*Éléments de sémiologie*]).

Minu ümber kujunes ja arenes semio-
loogiateadus edasi vastavalt iga uurija
omapärale, suunitlusele ja sõltumatusele
(eelkõige mõtlen siin oma sõpru ja kaas-
lasi Greimasi ja Ecot); loodi sidemeid
selliste suurte eelkäijatega nagu Jakobson
ja Benveniste ning nooremate teadlastega
nagu Bremond ja Metz; asutati Rahvus-
vaheline Semioologia Selts ning selle hää-
lekandja.

Ma arvan, et minu selle perioodi töös
ei domineeri niivõrd mitte kava rajada
semiootika teaduslikke aluseid, kuivõrd
mõnu praktiseerida *süstemaatikat*: klas-
sifitseerivas tegevuses peitub mingi loov
joobumus, mida pidid tundma ka suured

klassifitseerijad nagu Sade ja Fourier⁴;
teaduslikus faasis oligi semiooloogia minu
jaoks see joobumus: ma rekonstrueerisin,
brikoleerisin³ (andes sellele väljendile
ülevama tähenduse) süsteeme, mängi; ma
olen kirjutanud raamatuid alati üksnes
mõnu pärast: süsteemimõnu asendas mi-
nus teaduse ülimina: see kõik oli juba
ettevalmistus seikluse kolmandaks faasiks:
viimaks ükskõiksena ükskõikse (adia-
foorilise, nagu ütles Nietzsche) teaduse
suhtes, sisenesin ma “mõnu” kaudu tähis-
tajasse, teksti.

Kolmas ongi teksti etapp.

Minu ümber põimusid diskursused, mis
nihutasid paigast eelarvamusi, kõigutasid
käibetõdesid, pakkusid uusi mõisteid:

Propp, kes avastati Lévi-Straussi kau-
du, võimaldas semiooloogiat tõeliselt ra-
kendada ühele kindlale kirjanduslikule
objektile – jutustusele;

Julia Kristeva, kes kujundas põhjalikult
ümber semiooloogilise maastiku, varustas
mind isiklikult ennekõike uute mõistetega
nagu *paragrammatism* ja *intertekstuaal-
sus*;

Derrida nihutas tugevalt paigast märgi
enese mõiste, postuleerides tähistatavate
kaugenemist, struktuuride detsentree-
rimist;

Foucault tõstis esile märgi muutumise
protsessi, määrares märgi koha ajaloos;

³ Pr *bricoler* (nokitsema, sobitama, meisterdama); sellele verbile andis *terminus technicus*'e
staatuse Claude Lévi-Strauss oma raamatus “Metsik mõtteviis” (*La pensée sauvage*, 1962),
kus see märgib mõttetgevust, mille käigus luuakse uusi struktureeritud süsteeme juhuslikest
poolikutest elementidest. *Tlk.*

⁴ Barthes käsitleb Sade'i ja Fourier' klassifitseerimiskirge oma raamatus “Sade, Fourier,
Loyola”. Paris, 1971. *Tlk.*

Lacan andis meile lõpuleviidud teooria subjekti kahestumisest, ilma milleta on teadus mõistetud jääma pimedaks ja tummaks selle positsiooni suhtes, millelt ta kõneleb;

ja lõpuks – *Tel Quel* pani aluse veel praegugi ainukordsele katsele siirdada nende muutuste kogum dialektilise materialismi marxistlikule väljale.

Minu jaoks paigutub see periood üldjoontes mu kahe töö, “Sissejuhatus jutustuste strukturaalanalüüsi” (*Introduction à l’analyse structurale des récits*) (1966) ja “S/Z” (1970) vahele, neist viimane sealjuures mõnes mõttes eitab esimest, hüljates strukturaalse *mudeli* ja pöördudes lõpmatult erineva teksti praktika poole.

Mis siis on tekst? Ma ei vasta sellele definitsiooniga, see tähendaks tagasilangemist tähistatavasse.

Tekst kaasaegses, tänapäevases tähenduses, mida me püüame sellele sõnale anda, eristub olemuslikult kirjandusteosest:

see ei ole esteetiline saadus, vaid tähistav praktika;

see ei ole struktuur, vaid struktureerimine;

see ei ole objekt, vaid töö ja mäng;

see ei ole suletud märkidekogum, varustatud ühe tähendusega, mis tuleb uuesti üles leida, vaid pidevas liikumises olevate jälgede hulk;

teksti instants pole tähendus, vaid tähistaja selle mõiste semiootilises ja psühhoanalüütilises mõttes;

tekst on avaram mõiste kui varasem “kirjandusteos”, on olemas näiteks ka elutekst, millesse ma püüdsin süveneda, kirjutades Jaapanist.

Kuidas on need kolm semioloogilist kogemust – lootus, teadus ja tekst – minus praegu olemas?

Räägitakse, et kuningas Louis XVIII, peen gurmaan, lasknud oma kokal valmistada mitu fileetükki ja need üksteise otsa laduda, ning söönud neist seejärel ainult kõige alumise, mis sel viisil oli saanud osa teiste filtreerunud mahlast. Samamoodi tahaksin mina, et mu semioloogilise seikluse praegune etapp saaks endale eelnevate mahla ja et filter, nagu kuninglike fileetükkide puhul, oleks tehtud samast materjalist kui see, mis peab saama filtreeritud; et filtreerija oleks filtreeritav ise, nagu tähistatav on tähistaja; ja järelikult et mu praegusest tööst leitaks üles impulsid, mis elustasid kogu seda semioloogilist seiklust minevikus: soov kuuluda tõsiste teadlaste seltskonda ning truudus poliitika ja semioloogia tihedale kokku kuuluvusele.

Ometi võin ma neid kahte pärandit praegu omaks tunnistada üksnes öeldes, milliseid muudatusi ma neis teen:

– mis puutub esimesse punkti, semioloogia teaduslikkusesse, siis ei saa ega soovigi ma praegu uskuda, et semioloogia oleks lihtne, positiivne teadus, ja seda järgmisel olulisel põhjusel: semioloogial – tänapäeva humanitaarteadustest võib-olla ainsana – on võime kahtluse alla seada omaenese diskursust: keeleteadusena, teadusena keeltest, ei saa ta käsitada oma keelt kui midagi etteantut, läbipaistvat, kui vahendit, ühesõnaga – kui metakeelt; psühhoanalüüsisist saadud teadmiste tuginedes esitab ta küsimusi *selle positsiooni kohta, millelt ta kõneleb*, need on küsimused, ilma milleta igasugune teadus ja

igasugune ideoloogiline kriitika on mõtetud: semioloogia jaoks (vähemalt nii meeldiks mulle näha) puudub subjektile – olgu ta või teadlane – *eksterritoriaalsus* oma diskursuse suhtes; teisiti öeldes: teadus ei tunne lõpuks ühtegi kindlat toetuspunkti, ja sellisena peab ta end tunnistama kirjutuseks;

– mis puutub teise punkti, semioloogia ideoloogilisse angažeeritusse, siis ütlesin, et minu arvates on panused märkimisväärselt kasvanud: see, mida semioloogial tuleb rünnata, pole enam mitte ainult väikekodanlik eneseteadvus nagu “Mütooloogiate” ajal, vaid see on meie kultuuri sümboolne ja semantiline süsteem tervikuna; ei piisa soovist muuta sisu, eelkõige tuleb püüda *lõhestada* tähendussüsteemi ennast; väljuda Läänemaailma suletusest,

nagu ma seda postuleerisin ka oma Jaapani-tekstis.

Ja lõpetuseks üks märkus käesoleva sisesejuhatava ettekande kohta: siin kasutati MINA-vormi. See esimene isik on muidugi mõista *imaginaarne* (selle sõna psühhoanalüütilises tähenduses); kui see nii ei oleks, kui siirus poleks teadmatus, siis minetaks kirjutamine mõtte, piisaks kõnelemisest. Kirjutus on nimelt see ruum, kus grammatilised isikud ja diskursuse lätted segunevad, sõlmuvad ja kaovad kuni eristamatuseni: kirjutus pole mitte isiku (autori), vaid keele tõde. Seepärast lähebki kirjutus alati kõnest kaugemale. Nõustuda *kõnelema* oma kirjutusest, nagu täna siin, tähendab lihtsalt öelda teisele, et vajatakse tema kõnet.

Prantsuse keelest tõlkinud Marek Tamm

THOMAS A. SEBEOK

EESTI-SEOS¹

Exordium

Selle ülimalt isikliku jututeema soovitas mulle Peeter Toropi nõusolekul ja julgustusel mu kolleeg Kalevi Kull, Tartu Ülikooli Jakob von Uexküllli keskuse rajaja. Minu eesmärgiks on panna kirja oma seos Eesti või Eestist pärit teadusaladega nii umbes viimase kolmekümne aasta jooksul. Keskendun peamiselt kolmele üsnagi erinevale inimesele: Paul Aristele (sündinud Berg; 1905–1990) – “eestlasele” Tormast, kes järgis oma kutsumust pärast 1940. aastat põhiliselt Nõukogude Liidus; Juri Lotmanile (1922–1993) – “venelasele” Peterburist, kes asus Eestisse 1950. aastatel; ja Jakob von Uexküllile (1864–1944) – Keblastest pärit balti “preislasele”, kes 1920. aastatel emigreerus Eestist Hamburgi.²

Järjekord, milles ma neid siin käsitlen ja nende üle arutlen, ei lähtu muidugi nende vanusest, st nende austusväärsetest sünniaastatest, vaid püüab umbkaudu kronologiseerida mu enese järjestikuseid kokkupuuteid nende inimestega ja/või nende kokkupuudete realiseerumist kas

siis töös või isiklikes suhetes. Selline enesekeske ülesehitus on mõeldud laias laastus peegeldama Eesti-aspekti mu akadeemilise karjääri kolmel järjestikusel perioodil, mis on küll erinevad, ent tagantjärele vaadates sobivad siiski omavahel kokku: I. fennougristika, II. semiootika, III. biosemiootika.

I. Fennougristika

Kui ma 1943. aastal liitusin Indiana Ülikooliga, oli minu kutsealaks lingvistika, kitsamalt – fennougristika. Paaris artiklis, mis mult hiljuti telliti (Sebeok 1991–1992 ja 1997b), meenutan ma, kuidas, alustanud 1940ndate keskel, jõudsin lõpuks selleni, et me lõime oma ametliku (st administratiivse) uurali ja altai uuringute õppekava (hiljem osakonna) ning tihedas koostöös mu kadunud sõbra John Lotziga viisime ka riiklikul tasemel läbi suure hulga sellega seotud programme ja üritusi, sealhulgas ulatusliku publikatsiooniprogrammi.

Ei ole mõtet neid sündmusi siin uuesti

¹ Thomas A. Sebeok, *The Estonian connection*. Rmt-s: *Sign System Studies*, vol 26. Tartu, Tartu University Press, 1998, lk 20–39.

² Siinses artiklis on mainitud kuut erinevat von Uexküllli: Jakobit, tema naist Gudrunit, nende vanimat poega Thuret, noorimat poega Göstat (ehk Gustavit) ja tütar Danat. Et segadust vältida, viidatakse neile edaspidi peamiselt eesnimelga. Paruni lapselapse, Gösta poja nimi on samuti Jakob von Uexküll, kuid temast edaspidi enam juttu ei tule.

üle rääkida. Piisab, kui märkida, et eri asjus ja eri ajajärkudel ning erinevas mahu osales neis ettevõtmistes palju eesti teadlasi (üksikasju vt Sebeok 1997b), sealhulgas Paul Ariste, George Kurman, Ilse Lehiste, Felix Oinas, Ants Oras, Valter Tauli ja Alo Raun (kelle poeg Toivo Raun nüüd juhatabki Kesk-Euraasia uuringute osakonda – nii on selle osakonna uus nimi).

Miklós Zsirai pühendas oma auahnes ja jätkuvalt monumentaalses (mis siis, et mõneski asjas küsitavas) teoses “meie”, s.o ungarlaste hõimlussuhetest küllaltki palju ruumi eestlastele (lk 442–471) ning eraldi osas ka kaasaja Eestis viljeldud komparatiivsele lingvistikale (lk 570–573). Viimase osa lõpulauses (1937: 573) ennustas ta üsna suurejoonelisel moel, et “noorematest eestlastest on paljutki oodata kahe erudeerituma” tegemistest, mõeldes Paul Aristet ja Alo Rauna. Umbes kümmekond aastat hiljem tõi see mulle toona nii suurt muljet avaldanud ütlus kaasa mitu väiksema tähtsusega tagajärge – ning tingis ka selle, millest sai lõpuks praeguse loo põhitelg. Kohe uurali ja altai uuringute osakonna loomisest peale soovisin ma väga, et sellesse asutusse oleks olulisel määral kaasatud ka Eesti, ning kutsusin nii Alo Rauna kui Felix Oinast meiega ühinema – algul küll teistsuguste ametinimetuste all, kuid viimaks kohale, mis andis ka täisväärtusliku professoritiitli.

Esimene, minu päritolujuurtega seotud jutulõng, siinkohal lõpebki, sest 1950.

aastate keskpaigaks olin juba asunud teistsuguste teaduslade juurde – psühholingvistika, arvutiteadus ja äsjasündinud zoosemiotika. Mängu aga tuleb teine jutu liin, mis märgib Ariste illumist minu tegevusväljale ning viib – nagu kohe selgub – aja jooksul välja otse Tartusse.

Ariste oli aastail 1933 kuni 1988 professoriks Tartu Ülikoolis³ (millega ta oli seotud juba alates oma tudengipõlvest 1920ndate keskpaigas). Seega töötas ta ligi nelja aastakümne vältel ühessamas ülikoolis Lotmaniga, kes sai Tartusse õppejõukoha 1950ndatel. (Ehkki 1932. aasta veetis Ariste Hamburgis, ei ole mingeid andmeid, et ta oleks seal kohtunud Jakob von Uexkülliga.)

Minu enda kokkupuuted Aristega said alguse 1968. aastal, mil avaldasin Indiana Ülikooli uurali ja altai sarja 68. teosena tema vadja keele grammatika. Tõele au andes toimetasin ma ajavahemikus 1960–1970 sellest sarjast sada köidet ning nende seas oli ka üks teos igalt siinse artikli neljandas lõigus nimetatud eestlaselt. Olin professor – hiljem akadeemik – Aristega kohtunud ka mitmel rahvusvahelisel kongressil ja teistel kokkusaamistel, kus vahetasime sõbralikult tervitusi.

Hoolimata sellest et me teineteist üldsegi nii hästi ei tundnud, pöördusin meie põgusale tutvusele tuginedes (kuid vägagi hästi teades, milline poliitiline kaal oli tal akadeemilistes ringkondades Nõukogude Eestis ja sellest väljaspool) 1970. aasta kevadel tema poole, et paluda üht suurt teenet: et ta keelitaks Eesti toonaseid

³ Tegelikult asus Paul Ariste 1933. aastal Tartu Ülikoolis õppejõu kohale, professoriks sai ta alles 1949. aastal. *Tlk.*

ametivõime lubama mul ja mu naisel Jeanil külastada Juri Lotmanit *in situ*, eelistatavalt ajal, kui on käimas sekundaarsete modelleerimissüsteemide suvekool. Maksab meenutada, et Tartu oli Nõukogude ajal “suletud” linn, nii et üldiselt välismaalasi – eriti ameeriklasi, aga vahel ka Nõukogude Liidu või teiste “sotsialistlike” maade kodanikke (Voigt 1995: 201) – sinna ei lastud. Aristele teeb au, et ta oli lahkelt ja kiiresti minu sooviga päri ning hiljem aitas meid hädast välja ühel üsnagi pineval hetkel, millest peagi juttu tuleb.

II. Semiootika

Minu esimesed kauged kontaktid Lotmaniga pärinevad 1966. aastast, kui ta liitus Rahvusvahelise Filosoofia ja Humanitaarteaduste Nõukogu ning Rahvusvahelise Sotsiaalteaduste Nõukogu häälekandja *Social Science Information*'i (vt kd VII-2, lk 101–169, aprill 1968) tiiva all asuva Semiootikasektiooni Kirjastusja Arengukomiteega, mille juures minul oli palutud täita põhilisi toimetajakohustusi. Komitee kohtumised toimusid üksmeeles 1968. aasta lõpuni (VII-6, detsembrinumber), järgmisel kuul vahetas sektiooni välja ajakirja *Semiotica* süünd.

Rahvusvaheline Semiootikaassotsiatsioon (The International Association for Semiotic Studies) asutati 21. jaanuaril 1969 Pariisis ning Lotman valiti *in absentia* üheks selle neljast asepresidendist. Mind valiti vast loodud ajakirja peatoimetajaks, mispeale hakkasin kohe tegutsema selle nimel, et Lotmanit uude rahvusva-

helsse toimetuskolleegiumi kaasata (Sebeok 1974: 230–231). Sellesse kuuluski ta kuni oma surmani, s.o ei kübetki vähem kui 98 kõite ilmumise jooksul. Ta ise avaldas *Semiotica*'s kuus artiklit, ühe neist koostöös Aleksandr Pjatigorskiga, teise Boriss Uspenskiga.

Voigt märkis oma nekroloogis Juri Lotmanile, et ta oli “üks [neid] teadlasi, kes ei pea regulaarset kirjavahetust” (1995: 201), ning laias laastus on see ka üsnatõsi. Sellele vaatamata leidsime oma varasel suhtlusperioodil, mil me oma sarnastes, kuid ühtlasi erinevates maailmades – tema NSVLis, mina USAs – siia-sinna tormasime, võimalusi hoida sidet ka vastastikuste vanamoeliste postisaadetiste kaudu; süiski kippusid need peaaegu eranditult keskenduma süütutele tehnilist sorti küsimustele toimetamise vallast. Kuid pärast 1970. aasta 17. augustit muutusid meie vastastikused suhted põhjalikult, ehkki suhtlemine jäi katkendlikuks.

Sel aastakümnel kasvas Lotmani reputatsioon pidevalt. Peagi sai temast “üks esimesi Nõukogude humanitaarõpetlasi, kes saavutas kuulsuse välismaal” (Voigt 1995: 200). Tema küpsemine langes samasse aega Nõukogude semiootika teise arengujärguga (ning oli sellest isegi ajendatud) – see areng oli veelgi kiirenenud seoses raskuspunkti nihkumisega Moskvalt Tartule. Kõige paremini on seda nihet kirjeldanud Vjatšeslav Ivanov oma haaravas autobiograafilises visandis, märkides muuhulgas: “... paljud meie töödest, mida ei saanud avaldada Moskvas, avaldas Lotman [edaspidi] Tartus” (1991: 36). 1964. aastal alustas Lotman aastaraamatu *Tõid märgisüsteemide alalt* avaldamist (mis

käesoleva 26. väljaandega on taaselustunud). Maailmas sai see tuntuks paljutähendusliku ja lõõva nime *Sémeiótiké* all (vrd Voigt 1995: 192). Lisaks Ivanovi mainitud geograafilisele nihkele toimus ka fookusenihe “sekundaarsetele modelleerivatele süsteemidele (...), seda iseloomustab erakordselt lai temaatika ja julge teoreetiline mõtlemine”, tegelemine “maailmanägemise” ja “maailmamudeli” taoliste laiemate küsimustega ning “neljandas suvekoolis [vrd Revzina 1972] vormistati see tendents kultuurisemiootika uurimisteesidena” (Shukman 1994: 560).⁴

Kogu oma õpetajakarjääri jooksul olen üritanud veenda oma õpilasi, kolleege ja üldse igäht, kes on olnud nõus kuulama, kui oluline on mõista mõisteid, mida Chicago ülikooli väljapaistev psühholoog Csikszentmihalyi nimetab – ning ka pikalt ja rohkete näidetega käsitleb – “valdkonnaks” [*domain*] ja “tandriks” [*field*]. Ta väidab, et loovus “tuleneb interaktsioonist süsteemis, mis koosneb kolmest elemendist: kultuurist, mis sisaldab märgilist reeglistikku, inimesest, kes toob süsteemi uuenduse, ja ekspertide tandrist, kes seda uuendust tunnustavad ja kehtestavad” (1997: 6).

Tugevasti lihtsustades võiks öelda, et *valdkond* on tähistamisreeglite ja -protseduuride kogum, näiteks “semiootika” või kitsamalt “kultuurisemiootika”, “Pariisi semiootika”, “Tartu-Moskva koolkonna semiootika”, “meditsiiniline semiootika”,

“biosemiootika” või “muusikasemiootika” – ehk see, mida Eco kord üsna sama laadselt eristas kui “keerukate “kultuuriliste” fenomenide” sees leiduvaid “semiootilise tandri poliitilisi piire” (Eco 1975: 21).

Tander seevastu hõlmab “kõiki neid isikuid, kes toimivad valdkonna uksehoidjatena”, kes otsustavad “kas uut ideed (...) tuleks valdkonda kaasata” (Csikszentmihalyi 1997: 27–28) – näiteks sellised inimesed nagu peamiste ajakirjade või raamatusarjade toimetajad, laialt kasutatavate teatmeteoste koostajad, rahvusvaheliste organisatsioonide ametnikud, oluliste institutsiooniliste keskuste või koolkondade juhid, kollokviumide, konverentside, kongresside korraldajad, populaarsed lektorid jne. Samas võib *tandrit* vaadelda ka kui millegi sellise ümberkehastust või ka lihtsalt moodsat terminit millegi sellise tarvis, mis moodustas kesk-aegse *gildi* – lühidalt, see on midagi, millel on kontroll eri “akadeemiliste distsipliinide” (või ka juura või meditsiini) tööpõlu üle (Haskell 1997).

Muidugi võivad üksteisega täiendus- suhtes olevad valdkonnad ja tandrid üksteist mõjutada mitmesugustel olulistel viisidel, kuid mulle on siinkohal oluline see, et iga mõistlik ja sihikindel nn praktiseerija mingis *valdkonnas*, näiteks semiootikas, peab tegema kõik, mis tema võimuses, et õppida põhjalikult tundma ka “valdkonna uksehoidjaid”, kes, nagu ma osutasin, kontrollivad *tandrit*. Lühi-

⁴ Teoses Sebeok 1988a esitasin ma seisukoha, et terminid “esmased” ja “teisesed” modelleerivad süsteemid” on ekslikud, kuid et segadusest hoiduda, säilitan ma käesolevas töös selle terminoloogia, mille algselt esitasid A. Zaliznjak, V. Ivanov ja V. Toporov 1962. aastal.

dalt öeldes: ideid ja inimesi, kes neid ideid kehastavad ja propageerivad, hoitakse minu arvates lahus. Artikli lugejaile on kindlasti selge, et siin püüan ma kirjeldada semiootika *tandrit* (või selle tandri erinevaid mandreid), mitte ülemaailmset semiootikavaldkonda.

Nii et omaenese ettekirjutuste ja normide kohaselt tundsin vajadust kasutada iga juhust, iga avanevat võimalust tutvuda professor Lotmaniga isiklikult – ja eelistanatavalt tema harjunud koduses keskkonnas, mis meile, semiootika *valdkonnas* töötavaile palverändureile, oli kui eriline Meka-sarnane *tander*. Esimene juhus selleks saabus 1970. aastal ning akadeemik Ariste oli inimene, kes mulle selle niioelda kaljukindla konvoi Tartusse muretses. Taustasündmuseks oli kutse esineda sõnavõtuga Tallinnas rahvusvahelisel fennougristikakongressil.⁵ Niipea kui olin Eestist kutse kätte saanud, taipasin, et Tallinna kongressi kuupäevad langevad kokku Sekundaarsete Modelleerivate Süsteemide Neljanda Suvekooliga: mõlemad pidi toimuma 17.–24. augustini 1970.

Nõnda võtsin viivitamatult ühendust Lotmaniga, kes ütles, et oleme suvekoolis südamest teretulnud, juhul kui meil õnnestub enesele hankida vajalikud paberid.

Järgmiseks kirjutasin Aristele, paludes tema abi ja sekkumist. Kirjalikult ta ei vastanud, kuid päev pärast seda, kui olime kohale jõudnud ja end Inturisti hotelli sisse registreerinud, toodi meie tuppa telegramm, mis lubas veeta järgmise päeva, 18. augusti, Tartus.⁶ Mõnele neist sündmustest olen viidanud juba üksteist aastat tagasi uues eessõnas Daniel B. Lucidi antoloogiale (Sebeok 1988b), kuid see ilmus ju veel kaks aastat enne Ariste surma (Domokos 1990), kolm aastat enne Eesti vabanemist (1991) ja ka enne Lotmani surma 1993. aasta oktoobris. Praegu, viis aastat pärast seda, olen viimaks vaba lisama oma jutustusele mõningaid üksikasju.

Teisipäeva hommikul, vaevalt pärast koitu, korjas ühe KGBmehe juhitud auto meid Tallinna hotelli tühjast fuajeest üles. Mõned tunnid hiljem peatus see Tartu Riikliku Ülikooli peahoone ees. Jean ja mina rääkisime sõidu ajal nii vähe kui võimalik. Põhiliselt me tukkusime.⁷

Siinkohal on oluline mainida, et kogu aja, mil viibisime Eestis ja *a fortiori* Tartus, ei teinud kumbki meist mingeid märkmeid, rääkimata fotodest. Seetõttu võib minu kirjeldus sest erutavast ja rahvarohkest päevast olla mõneti vigane. Võtkem

⁵ Ariste oli fennougristika kongressi president. Ameerika Ühendriikide esindajana olin ma üleüldise rahvusvahelise korralduskomitee liige. Nii Ariste kui Lotmanil oli tiitel “akadeemik”, st et nad olid Eesti Teaduste Akadeemia liikmed (vrd Domokos 1990 [Rätsep 1990 põhjal]; Voigt 1995: 199). Lotman sai ETA liikmeks alles 1990. *Toim.*

⁶ Fennougristika kongressil osalejatest said Tartu-loa peale Sebeoki veel Tibor Zsilka ja Vilmos Voigt. Voighti väitel oldi Tartus 20. augustil (Voigt 1995: 201). *Tlk.*

⁷ Minu improviseeritud (inglisekeelset) kõnet Tartus ja arutelu loengusaalis peeti silmas nagu kombeks. Mu naine ei olnud kunagi varem Nõukogude Liidus viibinud. Mina seevastu olin viimase 17 aasta jooksul seal üpris põhjalikult ringi rännanud (ja käinud ka Mongoolias [vrd Sebeok 1963], kuid seni siiski veel mitte raskesti ligipääsetavates Balti vabariikides), nii et olin pideva järelevalvega üsna harjunud.

kas või see muljet avaldav summ, mis meid tervitas, kui jõudsime värava ette: nii palju kui ma suudan meenutada, oli seal meie ümber tunglemas ning end tutvustamas üle kahekümne mehe ja naise, kellest ma varem tundsin ainult paari. Paar päeva hiljem laevaga Soome poole sõites kirjutasin nende nimed mälu järgi üles. Siin on see, mida mäletan.

Kõige esimene kolleeg, kes astus ligi mind tervitama, oli Pjotr Bogatõrjov, kes näis olevat kõigist kohalolijaist tublisti vanem ning keda tutvustati – ma oletasin, et aruannete tarbeks – kui suvekooli “presidenti”.⁸

Järgmisena tutvustati Lotmanit suvekooli “sekretärina” ning tema omakorda esitles meile oma naist Zara Mintsi.⁹ Siis anti mulle teada, et minu tõlgiks sel päeval saab olema Dmitri Segal ning sestpeale oli ta minu kõrval kuni meie ärasõiduni.

Niipalju kui mina mäletan, olid gru-

pis veel järgmised inimesed: Tatjana Tšivjan, Boriss Jegorov, Tatjana Jelizarenkova, Boriss Gasparov, Vjatšeslav Ivanov, Mihhail Meilahn, Aleksandr Pjatigorski, Boriss Ogibenin, Isaak Revzin, Olga Revzina, Vladimir Toporov ja Boriss Uspenski.¹⁰

Nagu olen juba kord varem märkinud, olid meie üksikasjalised arutlused ja vaidlused mitmesugustel semiootilistel teemadel “vaba lennuga ja virgutavamad kui ei iial enne”. Need jätkusid lõunasöögi ajal ning eriti viljakalt “jalutuskäigul rahulikus intiimses ümbruskonnas ja lõpuks hüvastijätuteõhtul” (Sebeok 1988b: vii). Kui aus olla, toimus enamik konfidentsiaalsetest jutuajamistest võõrustajatega iseloomulikult aeglaste jalutuskäikude ajal puiestikes. Need olidki kõige produktiivsemad, mälestusväärsemad ja armsamad hetked sel vaimustaval (ehkki väsitaval) päeval.

Me pöördusime Tallinnasse tagasi vi-

⁸ Bogatõrjov oli sündinud 1893. aastal ning suri paar kuud pärast meie kohtumist. Hiljem samal päeval Tartus küsisin temalt eravestluses luba tõlkida slovaki keelest ja avaldada tema 1937. aastast pärinev klassikaliseks kujunenud uurimus rahvariiete funktsioonidest – ning selleks andis ta ka kohe loa. Siis surusime sealsamas nurka Boriss Ogibenini (sündinud 1940), kellel palusime kirjutada ingliskeelse väljaande jaoks sissejuhatava essee autorist ja “struktuuralsest etnograafiast”. Bogatõrjov visandas ja saatiski mulle kiiresti heasoovliku eessõna, mis väljendas tema “südamest tulevat tänuvõlga”. Kõik need materjalid ilmusid nagu kord ja kohus järgmisel aastal (Bogatyrev 1971), ehkki kahjuks liiga hilja, et autori silmad oleksid seda näha saanud.

⁹ Tänavu juuni algul (oma teisel Eesti-külastusel) käisin koos oma sõbra Eero Tarastiga Tartus surnuaial Lotmanite hauapaigale austust avaldamas.

¹⁰ Seal oli veel tosikond inimest, kelle nimedid ma hästi ei kuulnud ja seetõttu hiljem meelde tuletada ei suutnud; peale selle ei ole ma kindel, kas ma kohtusin folklorist Jeleazar Meletinskiga seal või hiljem Moskvast. Mitmed neist kolleegidest, keda ma Tartus kohtasin, said otseselt tänu minu külastusele *Semiotica* autoriteks: lisaks Lotmanile enesele (neli artiklit ajavahemikus 1974–1977, pluss üks kahassekirjutatu 1978. aastal) ka Jegorov, Gasparov, Ivanov, Ogibenin, Pjatigorski, Revzin, Revzina, Toporov (kellest 1985. aastal sai Mouton d’Or’i auhinna võitja) ja Uspenski.

Rudy (1986: 557n13) on tõstnud esile Revzina 1972. aasta artiklit (mis sisaldas ka lühikirjeldust minu pikast kõnest) kui teksti, millel on “erakordne tähendus Tartu-Moskva koolkonna ajaloos, kuna see on püüe salvestada olulist momenti liikumise ajaloos”.

devikus, et taas asuda tavakohustuste juurde, mis mul olid fennougristika kongressil, kuid nüüd seisis meie ees sootuks uus probleem – ehkki minule mitte päris uudne. Tartus-käigu ajal olid mitmed kolleegid andnud minu kätte käsikirju, et ma need Läände toimetaksin. Enamik neist oli mõeldud avaldamiseks *Semiotica*'s, mõned ka teistele toimetajatele edasiandmiseks. Seesugused teadustööd (ainus liik töid, mida olen vastu võtnud) usaldati minu kätte selleks, et hiilida mööda nõukogude bürokraatia luupainajalistest piirangutest. Olin vägagi teadlik sellise kõrvalahiilimise ebaseaduslikkusest ning ka ohtudest, millesse satuksin, kui mind tabataks, kuid olin nõus kaasa aitama, kuna mitte mingilgi moel ei suuda ma andestada mis tahes tsensuuri intellektuaalomandi üle. Ka ei oleks neid töid, mille autoreiks olid näiteks 10. märkuses mainitud inimesed ja mis peagi *Semiotica*'s ilmusid, ilmselt muidu kunagi inglise keeles avaldatud ning on üsna tõenäoline, et nad oleksid jäänudki väga kitsa ringi lugemisvaraks.

Sel korral tekkis siiski probleem: mulle oli usaldatud tavapärasest rohkem töid, minu pagas aga oli suhteliselt väike. Teadsin, et kogu maale tulev ja maalt välja minev pagas otsitakse Tallinna sadama tollis läbi. Nii otsustasingi diskreetselt konsulteerida Aristega: kas peaksin ikkagi üritama ning seadma ohtlikku olukorda mitmeid autoreid ja käsikirju, kusjuures suure tõenäosusega mind vahistatakse ning nii satuks hädaohtu minu naine ja, mis pole vähem oluline, ma seaksin piinlikku olukorda ka kongressi korraldajad. Oletasin, et tema arvamus on eitav. Kuid

vastupidi – ta soovitas mul mitte muretseda. Allpool kirjeldangi, kuidas need saadetised, jällegi tänu Ariste heasoovlikule ja leidlikule abile, Nõukogude Liidust välja said.

Kõik, mis juhtus meie ärasõidul, omandab tagasivaates, meenutatuna pärast enam kui veerandsajandit rahulikku elu, farsi ilme. Sadamas märkasime, et kõikidel reisijatel meie ees kästi laduda oma kotid ühele alusele ja avada. Kõik otsiti ülimalt hoolega läbi. Kui vene ohvitser meid kutsus, palus ligi astuda ja samuti toimida, võtsin end kokku ja valmistusin tõsisteks sekeldusteks. Just sel hetkel, kui asetasin meie pakid letile, paiskus uks valla ning sisse tormas Ariste suure lillebuketiga, mille ulatas mu jahmunud naisele. Ariste kuulutas nii kõva häälega, kui suutis, milline au oli tema riigile, et kaks sellist väljapaistvat ja heasoovlikku Ameerika külalist kongressil osalesid. Pidades järjekorda kinni, tekitas see kärarikas möll niisuguse viivituse ja segaduse, et kannatamatu ohvitser jättis meie pagasi puutumata ja viipas käega, et kiirustaksime laeva pardale. Täna Aristet soojalt ja me jätsime hüvasti. Rohkem ma teda enam ei näinud.

1973. aastal määras Ameerika Riiklik Teaduste Akadeemia mulle vahetuse korras külalisprofessori koha uurimistööks Moskvast, Leningradist, Jerevanist ja Tbilisist; see oli vastuseks Nõukogude Teaduste Akadeemia kutsele tulla umbes kuue nädalasele külaskäigule Venemaale ja samaaegseile, ehkki omaette kutseile pidada loenguid Armeenia ja Gruusia Akadeemiatel. Minu eritaotlus külastada Eestit ja Mari vabariiki lükati ilma seda põhjen-

damata tagasi.

Peagi pärast meie saabumist Moskvasse võtsin ühendust Moskva-Tartu koolkonna mitme sealse liikmega, et korraldada "mitteametlik" koosviibimine nendega, kes on nõus osa võtma.

Terve õhtupooliku väldanud kokkusaamine toimus Ogibenini korteris. Minu suureks üllatuseks ja heameeleks oli seal ka Lotman, kes oli Tartust rongiga kohale tulnud. Lisaks pool tosinat või enam moskvalast, nende hulgas ka Ivanov ja Uspenski. Arutleti teemadel, mis pakkusid vastastikust huvi – peamiselt seoses semiootika-alaste raamatute ja artiklite avaldamisega.

Siiski kerkis Moskvas tungivalt esile uus oluline teema, mis polnud Tartus juuks tulnud. See oli seotud asjaoluga, et mitmed kolleegid, keda ma ka Tartus olin kohanud, olid vahepeal asunud elama välismaale või tegid emigreerumiseks ettevalmistusi. Minult uuriti põhjalikult, millised on tingimused, aga eriti töövõimalused peamistes Lääne pealinnades ja Ameerika Ühendriikides. Üks kohalolijaist avaldas soovi tulla Indiana Ülikooli. Hiljem oli mul võimalik korraldada nii, et ta kutsutaks Bloomingtoni intervjuule, ja saanud soovitusel Roman Jakobsonilt (kes oli sel ajal juhuslikult samuti seal), sain pakkuda talle alalist semiootika-alast ame-

tikohta ühe teaduskonna juures. Jakobsoni suureks nõrdimuseks ja minu pettumuseks ütles see andekas noor mees kõige mannetumatel põhjustel meie pakkumisest ära. Sellest ajast peale on ta teadusmaailmast kadunud ning pidavat elama Pariisis.¹¹

Minu järgmine kohtumine Lotmaniga – kõige intiimsem, kõige huvitavam, kuid, nagu selgus, ka kõige viimane – toimus meie mõlema jaoks võõral pinnal. See juhtus nii.

1986. aastal korraldas Norsk Forening for Semiotikk (Norra Semiootikaassotsiatsioon) Bergenis Dinda L. Gorlée ja Sven Storelvi juhtimisel sümposiooni "Semiootika teoorias ja praktikas". Mina pidasin avasõnavõtu esimesel sümposioonihommikul, 2. oktoobril (Sebeok 1987). Pärast teatud kahtlusi, kas tal üldse võimaldatakse sõita, jõudis pärastlõunal kohale ka Lotman, kes oli oma elu esimesel reisil Läände. Nagu võiski arvata, näis ta esmalt närviline ja kurnatud, kuid järgmisel päeval esines oma tuntud headuses.

Teisel päeval, 3. oktoobril, rääkis Lotman improviseerides vene keeles (mida kohapeal osavalt tõlkis professor Jostein Børtnes) – sütitavalt, ehkki pisut veidralt –, "asetades semiootikat slaavi kultuuri traditsiooni" (Lotman 1987). Kohalikud korraldajad omistasid meile paralleelsed

¹¹ Tuleb märkida, et ehkki Lotman ja tema Tartu koolkond, harudega Moskvas ja vähemal määral Leningradis, olid semiootika valdkonnas meie sajandi teisel poolel tippnähtuseks, ei tohi semiootika levikut Nõukogude Liidus samastada siiski üksnes selle koolkonnaga. Juba ainuüksi Moskvas kohtusin oma sealviibimise ajal ka teiste teadlastega, kes samal ajal töötasid mitmesugustes teoreetilise ja praktilise semiootika valdkondades, nagu näiteks lingvist R. Pazuhhin, parömioloog G. Permjakov, lingvist ja õpikute autor J. Stepanov (1971), keda õppisin lähemalt tundma kolm aastat hiljem Milanos, jt. Leningradis nautisin ma teiste seas eriti diskussioone J. Knorozoviga, kes on juhtivaid asjatundjaid maajade hieroglüüfikirja alal.

rollid, kuid ei olnud mingit kahtlust, et staariks oli Lotman. Me mõlemad kirjutasime eraldi sissejuhatused sümpoosionimaterjalidele, mis avaldati *Livstegn*'i kolmandas numbris (1987), Lotman pealkirjastas oma teksti "Semiootika ja kultuur 20. sajandi teisel poolel".

Hiljem võtsime kahekesi, vaid Lotman ja mina, ette pika õhtusöögi Hiltonis, suheldes teineteisega peamiselt kergete prantsuse keele sugemetega saksa keeles, millesse aeg-ajalt segunes tema nõrka inglise ja minu hädist vene keelt. Siiski sedamööda, kuidas õhtu arenes ja paar napsi meid lõdvestasid, tundsimme vastastikust vaimset sidet ning meid valdas sümpaatiat, just nagu oleksime olnud parimad sõbrad.

Sel õhtul andis Lotman mulle masinakirjakoopia oma nüüd juba klassikaks kujunenud, väga peenest ja keerukast, ehkki üsna vastuolulisest esseest "O semiosfere", mis ilmus *Sémeiótiké (Töid märgisüsteemide alalt)* 17. köites aastanumbriga 1984. Ta pidas seda täiesti õigustatult ülioluliseks tööks, kuid paraku oli see veel kaks aastat hiljemgi Lääne lugejaile vaevu kättesaadav. Lotman palus mind, et korraldaksin selle töö kiire tõlkimise ja avaldamise *Semiotica*'s, millega olin rõõmuga nõus. Õnnetuseks nõudis Lotman sedapuhku tõlkijaks konkreetset inimest, ehkki varem oli ta tõlkijate määramise minu otsustada jättnud. Pärast ko-

jujõudmist helistasin New Yorki sellele mehele (keda ma teadsin ja olin austanud tema oskuste pärast) ning pärast mõningast kauplemist tasu ja tähtaegade üle võttiski ta töö enda kanda – kuid lõpuks paraku ei andnud ta üle ei ingliskeelset tõlget ega ole tänini tagastanud originaalkoopiat. Pole vist vaja lisada, et see oli mulle ühtaegu nii alandav kui tõsist meelehärmi valmistav ning seda ei teinud heaks ka mu tagasihoidlik abi meie kolleegi Ann Shukmani olulise Lotmani-tõlke "Universe of Mind" (1990) väljaandmisel Indiana Ülikooli kirjastuses neli aastat hiljem. Raamatu teine osa (lk 123–214) kannab nimetust "Semiosfäär" ja annab edasi Lotmani kõige küpsemad mõtteavaldused selle mõiste kohta, mis näivad suunduvat kuhugi mitmetahulise universaalse "kultuurimasina" poole.¹²

Voigt on hiljem väitnud, et "semiosfäär" oli Lotmani "esimene ise väljamõeldud termin... tema mõttevili". Kui see on nii, siis võib see osalt seletada tema vaimustust ja kiindumust selle termini vastu. Ei ole aga mingit tõestust Voigti Lotmani-nekroloogis esinevale väitele (1995: 197), et Lotmani termin on "kujundatud *noosfääri* järgi", prantsuse jesuudi ja metafüüsiku Pierre Teilhard de Chardini uduse ja veidra konstruktsiooni alusel. Vastupidi, Lotmani kirjutistes leidub piisavalt palju tõestusi minu korduvalt esitatud väitele (nt Sebeok 1991a: 8,

¹² "Semiosfääri" kohta vaata ka Eco märkusi eessõnas Lotmani raamatule lehekülgedel xii–xiii. Sturrock (1991: 10) näeb väga arukalt "semiosfääris" "semantilist versiooni biosfäärist, mille toeta eluvorme olemas ei oleks". Lotmani 1984. aasta originaalist on olemas vähemalt kaks saksakeelset versiooni: varasem neist ilmus 1989. aastal väljaandes *Studia Russica Helsingiensia et Tartuensia*, 20: 7–24; hilisem 1990. aastal väljaandes *Zeitschrift für Semiotik*, 12: 287–305, uuesti tõlgituna ja eelnevat näiliselt arvestamata.

142), et Lotman on selle mõiste verminud analoogia põhjal Vernadski 1926. aastast pärineva terminiga “*biosfera*” (biosfäär).

Siin tuleb märkida, et Kalevi Kull on praegu, tuginedes osalt kirjutatud tekstidele, osalt intervjuudele, lõpetamas uurimust pealkirjaga “Juri Lotmaniga biosemiootika poole”, mis peaks ilmuma 1999. aastal *Semiotica* biosemiootikale pühendatud eriväljaandes.¹³ Kaks teist artiklit samas numbris võtavad vaatluse alla samalaadse küsimuseasetuse C. S. Peirce’i (autor M. L. Santaella Braga) ja Charles Morrise (autor Susan Petrilli) puhul.

Lotman juhtis oma sissejuhatavas kõnes *Livstegn*’is (1987: 10) väga õigesti tähelepanu praegusele sünkreetiliste tendentside esilekerkimisele semiootika-uuringuis. Ta ütles: “Humanitaarteadustes moodustavad eri distsipliinid ühe teaduse inimesest, mis on koondunud ümber kultuuri semiootilise uurimise.” Asendage siin sõna ‘humanitaarteadused’ ‘loodusteadustega’, ‘inimene’ ‘eluga’ ja ‘kultuur’ ‘loodusega’ – ning on näha, et see suur karismaatiline mõtleja ja mina oleksime võinud ühe transtsendentaalse dispuudi lõpule viia. Ma lootsin, et saan esitada oma põhi- ja abiteesid meie järgmisel kavandatud kohtumisel 25. Tartu-Moskva Semiootikakoolkonna Sümpoosionil, mis peeti Soomes Imatras 27.–29. juulil 1987. aastal (Sebeok 1988a), kuid, oh häda, Lotman ei saanud osa võtta ning ma ei näinud teda enam kunagi.

III. Biosemiootika

Uexkülli nimega puutusin ma esimest korda kokku 1936. aastal, mil olin alles teismeeas ning temal jäi elada veel kaheksa aastat. Juhtusin tabama tema nime tiitellehe pöördel Ogdeni ja Richardsi “Tähenduse tähenduses”, mille neljanda trüki ma ostsin, kui olin üliõpilane Cambridge’i Magdalene’i kolledžis, kus Richards oli sel ajal Pepysi raamatukoguhoidja ja millega oli seotud ka Ogden (nagu selsamal leheküljel kirjas oli) – teda nimetati seal “Psühholoogia, filosoofia ja teadusliku meetodi rahvusvahelise raamatukogu” peatoimetajaks. See sari koosnes tolleks ajaks juba umbes 85 köitest. “Teoreetiline bioloogia” oli nimekirjas ülevalt 34. ja alt 52. Kui see pealkiri oli mu tähelepanu köitnud, hankisin teose raamatukogust ning avastasin, et see on 1926. aasta tõlge 1920. aastal avaldatud saksakeelsest raamatust ja käib ilmselgelt üle minu võimete. Alles umbes kolmkümmend aastat hiljem jõudsin arusaamisele, et tookordne hinnang oli niihästi ennatlik kui ka täiesti märgist mööda. Tegelikult oli ingliskeelne tekst tõlgitud “haletsusväärselt (...) Ogdeni ekstsentrilise soosingu ja kaitse all” (Sebeok 1991b: 104). 1960ndatel, mil viimaks lugesin autentset saksa versiooni¹⁴, hakkasin uskuma, et toosama 20. sajandi inglise semiootika hing Ogden kas oskas väga halvasti saksa keelt või, hoolimata oma mitmekülgetest võimetest, ei saanud aru, millest “Theoretische Bio-

¹³ Kalevi Kulli artikkel on ilmunud *Semiotica* 127. köites (1999). *Toim.*

¹⁴ Uudishimu Jakobi tööde suhtes äratas minus lühike, ent sugestiivne lõik Klopferi ja Hailmani raamatus etoloogia alustest (1967: 126–127)

logie's" kirjutatud on: mitte bioloogiast, psühholoogiast ega füsioloogiast, vaid semiootikast. Veelgi enam, selles kirjeldati täiesti pretseedendit, innovatiivset määrgiteooriat, mis hõlmas ei rohkem ega vähem kui semioosist eluprotsessides kogu nende ulatuses. See pani aluse uuele laiahaardelisele teadusvaldkonnale, mida me praegu kutsume *biosemiootikaks* (definitsiooni saamiseks vrd Sebeok 1973 ja Thure von Uexküll 1987: 214).

Mees, kes lõi üksipäini biosemiootika – *avant la lettre* nii-öelda – oli oma põhilise akadeemilise hariduse saanud zooloogia alal Dorpati (nüüdses Tartu) ülikoolis (Gudrun von Uexküll 1964: 25–30; vt ka tema portreed Eesti üliõpilasena sealsamas lk 32). Seetõttu oli ülimalt sobilik pühendada sellele alale uurimisinstituut, nimetada see Jakob von Uexkülli Keskuseks ja korraldada nii, et see töötaks vanameistri *alma mater*'i tiiva all (1993).¹⁵

Tema saavutus oli märguandeks. Nagu Csikszentmihalyi oma raamatus "Loovus" on märkinud, viitab mõiste *valdkond* tavaliselt "valdkonna mingi aspekti muutmise aktile... Kuid muidugi oli ka aeg, kus mingeid valdkondi olemas ei olnud... Nii on teatud mõttes kõige kaalukamateks loomingulisteks tulemusteks need, kus luuakse terved uued märgistamissüsteemid" (1997: 291). *Umwelt*'i-uuringud, st biosemiootika, ongi selline uudne süsteem, mis ei ole sündinud ühestki eelmisest semiootilisest teooriast ega praktikast; pigem oli tal seoseid Platoni, Leibnizi, eriti aga Kantiga, Goethega ja käputäie bioloogidega, nagu näiteks Johannes Mülleri ja Karl Ernst von Baeriga.¹⁶

Veelgi enam, nagu ka Konrad Lorenz ise on osutanud (1971: 275), "uurimisprogramm, mida kavandati [Uexkülli poolt], on üsnagi identne etoloogiaga". See ei tohiks üllatada kedagi, kes mäletab,

¹⁵ Soovides kasutada valmisterminist ristas Uexküll oma leitud "Umwelt'i-uuringuteks" ja asutas seejärel (1926) Hamburgi Ülikooli juurde Umwelt'i Uuringute Instituudi, uurimaks "elusorganismide käitumist ja nende interaktsiooni rakkude ja organitena kehas või perekondade, rühmade ja koosluste osadena" (Gudrun von Uexküll 1964: 145–151; Thure von Uexküll 1987: 147). Tartu keskus on Hamburgi Instituudi mantlipärija, mille biosemiootika uurimisprogramm on väärt täielikku finantseerimist ja mis on hetkel võrreldav Kopenhaageni Ülikooli Biosemiootika Grupiga.

1943. aastal esitas inglase K. J. W. Craik iseseisvalt samalaadse, kuid empiirilisel põhendamata ja praeguseks täiesti unustatud "biosemiootilise" teooria, milles ta püstitas hüpoteesi, et "organism kannab oma peas välisreaalsuse ja tema enese võimalike käitumiste 'väikese-mõõdulist mudelit'" (vrd Sebeok 1991b: 104–105).

¹⁶ C. S. Peirce'i, J. von Uexkülli, Ernst Cassireri, Juri Lotmani jt kõik ühisjooned on võimalik taandada Kantile, kuid see nõuaks ulatuslikku ja ülimalt täpset monograafilist käsitlust (vt ka Gudrun 1964: 19, 93; ja "kirjavahetusest Kantiga" 220–228). Thure on kinnitanud (1987: 150), et tema isa ei olnud tuttav ei Peirce'i ega Saussure'i töödega, õigupoolest mitte ühegi semiootikaautoriga peale Cassireri (ehkki muidugi pidi tal vähemalt mingigi aim olema hipokraatilisest meditsiinisemiootika alustest). Terminoloogilistest ühtelangevustest, mida Thure tihti on eeldanud, ei olnud tema isa teadlik.

Baer istub Tartu Ülikooli lähedal asuvas armsas pargis ausamba otsas. 2. juunil, pisut pärast loengu pidamist Jakob von Uexkülli Keskuses, pildistati mind seal, seismas Kulli vasakul käel selle kuulsa mälestusmärgi ees.

et Uexküll oli “üks [Lorenzi] tähtsamatest õpetajatest” (sealsamas 274; vrd Gudrun von Uexküll 1964: 198); ega ka kedagi, kes on võimeline minema põhjani etoloogia ja biosemiootika ühildumise küsimuses, nimelt rituaalse käitumise uurimises ja diakroonilises semiootikas (Sebeok 1989: 27–34).

Mõnel juhul olen püüdnud kindlaks teha, kuivõrd olid Tartu-Moskva koolkonna liikmed teadlikud Jakobi kirjutistest. Kuigi ma arvan, et ei vahetanud sel teemal kunagi mõtteid Lotmaniga, esitasin ma siiski mitmel korral selle küsimuse Ivanovile, korra Berliinis, korra lõunasöögi ajal, kui ta külastas mind Bloomingtonis. Sellest hoolimata pole mul ikkagi selget vastust.

On aga tõsiasi, et vene semiootik Juri Stepanov on pühendanud oma raamatus biosemiootikale terve peatüki (1971: 27–32) ning see käsitlus algab ülevaatega paarist von Uexkülli tööst (kellele ta viitab kui saksa [*sic*] bioloogile). Tema vaatlust rikub rituaalne kummardus Leninile.

Pealegi hindab Stepanov väärsti psühholoogi ja primatoloogi Žinkinit, kes on (arvustuses ühele minu teosele – Sebeok 1968) teinud kaks märkust: ta oletas õigesti, et “tekib mulje, et geneetilise evolutsiooni puul ei ole ühtegi haru, kus elusolendid ei astuks kommunikatsiooni”; kuid ta oletas valesti – ning see viis eksiteele ka Stepanovi –, “et keele juured asuvad loomse elu evolutsiooni süvakihitides” (Žinkin 1971: 75).

Lühidalt, on raske uskuda, et kui mõis-

te *Umwelt* oli Moskva ringkondades 1970ndatel ilmselgelt tuntud, võis see Lotmanile jääda täiesti tundmatuks. Jääb üle loota, et Kulli jt edasised uurimused selle keerdsõlme lahti harutavad ja pakuvad võimalikult kaugeleulatuvaid järeldusi selliste läbivate pretensioonikate mõistepaaride nagu ‘semiosfäär’ / ‘biosfäär’, ‘semiootika’ / ‘biosemiootika’ ja teiste samataoliste ning nende intrigeerivate vastastikutuste mõjutuste kohta.

Olgu sellega, kuidas on, aga 1977. aasta augustis osalesin ma Viini 3. semiootikasümposiumil (III Wiener Symposium über Semiotik) ja esitasin ettekande nimega “Unustatud kujud semiootikauurimise ajaloos: Jakob von Uexküll” (Sebeok 1979, ptk 10). Kuulajate seas oli ka Thure. Pärastpoole oli meil pikk kõnelus, misjärel ta helistas mulle Bloomingtoni ja, veelgi hiljem, korraldas mulle ja mu kadunud sõbrale Giorgio Prodiile umbes nädalase külaskäigu tema juurde Freiburgi. Prodi, elukutselt tunnustatud onkoloog, romaanikirjanik ja viljakas autor üldise bio- ja endosemiootika¹⁷ vallas – ta ise eelistas avarat terminit “loodussemiootika” (nt teoses Sercarz 1988: 55; vrd Prodi 1988) –, oli ilma ühtki varasemat või kaasaegset filosoofi otseselt mainimata valmis septsenud veel ühe, omaenda variandi sellest tärkavast või üha uuesti esile kerkivast teadusvaldkonnast.

Ka Prodi oli erakordselt loov isiksus (Eco 1988). Olles kolmekesi koos Freiburgis (“majapidajaks” oli meile Thure õde Dana, kes oli Soomest koju käima tulnud), pidasime nädalapikkuse intensiivse,

¹⁷ Lähedase valdkonna *endosemiootika* kohta vt Thure von Uexkülli jt (1993) põhjanevat artiklit Sebeok (1976: 3) põhjal.

kui nii võib nimetada, seminari biosemiootika tegelikest ja kujuteldavatest üksikasjadest. Üha uuesti ja uuesti ümber määratledes ja täpsustades mu üldist arusaama sellest semiootikavaldkonnast, võimaldas see haruldaselt ergutav kogemus mul edendada oma kirjatööd ja õpetustegevust biosemiootikas ja mitmetes selle allharudes.

Meie kolme intensiivne “ajurünnak” oli otseseks eelkäijaks sellele pöördelise tähtsusega iga-aastaste seminaride sarjale, mis leidis 80ndate lõpust 90ndate alguseni aset Freiburgis eeslinnas Glottertalis. Neid mõtteviljakaid rahvusvahelisi kokusaamisi peeti Glotterbadi Taastusravi Kliinikus Thure soosimisel ning kliiniku direktori, Thure õpilase ja kaasautori, meditsiinidoktor Jörg M. Herrmanni juhtimisel. Neil osales palju Saksa, Rootsi jt maade arste ning mõnikord võtsid osa ka bioloogid Jesper Hoffmeyer Taanist ja Kalevi Kull, kes praegu on biosemiootilise liikumise juhtfiguurid.

Ettekanne, mille ma Viinis esitasin ja kaks aastat hiljem oma raamatu “Märk ja selle isandad” kümnenda peatükina avaldasin (lk 187–207, 290–291), oli minu katse mõtestada ajaloolist tõsiasja, et mõtteajaloos on olnud mitmeid mehi ja naisi, kes ise seda teadmata on osutunud teerajajateks semiootikauuringute ajaloos. Palju aastaid hiljem ristasin ma selle fenomeni “Jourdaini faktoriks”¹⁸ (Sebeok 1991b) ning pakkusin ka suure hulga näiteid, kuid ükski neist ei ole olnud nii hämmastavalt selgepiiriline – peaaegu

nagu selle nähtuse universaalselt tunnustatud redefiniitsioon – kui Jakobi oma.

“Eesti-seos”, nagu ma seda tavatsen nimetada, käivitab paeluva dialektika.

Dorpatist Läände emigreerunud Jakob von Uexkülli tunneme loodusteadlasena, kel jätkus loomejõudu, et välja mõelda ja visandada see, mida me tänapäeval nime-tame biosemiootikaks.

Venemaalt Tartusse immigreerunud Juri Lotman sai kuulsaks visionaarse humanitaarina, kes leiutas mõiste selle tarvis, mida me nüüd kutsumegi semiosfääriks. Näiliselt täiesti vastandlikud, on nad mõlemad formuleerinud ja ellu kutsunud määratu suured subkontinendid globaalses semiootikas (Sebeok 1997a).

Esimene neist tõi semiootikasse elu enese kogu selle keerukas paljususes, teine inimvaimu universumi ühes kõigi selle ülirohketes süvailmingutega. Tegelikult peaksid biosfäär ja semiosfäär muidugi olema üks ja seesama, sest semioosis on olemuslik tunnus igasuguse elu puhul – elu puhul, mis sisaldab ka meelt, mis vaatleb Universumit, mis omakorda sisaldab elu, biosfääri (Vernadsky 1926).

Nad on üheskoos lülitatud suletud küberneetilisse tagasisideringi ehk sellesse, mida füüsikud, nagu Wheeler, on nime-tanud iseergastuvaks tsükliks, märkides, et “täendus ise annab jõu loomiseks” (1988). Kuidas nood kaks ühes kõigi oma ohtrate üksikasjadega tuleks sobitada üleüldisesse sünteesi, jääb selgeks vaielda kummagi õpetlase õpilastel nii Tartu ülikoolis kui mujal.

¹⁸ Viide tegelasele Molière'i näidendist “Kodanlasest aadlimees”, kes ei teadnud, et ta “räägib proosat”. *Toim.*

IV. Coda

Kokkuvõttes, “valdkonnasemiootika” ja “tandrisemiootika” vastanduse kohta oleks öelda veel paljutki. Tandrisemiootilise lähtekoha näiteks olid minu kaardistused mõnest õige mitmeti hargnevast genealoogilisest põlvnemisreast seoses nende kolme suure õpetlasega, kelle kokupuute- ja lõikepunktid (olgu tegelikud või sümboolsed, sünkroonsed või mitte) juhtusid olema Tartu Ülikoolis.

Ometi oleks võimalik visandada ka teine, esmapilgul sootuks erinev kaardistus, kui samu õpetlasi vaadelda valdkonnasemiootilisest vaatekohast, võttes aluseks näiteks Peirce’i indeksikaalsuse-kategooria (Sebeok 1995a). Kui proovida sellist, traditsioonilistes akadeemilistes publikatsioonides ehk tavapärasematki lähenemisviisi, siis tuleks lähema vaatluse alla võtta näiteks vadja demonstratiivpronoomenid (Ariste 1968), see, “kuidas esinevad kirjanduses (ja kuidas võib neid mõista) näiteks vihmavarjud, tõllad, lõunasöögid ja kaardimäng” (Lotman; vrd Voigt 1995: 191); ning sellised biosemiootiliselt dramaatilised sündmused nagu kisklus (Jakob ja Thure, *passim*; vrd Thom 1983: 267–269).

Ajal, mil ma seda artiklit kirjutan, olen üritanud läbi mõelda, millised implikatsioonid on sel “semiootilise historiograafia genealoogilisel meetodil”, nagu ma seda nimetan, või sellel, mida ma varem olen üksikasjalikult kirjeldanud nimetuse “semiootiline võrgustik” all. (Kaks kuud

tagasi esitasin ma ühe teise fragmendi sellest võimalikust *modus operandi*’st, käsitledes semiootilist antropoloogiat.¹⁹) Praegu püüan siiski rahulduda sellega, et jätan valdkonnasemiootika sellele tahu ja teised võimalikud rakendused tuleviku tarvis.

Inglise keelest tõlkinud Kati Lindström

Kirjandus:

Ariste, P. (1968). A Grammar of the Votic Language. Toim. Th. A. Sebeok. (Uralic and Altaic Series, kd 68). Bloomington.

Bogatyrev, P. (1971). The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia. (Uue sissejuhatusega autorilt, lk 6, ja sissejuhatava esseega B. Ogibeninilt, lk 9–32). Toim. Th. A. Sebeok. (Approaches to Semiotics, kd 5). The Hague.

Domokos, P. (toim.) (1990). Finnugor életrajzi lexikon. Budapest.

Csikszentmihalyi, M. (1977). Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. New York.

Eco, U. (1975). Trattato di semiotica generale. Milano.

Eco, U. (1988). Una sfida al mito delle due culture. *Saecularia Nona* 2. January-February. Bologna.

Haskell, Th. L. (1997). The New Aristocracy. *New York Review* 44(19), lk 47–53.

Ivanov, V. (1991). Self-Portrait of a Russian Semiotician in his Younger and Later Years. Rmts-s: Recent Developments in Theory and History: The Semiotic

¹⁹ Plenaarettekandes Ameerika Semiootikaühingu 24. aastakoosolekul Louisville’is (Kentucky) 24. oktoobril 1997.

- Web 1990. Toim. Th. A. Sebeok, J. Umiker-Sebeok. Berlin. Lk 3–43.
- Klopfer, P. H.; Hailman, J. P. (1967). An Introduction to Animal Behaviour: Ethology's First Century. Englewood Cliffs.
- Lorenz, K. (1971). Studies in Animal and Human Behaviour. Kd 2. Cambridge.
- Lotman, Y. (1984). O semiosfere. *Sémiotiké* (Sign System Studies) 17, lk 5–23.
- Lotman, Y. (1987). On the Contemporary Concept of the Text. *Livstegn* 3, lk 159–163.
- Lotman, Y. (1990). Universe of Mind: A Semiotic Theory of Culture. Bloomington.
- Ogden, C. K.; Richards, I. A. (1936). The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and the Science of Symbolism. 4. tr. London.
- Prodi, G. (1988). Material Bases of Signification. *Semiotica* 69, lk 191–241.
- Rezvina, O. (1972). The Fourth Summer School of Secondary Modeling Systems (Tartu, 17–24 August 1970). *Semiotica* 6, lk 222–243.
- Rudy, S. (1986). Semiotics in U.S.S.R. Rmt-s: The Semiotic Sphere. Toim. Th. A. Sebeok, J. Umiker-Sebeok. New York. Lk 555–582.
- Sebeok, Th. A. (toim.) (1968). Animal Communication: Techniques of Study and Results of Research. Bloomington.
- Sebeok, Th. A. (1973). Between Animal and Animal. *Times Literary Supplement*, nr 3, 734, October 5 (London).
- Sebeok, Th. A. (1963). A Sojourn in the Mongolian People's Republic. *The Mongolia Society Newsletter* 2, lk 30–31.
- Sebeok, Th. A. (1974). Semiotics: A Survey of the State in Art. Rmt-s: Current Trends in Linguistics. Kd 12: Linguistic and Adjacent Arts and Sciences. Toim. Th. A. Sebeok. The Hague. Lk 210–264.
- Sebeok, Th. A. (1979). The Sign & Its Masters. Austin.
- Sebeok, Th. A. (1987). Om teiknlaera. *Livstegn* 3, lk 164–180.
- Sebeok, Th. A. (1988a). In What Sense Is Language a "Primary Modeling System?" Rmt-s: Semiotics of Culture. Toim. H. Broms, R. Kaufmann. Helsinki. Lk 67–80.
- Sebeok, Th. A. (1988b). Foreword to the Paperback Edition. Rmt-s: Soviet Semiotics: An Anthology. Toim. D. P. Lucid. Baltimore. Lk v–viii.
- Sebeok, Th. A. (1991a). A Sign Is Just a Sign. Bloomington.
- Sebeok, Th. A. (1991b). Semiotics in the United States. Bloomington.
- Sebeok, Th. A. (1991–1992). Uralic Studies and English for Hungarians at Indiana University: A Personal View. *Hungarian Studies* 7(1–2), lk 149–152.
- Sebeok, Th. A. (1995a). Indexicality. Rmt-s: Peirce and Contemporary Thought: Philosophical Inquiries. Toim. K. Laine Ketner. New York. Lk 222–242.
- Sebeok, Th. A. (1995b). Teaching Semiotics in the United States. *Degrés*, d1-d8.
- Sebeok, Th. A. (1997a). Global Semiotics. Rmt-s: Semiotics around the World: Synthesis in Diversity. Toim: I. Rauch, G. F. Carr. Berlin. Lk 105–130.
- Sebeok, Th. A. (1997b). My "Short Happy Life" in Finno-Ugric Studies. *Hungarian Studies* 12 (1-2).
- Sercarz, E. E.; Celada, F.; Michison, N. A.; Tada, T. (toim.) (1988). The Semiotics of Cellular Communication an the Immune System. Berlin.
- Shukman, A. (1994). Modeling System. Rmt-s: Encyclopedic Dictionary of Semiotics. 2. tr. Kd 1. Toim. Th. A.

Sebeok. Berlin. Lk 558–560.

Stepanov, J. (1971). Semiotika. Moskva.

Sturrock, J. (1991). Inside the Semiosphere. *Times Literary Supplement*, 3. mai, lk 9–10.

Thom, R. (1983). *Mathematical Models of Morphogenesis*. Chichester.

Uexküll, G. von (1964). *Jakob von Uexküll: seine Welt und seine Umwelt*. Hamburg.

Uexküll, J. von (1973). *Theoretische Biologie*. Frankfurt a/M. (1928. a teise trüki uusväljaanne; 1. tr 1920.)

Uexküll, Th. von (1987). *The Sign Theory of Jakob von Uexküll*. Rmt-s: *Classics of Semiotics*. Toim. M. Krampen, K. Oehler, R. Posner, Th. A. Sebeok, Th. von Uexküll. New York. Lk

147–179.

Uexküll, Th. von; Geigges, W.; Herrmann, J. M. (1993). *Endosemiosis*. *Semiotica* 96(1/2), lk 5–51.

Vernadski, V. (1926). *Biosfera*. Leningrad.

Voigt, V. (1995). In memoriam of “Lotmanosphere”. *Semiotica* 105, lk 191–206.

Wheeler, J. A. (1988). *World as System Self-Synthesized by Quantum Networking*. *IBM Journal of Research and Development* 32 (1), lk 1–15.

Zhinkin, N. (1971). *Semiotic aspects of Communication in Animal and Man*. *Semiotica* 4, lk 75–93.

Zsirai, M. (1937). *Finnugor rokonságunk*. Budapest.

THOMAS ALFRED SEBEOK on üks semiootika suurkujusid. Ta on sündinud 9. novembril 1920 Budapestis, kuid elab alates 1937. aastast Ameerika Ühendriikides. Pikka aega, 1943. aastast kuni emeriteerumiseni 1991, töötas ta Indiana Ülikoolis Bloomingtonis. Aastatel 1956–1991 juhatas ta selle ülikooli juures asuvat Keele- ja Semiootikauuringute Keskust, kus tema kolleegideks on olnud ka eesti teadlased Felix Oinas ja Alo Raun.

*Sebeok on uurinud põhjalikult loomade suhtlemist, ta on üks zoosemiootika rajajaid, kes iseloomustab ennast kui a biologist manqué. Oma varasemais uurimustes on Sebeok käsitleanud muuhulgas soome-ugri keeleteadust, eriti mari keelt. Tänu oma laialdastele sidemetele ja suurele teaduslikule aktiivsusele on ta olnud viimaseil aastakümneil üks mõjukamaid semiootikaelu korraldajaid maailmas. Ta on toimetanud ja toimetab mitmeid kaalukaid raamatusarju; alates 1968. aastast kuni tänaseni on ta ajakirja *Semiotica* peatoimetaja.*

VALDUR MIKITA

SEMIOOTIKA KUI VAEVUS

Arthur Balke oma kuulsas raamatus *A Tiny Dictionary of Semiotics* defineerib semiootikat järgmiselt: "Semiootika on teadus, mis uurib andekate semiootikute elulugusid, nende kordaminekuid ja ebaõnnestumisi. Kindlate reeglite järgi korrastatud isikupärast autobiograafiat, millele ühiskond on omistanud ajaloolise väärtuse, nimetataksegi semiootiliseks meetodiks."

Semiootikule aga annab Balke niisuguse määratluse: "Semiootik on inimene, kelle eesmärgiks on alistada oma Keha (inimkeha, kultuurikeha) ebapuhtus ja taastluis elava eeskujuga läbi inimõõtlemlise absoluutne harmoonia."

Pean kohe alguses tunnistama oma teo inetust: Arthur Balke'i nimelist kirjanikku nagu ka raamatut pealkirjaga *A Tiny Dictionary of Semiotics* ei ole tegelikult olemas. Kuid see polegi kõige tähtsam: olemas on semiootika kui müüt ja ajapikku suudab see teha kõik, mis on vajalik tema püsimiseks, tõusuks ja languseks. Ühesõnaga, semiootika loob ise endale eksisteerimiseks vajaliku maailma, üritades sunnitud tungida peaaegu kõigisse inimõõtlemlise valdkondadesse. Semiootika, nagu mis tahes meeldivalt ähmane vald-

kond, sunnib enda üle diskuteerima kõige erinevamate teadmiste, huvide ja arusaamadega inimesi. Semiootika kui ainese (ja mis veelgi hullem – kui meetodi) hajuvus ärritab kõiki neid, kes semiootikaga ei tegele ja peavad lugu traditsioonilistest järeleproovitud uurimisviisidest.

Ajuti on semiootikutel endilgi piinlik hakanud ja tõugatuna selgusjanust on nad tõtanud üksteise peale oma pahameelt välja valama. Intuitiivne arusaam, et tõde peaks kuidagi olema seotud ka selguse kategooriaga, ei olegi võibolla kõige rumalam idee. Nii näiteks nuhtleb semiootikaprofessor Donald Cunningham oma kolleege selle eest, et nad on nakatunud semiootilisest imperialismist, st soovist viia kogu maailm semiootika katusse alla. Teooria, mis seletab kõike, ei seleta tegelikult mitte midagi. Lähtudes Karl Popperi filosoofilistest tõekspidamistest, väidab Cunningham, et semiootika, kui ta üldse tahab välja anda teooria mõõtu, peaks oma väited formuleerima niisuguse selgusastmega, mis lubaks neid kas või potentsiaalselt ümber lükata¹. Ehk lihtsalt: semiootika peaks selgelt näitama, kus on tema teooria piirid. Tõepoolest, paari viimase aastakümne jooksul toimu-

¹ G. S h a n k, What Semiotics is Not: An Interpretive Synopsis of a Theoretical Discussion. Rmt-s: Semiotics 1983. Ed. by J. Evans & J. Deely. New York, 1983, lk 381–386.

itud areng on olnud pigem ekstensiivne kui intensiivne: uusi põhjanevaid teooriaid ei ole tekkinud, küll on aga semiootika hõlvanud kõikvõimalikke naaberalasid. On olemas teo-, bio-, psühho-, reklaami-, keskkonna-, keemiliste ühendite jne jne semiootikaid. Veel ei ole silm jõudnud ajakirjade või artiklikogumike lehekülgedelt haarata näiteks küüntenärimise või lüpsisemiootika postuleerimist, kuid semiootilise meetodi kestev ekspansioon lubaks oletada, et ka neis valdkondades on tõenäoliselt võimalik koostada kommunikatsioonimudeleid ja püstitada teoreetilisi hüpoteese.

Samas artiklis refereeritud arutelu sekundeerib Donald Cunninghami mõtetele Joseph Ransdell, väites, et filosoofilised probleemid, kui need on kord juba tekkinud, osutuvad tegelikult lahendumatuks (näiteks mateeria ja vaimu lakkamatu võitlus filosoofilise ülemvõimu pärast). Tõepoolest, viimase paari tuhande aasta jooksul pole just palju olnud niisuguseid filosoofilisi probleeme, mida võiks lugeda lahendatuks selle sõna tavalises mõttes. Ransdell leiab, et filosoofia (siia hulka arvab ta ka semiootika) üheks ülesandeks ongi probleeme pidevalt ümber formuleerida, st näidata, et probleemi püstitus ise on mõttetu või väär². Lõpuks võib sellegi väite ümber öelda lihtsamalt: filosoofia jäägu keele kriitikaks, nagu sõnastas selle teesi Ludvig Wittgenstein.

Tõepoolest, kui meenutada, et juba

Roman Jakobson olevat öelnud märgiteooria kohta, et viimane on veenvalt tõestanud oma suutlikkust jääda iseeneseks isegi oma vastandiks muutununa,³ siis on ka Ransdelli arutluses oma tõetera sees. Semiootika, olles oma "töömeetodilt" tugevalt esseistliku kallakuga inimtegevuse valdkond, ei järgi oma arengu loogikas mitte niivõrd teaduse, kuivõrd kunsti kaanoneid, pidades kinni hegelikult mõjusast vastandite dialektikast.

Kuid palju raskem on vastata küsimusele, milline on semiootika ja tegelikkuse vahekord. Kas kõik asjad meie ümber on üldse märgilised? Võiksime postuleerida nelja võimaliku vastusevariandi olemasolu, et hõlvata enam-vähem kõik mõeldavad seisukohad. Need oleksid: *on, ei ole, on ja ei ole ka ning ei tea*. Kaks esimest väidet on selged, aga igavad, kaks viimast on segased, aga huvitavad. Kui me küsime, kuhu kuulus semiootika patroon Charles Sanders Peirce, siis peame tunnistama, et kahte esimesse kategooriasse tema filosoofiline pärand paraku ei kuulu. Maailma märgilise olemuse kohta on Peirce öelnud vastukäivaid asju, väites, et maailmas pole olemas midagi peale märkide, ja andes teisel selgelt mõista, et tähenduse piiri ei tohiks kunagi seada maailma piiriks.⁴

Peirce'i märksuhete triaad on ilmselt üks enimtrükitud skeeme semiootikas. Usutavasti on enam-vähem iga humanitaarharidusega inimene näinud neid väi-

² Sealsamas, lk 384.

³ J. Lotman, Semiootilise süsteemi dünaamiline mudel. Rmt-s: J. Lotman, Kultuurisemiootika. Tallinn, 1990, lk 248.

⁴ R. Kevelson, Peirce, paradox, praxis: The image, the conflict and the law. Berlin, New York, 1990.

keseid süütuid kolmnurki, mille otspunktides asuvad *tähistaja*, *tähistatav* ja *interpretant*. Kuid ilmselt on märksa vähem neid inimesi, kes on võtnud vaevaks juurelda selle üle, kas see skeem on õige, või vähemalt – millised on selle mudeli piirid? Peirce nägi kurja vaeva, et maailma selle skeemi järgi korrastada. Ausa inimesena ei püüdnudki ta luua ühtset vastuoludeta teooriat, vaid kirja panna seda, mis on õige. Tõde märkidest läks Peirce'i teadvuses aga pidevalt iseendaga vastuollu. Seetõttu on arusaadav, et ka Peirce'i interpreteerijad on näinud suurt vaeva lunastamaks tema teooriat vastuokstest ning loomaks Peirce'i filosoofiast lühikest ja arusaadavat kontseptsiooni.

John Deely, võibolla üks parimaid Peirce'i filosoofia tundjaid tänapäeval, teeb meile Peirce'i doktriini tuuma lühidalt ja lihtsalt selgeks. Püüdes rekonstrueerida Peirce'i arusaama märkide ja maailma vahekorras pakub Deely välja järgmise näite.⁵

Oletame, et paleontoloog kaevab aias maad. Äkki kilksatab labidas millegi vastu ja maa seest tuleb välja imeliku kujuga kivi. Muidugi pole see kivi, vaid hoopis sauruse kont. Ilus kolmetine suhe: märki mõistja (*paleontoloogi*), tähistaja (*kivistunud kondi*) ja tähistatava (*sauruse*) suhetes ei saa olla mingit vääritimõistmist. See on klassikaline märksituatsioon.

Kuid oletame nüüd, et maad kaevab tavaline külainimene. Labidas kilksatab millegi vastu ja maa seest ilmub välja

imeliku kujuga kivi. Talumees viskab kivi võssa ja tunneb heameelt, et see kunagi enam kaevamisel ette ei jää. Kivi tegelik päritolu jäi tuvastamata, märksuhet ei tekkinud. Peirce nimetas seda *diaadiliseks suhteks*.

Ja kolmas võimalus: kivi lebab maa sees ja ükski labidas pole veel selle vastu kilksunud. See on n-ö "asi iseeneses", Peirce järgi *monaadiline suhe*.

Mis neid näiteid omavahel ühendab? Deely väidab, et Peirce mõistis kahte viimast võimalust kui *potentsiaalseid* või *virtuaalseid* märke, st võimalust saada tõelisteks märkideks niipea, kui lavale astub interpretant.

Niisugune rekonstruktsioon on küll elegantne, kuid sellel on võibolla siiski üks oluline puudus – nimelt liiga kaunis sümmeetria. Need kolm näidet on mõnes mõttes ekstreemsed olukorrad ja on kaheldav, kas kogu maailma fenomenid on jaotatavad neisse kolme kategooriasse. Intrigeeriv on see, et just tavalised, igapäevaelus ettetulevad situatsioonid alluvad sageli palju raskemini märgistamisele kui näiteks kunstiteose kompositsioon, kus (Roman Jakobsoni sõnusti) "iga asi tähistab iseennast".⁶

Võtame näiteks kaks olukorda igapäevamaailmast:

- 1) *Naine vaatab aknast välja.*
- 2) *Kellegi hüüatus: Kurat, keegi on akna ära virutanud!*

Kui me esitame küsimuse, kas aken on sellises situatsioonis tegutseja jaoks märk

⁵ Näited koostatud rmt-u põhjal: J. D e e l y, *Basics of Semiotics*. Bloomington, 1990.

⁶ R. J a k o b s o n, *Closing Statement: Linguistics and Poetics*. Rmt-s: *Semiotics: An Introductory Anthology*. Ed. by R. E. Innis. Bloomington, 1985, lk 150.

või mitte, pole sellele sugugi lihtne vastata. *On ja ei ole ka*, oleks võibolla meie filosoofiline tõdemus Peirce'i jüngritena. Aken pole selles mõttes juhuslikult valitud objekt: märgid ongi nagu aknad. Selleks et nad meile midagi tähendaksid, tuleb sageli neist läbi vaadata või siis veenduda nende äkilises kadumises... Peirce'i kolmnurk ei ole vale, kuid on üsna raske määratleda tema kehtivuspiire või seda, kuhu paigutuvad selle otspunktid. (Näiteks, jookseme paljajalu rohus ja märkame äkki kivi. Meist käib läbi valukihvatus, kuid saame oma jala siiski enne kivi pidama. Kas judin viitab kivile või vastupidi – kivi kui märgi märkamine tekitab paljajalu joostes judinaid? Mida me tegelikult interpreteerime? Või on hoopis nii, et kuna meil puudub võimalus valida antud olukorras judina või näiteks röömukarjatuse vahel, pole ka tegelikult interpreteerijat ning tegemist ei ole üldse märksituatsiooniga.) On olemas asju, mille märgiline väärtus on kõrge ja need on enam-vähem üheselt arusaadavad, nagu eelpool toodud näide sauruse jäänustega, liiklusemärgid või haigutamine. Kuid tuleb mõnda sedagi, et meie ümber eksisteerib protsesse ja nähtusi, mis kalduvad käituma vähem semiootilistena ja hoopis väiksemal arusaadavuse nivool. See tähendab, *märk, märgiks-olemine* või *semioosis* ei ole midagi kahevalentse loogika taolist, mis töötaksid jah-ei kategooriates, vaid need on pigem skalaarsed suurused. Ehkki me kasutame diskreetset märgikontseptsiooni (vaevalt, et see teisiti olekski mõeldav), tuleks seda võibolla

sisuliselt mõista kui lõputut, kontinuaalsete üleminekute katkematut jada. See tähendab, et märki võib olla rohkem või vähem. Ja mida vähem teda on, seda segasemaks muutuvad meie arusaamad maailmast, kui hakkame seda suruma Peirce'i kolmnurksesse tööriistakasti.

Artikli alguses oli möödaminnes juttu Donald Cunninghami pahameelest “semiootilise imperialismi” üle. Cunninghamile sarnaseid mõtteid on mõelnud teisedki: ka Umberto Eco mõtisklustest võime leida kinnitust, et absolutismiidee on semiootika jaoks midagi olemuslikku. Tema arvates on sellel üsnagi selge ajalooline põhjendus. Idee käsitleda maailma kõneleva pühakirjana (tekstina) pärineb neoplatoonikutest filosoofidelt. See tuginen lõpmatu semiootilisele ideele, mis kujutleb maailma hüügluure, kuid siiski hõlmatava ja tähendust omava tervikuna, milles kõik asjad on omavahel seotud kõikjale ulatava harmoonilise tasakaalu kaudu.⁷ Sellest tervikust ei saanud miski jääda väljapoole, see oli mõeldamatu. Tähendus, kui see kord juba olemas oli, pidi olema absoluutne. Selle aksiomaatilise tõdemuse on mingil kujul üle võtnud ka semiootika. Semiootika, mis kusagil ära lõpeb, on inetu.

Huvitav on ka Juri Lotmani arutlus. Kasutades talle omast tiritamme-loogikat, väidab ta järgmist: “Semiootika ise loob mitesemiootilise maailma. Asjatu on kujutleda, et me oleme ümbritsetud mitesemiootilise maailmaga, milles asub semiootika järv. Tõepoolest – me oleme ümbritsetud mitesemiootilisest maail-

⁷ U. Eco, *The limits of interpretation*. Bloomington, 1990.

mast, kuid me ei näe seda. Me näeme üksnes seda maailma, mida loome. Kuidas on võimalik väljuda semiootika piiridest? Kuidas seda teha? Kui ei ole võimalik sellest lahti rebida, ei ole ka uurimise objekti. See viimane on üheaegselt kõik ja mittemidagi. Need on küsimused, millele me praegu ei ole suutelised vastama.”⁸

See on semiootika üks peamisi (ja ilmselt ka lahendamatu) probleeme. Märkide uurimiseks pole teistsugust võimalust kui kasutada jälle märke, kuna märke väljaspool kommunikatsiooni ei ole olemas. Joonlaua pikkus on küll mõõdetav teise joonlauaga, ent see on halb meetod selgitamiseks nende ühikute mõtet, *mille alusel* me asju omavahel võrdleme. Kuid õnneks on märgid sedavõrd kummalised süsteemid, et teatud “trikke” appi võttes on neid võimalik kasutada ka iseendi analüüsimiseks. Semiootika ongi mõnes mõttes niisuguste trikkide leiutamine, järeleproovimine ja kritiseerimine.

Muidugi on olemas ka teistsugune võimalus: väita lihtsalt, et inimese teadvus ei pruugi olla tervenisti märgiline ja on olemas ka teistsuguseid tunnetuse viise. Selle üle on semiootilisest vaatevinklist arutlenud näiteks Aleksandr Pjatigorski⁹. Üks on aga semiootika ajaloo jooksul, ükskõik kui kaugele või lähedale me selle alguspunkti ka nihutaks, üsna hästi selgeks saanud: märk on lihtne, probleemitu ja arusaadav üksnes senikaua, kuni me seda uurima ei asu. Kui kõneleme märgist,

kõneleme paratamatult kogu inimkogemusest ja -kultuurist. Kultuur kui kirjandus, kunst või reklaam on semiootiliselt analüüsiv, siin on olemas uurimise traditsioon ja enamik meist ilmselt usub, et selle traditsiooni raames on võimalik viidata neile protsessidele või nähtustele, mis on nende valdkondade mõistmiseks olulised. Kuid peale selle on kultuuris olemas ka näiteks tervisesport, meditatsioon või maatöö, mille esteetika on hoopis teistsugune. Me ei saa siin kasutada sääraseid kommunikatsioonimudeleid, mis on välja mõeldud nende tegevusvaldkondade analüüsimiseks, mille semiootiline element on teiste sfääridega võrreldes võibolla tugevasti üle forsseeritud. Antropoloogid on sageli hädas olnud sellega, et uurijad leiutavad tähendussüsteeme asjadele, mida antud kultuuris üldse ei eksisteeri. Suur hulk asju on oma tavalises olekus semantiliselt neutraalsed.

Seega – võrdsustada kultuur tekstipõimikuga on halb metafoor. Selline vaateviis püüab järjekindlalt kujundada traditsiooni, kus “suured asjad” prevaleeriksid “väikeste asjade” ees, st tähendussüsteem peab sellise arusaama kohaselt olema kindlasti hierarhiseeritud. See on lähene misviis, kus kogukonnavanema peaehe on igal juhul kultuuris tähtsam atribuut kui näiteks metoodika, kuidas keedetakse herneputru. Esimese puhul saab kultuuri kirjeldusse sisse lülitada kogu olemasoleva semiootilise atribuutika, peaehe seostub

⁸ J. Lotman, 'Čem dlinnee projden put', tem men'se verojatnostej dlja vöbora. Rmt-s: J. M. Lotman i tartusko-moskovskaja semiotičeskaja škola. Pod. red. A.D. Košelev. Moskva, 1990, lk 456–458.

⁹ Vt nt A. Piatigorski, Indic sign conception. Rmt-s: Encyclopedic Dictionary of Semiotics. Ed. by T.A. Sebeok, 1. kd, Berlin, New York, 1986, lk 346–349.

suurepäraselt kultuuri sümbolsüsteemidega, ajaloo, rituaalidega ja viimaks (see pole sugugi vähem oluline) pikaajalise uurimistraditsiooniga. Ent pudrukeetmine, olgugi inimeste tegelikus elus võibolla hoopis olulisem, on ülalnimetatud põhjustel semiootiliselt märksa vaesem nähtus.

Kultuuri selles mõttes, nagu me oleme lugenud raamatutest, näinud pildi pealt või (dokumentaal)filmidest, ei ole tegelikult võibolla kunagi olemas olnud. See on uurijate poolt loodud teoreetiline konstruktsioon, mudel või juhiste kogum, mis lubab meil kuidagiviisi orienteeruda inimkäitumise keerukuses ning teha meile arusaadavaks seda, mille jaoks meil endil puudub isiklik kogemus. Analoogiline on lugu ka märgi enda mõistega: see on konstrukt, mida tegelikult ei pruugi olemas olla, kuid mis on meile teatavatel põhjustel siiski kasulik. Nähtused, millega me maailmas tegelikult kokku puutume,

pole mitte märgid, vaid pigem *nagu* märgid. Ka see pole võibolla teab mis eriline tarkus, kuid vähendab ehk siiski pisut meie semiootilisi vaevusi. Ainus, mille pärast käib võitlus, on kogemus. Kui inimene avastab oma elus uusi kogemisviise, olgu need siis nimetatud religioosseteks, esteetilisteks, müstilisteks, loogilisteks või kasvõi semiootilisteks, ei saa ta vastu panna. Kui meil on valida igava selguse või imelise segaduse vahel, võime teadlasena, analüütikuna või filosoofina eelistada esimest, kuid inimesena me eelistame viimast. Kõik see, mis on öeldud, mõistetud või tunnetatud kaude, on mingis mõttes ilusam. Ärgem siis unustagem, et märk on metafoor. Viimase kohta on aga Arthur Balke kirjutanud oma tuntud raamatus: "... metafoor – see on kognitiivne pauk, mille vähehaaval kustuv kaja põhjustab tundmuse, et jumal on lähedal."

Valdur Mikita on Tartu Ülikooli semiootika osakonna doktorant.

ELAV AJALUGU

JURI LOTMAN

Inimesed ja märgid

Käesolev Juri Lotmani artikkel ilmus esmakordselt 1969. aasta 1. veebruaril ajalehes Sovetskaja Estonija (kordustrükk ajakirjas Võšgorod 1998, nr 3). Tegu oli toimetuse tellitud kirjatööga, mis pidi vastama kellegi diislrongi masinistiabi, selt-simees I. Semennikovi lugejakirjale, kus tunti huvi uue teaduse – semiootika vastu. Pole võimatu, et lugejakiri oli toimetuse väljamõeldis, ometi andis see Lotmanile hea võimaluse esmakordselt selgitada laiemale venekeelsele lugejaskonnale semiootika mõtet ja eesmärke. Eesti lehelugejatel oli avanenud võimalus Lotmani vaadetega semiootikale tutvuda juba 1967. aastal, mil ajaleht Noorte Hää! pühendas semiootikale eraldi lehekülje (16. 02.). Rubriigis “Räägib professor Juri Lotman” kaitses viimane semiootikat ja strukturalismi (need kaks mõistet olid tollal veel sünonüümsed) formalismisüüdistuste eest ning näeb semiootikas vahendit, mis aitab tulevikus “formuleerida teose kunstilise kvaliteedi objektiivseid kriteeriume”.

Samal aastal Sovetskaja Estonijas avaldatud artikliga ilmus Lotmanil ajalehes Edasi (03. 12.) uus ülevaade semiootikast pealkirja all “Semiootika? – Teadus märkidest”.¹ Semiootika eesmärke on siin kujutatud võrdlemisi piiratud võtmes, ees-

kätt nähakse semiootikas kunstiteose täpisteaduslikku analüüsi vahendit, mis teeks lõpu mõttetule vaidlusele “füüsikute” ja “lühirite” vahel.

“Inimesed ja märgid” kirjeldab semiootikat euroopaliku (Saussure’ist lähtuva) traditsiooni raames, kus huvikeskmes on märgi- ja kommunikatsioonisüsteemid, mitte üksikmärgid nagu Peirce’ist lähtuv ameerika traditsioonis. Tähelepanu tasub juhtida sellele, et artiklis esinev viide John Locke’ile on Lotmani loomingu erandlik – sääraste viidete vähesus on Ameerikas andnud koguni alust süüdistada teda ingliskeelsete klassikute mitetundmises. Boriss Jegorov kirjutab oma hiljutises Lotmani-biograafias, et artikli lõpus esinev küsimusevormis prognoos uue teaduse, “artistika” sünnist oli Lotmanile oluline ning et juba paar aastat hiljem otsustasid nad ühiselt vastse teaduse ümber nimetada “artoonikaks” (mõlemad ladina sõnast ars, artis), mis enam meenutas eeskujuks olevat “bioonikat”.²

M.T

Teadusel on meie elus aina tähtsam koht. Ta tungib igapäevasesse olmesse, täites selle mehhanismidega, tehnikaga, muudab meie mõttelaadi ja koguni keeletarvitust. Kogu maailmas pööravad miljonid inimesed oma pilgu kas lootuse või ohu-

¹ Vt ka J. Lotman, Semiootika ja kirjandusteadus. *Keel ja Kirjandus* 1967, nr 1, lk 1–5.

² B. Jegorov, Žizn’ i tvorčestvo Ju. M. Lotmana. Moskva, 1999, lk 209–210.

tundega teadusele. Ühed ootavad temalt kahtlemata rohkem, kui tal on võimalik pakkuda, – üleüldist lahendust kõigile inimkonda vaevavatele probleemidele, teised kardavad, et teadus- ja tehnika-progress võib inimesed sootuks maa pealt kaotada. Teadlased, nende looming, mõtlemislaad ja eluolu on saanud kirjanike ja filmitegijate üheks meelisteemaks. On tekkinud omaette kirjandusliik, mis on pühendatud teadusele ja tema tulevikusaavutustele, – teaduslik fantastika. Ja pole juhus, et lugeja neid teoseid aplalt neelab – hoolimata nende kohati ilmselgelt kesisest tasemest. Selles huvis avaldub laiade lugejahulkade püüe mõista, mida kujutab endast teaduslooming.

Ent piisab, kui noid ulmeromaane põgusaltki lugeda, veendumaks, et teadusloome olemust ennast kujutavad kirjani-
kud tihti ette (nende arusaamad aga kanduvad üle lugejaskonnale) moonutatud kujul. Õpetlane neis meenutab kõige sagedamini Paganeli – tegelast kõigile lapsepõlvest peale tuttavast Jules Verne'i romaanist. See on kahel jalal ringikõndiv entsüklopeedia, kellel on igale mõeldavale küsimusele vastus valmis. Selline väikekoda-
danlik ettekujutus sisendab lugejale mõtet: “Kui ma suudaksin pähe õppida kogu “Suure Nõukogude Entsüklopeedia”, oleksin minagi teadlane ja teaksin vastust igale küsimusele.” Tavainimesed neis romaanides kahtlevad, teadlased aga (sageli salapärase masinate abiga, mida välja mõtleva fantastid nii helded on) teavad: “lihtinimesed” küsivad, teadlased annavad vastuse.

Selle väikekoda-
danliku ettekujutuse ko-
haselt on inimest vahetult ümbritsevas

maailmas kõik selge – milleks siin veel pead murda! Sellepärast ongi nii, et kui kirjanik püüab kujutada teadusotsingut, siis saadab ta oma kangelase kaugetesse ligipääsmatutesse mägedesse või – veel parem – Andromeeda udukogusse või mingile tähele, mida tähistab mõni kreeka aabe või ahvatlevalt kõlav nimi. Seal siis saabki teoks imepärase avastus.

Teadlastöö säärased tõlgitsused oleksid lihtsalt naljakad, kui nad ei tooks ka otsest kahju. See, et teadusloomingu olemusest levib väikekoda-
danlik vääramusaam, on kahjulik esiteks sellepärast, et see eksitab noorsugu, noorsoo kättes aga on teaduse tulevik. Teiseks ei tohiks unustada, et teaduse olulustingimusi, kas siis soodsaid või ebasoodsaid, ei loo mitte teadlased, vaid ühiskond. Ja selle tarvis on ühiskonnal vaja mõista, mis on teadusele kasulik, mis kahjulik.

See sissejuhatus oli hädavajalik, sest semiootika on teadus, milles väga selgesti kajastuvad mõnedki tunnusjooned, mis on omased teadusmõtlemisele tervikuna.

Sugugi mitte alati ei otsi teadus tundmatut seitsme maa ja mere tagant. Sageli võtab ta millegi, mis seni on paistnud arusaadav ja lihtne, ning avastab selle olevat arusaamatu ja keeruka. Sugugi mitte alati ei tee teadus tuntuks tundmatut – tihti toimib ta risti vastupidiselt. Ja lõpuks, sageli ei püüa teadus üldse mitte pakkuda võimalikult palju vastuseid: ta lähtub sellest, et õigel küsimuseasetusel ja õigel arutluskäigul on suurem väärtus kui olgu või tõestel, aga mittekontrollitavatel valmisvastustel.

Semiootika aine on lihtne – ta on teadus

kommunikatsioonisüsteemidest ja märkidest, mida inimesed (ja mitte ainult inimesed, vaid ka loomad või masinad) suhtlusprotsessis kasutavad. Mis võiks olla lihtsam ja tuttavam olukorrast: “mina ütlesin – sina mõistsid”? Aga samal ajal annab just see olukord ohtralt alust teaduslikeks mõtisklusteks. Milline on informatsiooni edastamise mehhanism? Mis tagab tema edastamise usaldusväärsuse? Millistel juhtudel on põhjust temas kahelda? Ja mis õieti tähendab “mõista”?

Need ja paljud muud küsimused, mis näivad nii lihtsad, kui piirduda argikogemuse kitsa ringiga, osutuvad tähelepanelikul vaatlemisel vägagi tõsisteks. Kujutlegem, et meil on tegu automaatseadmega, mis käivitatakse teatud kindlate signaalidega. Meie anname signaali ja masin hakkab tööle. Kas masin “mõistab” meid?

Tänapäeval on tõestatud, et mõned loomad vahetavad omavahel informatsiooni signaalide abil, mis moodustavad üsnagi keeruka süsteemi (sellega tegeleb omaette teadusharu – “zoosemiootika”). Kas tähendab see, et loomad “mõistavad” üksteist? Aga kas meiegi võime neid “mõista”? Või panna neid “mõistma” ennast?

Ja lõpuks, kujutlegem juhtumit, mis seni on jäänud fantastide pärusmaaks, kuid millest ühel ilusal päeval võib saada reaalsus: kokkupuutumist mõistuslike olenditega teistelt planeetidelt või maaväliste tsivilisatsioonidega.

Kas me suudaksime vahetada nende informatsiooni, teineteist mõista? Mittemõistmisest tingitud kollisioonid lõpevad üldjuhul traagiliselt. Jättes kõr-

vale rohked näited inimkonna ajaloost, osutan neile vastastikustele suhetele, mis Maal on kujunenud inimese ja loomariigi vahel. Siin tekitas mittemõistmine kohe kokkupõrke ning tõigi kaasa selle loomade täieliku hävitamise protsessi, mis nüüdisajal on jõudmas oma lõppjärku.

Kas oli see möödapääsmatu? Kas on see alati olnud olelusvõitlusest dikteeritud? Ometigi seal, kus on tegemist tõelise olelusvõitlusega, näiteks konflikti puhul kiskjate ja taimtoiduliste loomade, lindude ja putukate vahel, ei ole peaaegu kunagi tulemuseks ühtede täielik häving ja teiste lõplik võit, vaid kujuneb teatud tasakaal. Olukord “tiigrid sõid viimseni ära kõik taimtoidulised loomad” on looduses võimatu – elukoige ei vastaks see tiigrite kui bioloogilise liigi huvidele.

Inimese hävitustöö loomade kallal pole sugugi mitte alati tingitud olelusvõitlusest – väga sageli on selle põhjuseks asjaolu, et loomade kavatsusi ja teguviisi ei mõisteta. Jutt sellest, et “loomad ei oska mõelda” ja järelikult “neid on võimatu mõista”, et “ka nad ise ei mõista üksteist ja on omavahel lakkamatult sõjajalal” ning “kõige lihtsam oleks neist lahti saada”, – säärane jutt pole mitte üksnes algeline ja nõme, vaid ka kahtlaselt sarnane nende argumentidega, mida tõid ettekäändeks kolonisaatorid, kes läinud sajandil pidasid hävitussõdu Aafrika, Austraalia ja Ameerika põliselanike vastu.

See, kes teist ei mõista, kaldub ikka arvama, et siin polegi midagi mõista, hävitada on vaja. Inimese ja loomariigi vahelises konfliktis juhtus ülevõim olema inimese poolel.

Kuid kas see ka maaväliste kontaktide

puhul niisama saab olema? Kas pole risk siin mitte liiga suur, et temasse kergemeelselt suhtuda?

Ja kui nii, siis on ilmselge, et mõistmise olemuse teaduslik uurimine võib kunagi saada tähenduse, mis pole hoopiski mitte pelgalt abstraktne ja akadeemiline.

Ent kui heidame tähelepaneliku pilgu enda ümber, siis veendume, et mõtisklemaks selle küsimuse üle pole tarvis jääda ootama külalisi kosmosest.

Meid ei üllata asjaolu, et me ei mõista raamatut, kui see on kirjutatud keeles, mida me ei valda. Küll aga oleme väga-gi hämmastunud (ja isegi pahased), kui me ei saa aru kunstiteosest – mis on kas liiga uudne või liiga vana.

Lev Tolstoi ei mõistnud Shakespeare'i ja tal oli julgust seda tunnistada. Meie ei tunnista, aga kas me sellepärast veel mõistame? Kas me mõistame lapsi? Ja mida tähendab mõista iseennast?

On ilmselge, et ühelegi neist küsimustest (aga vastuseid neile ootavad nii esteetika, pedagoogika, psühholoogia kui ka lihtsalt elupraktika) ei saa me vastata seni, kui pole määratlenud sõna “mõistma” sisu, kui pole muutnud teda teadustermiks.

Kõigil kõnealustel juhtudel oli meil tegemist mingite kommunikatsioonisüsteemidega ja teatud informatsiooni edastamisega nende kaudu.

Nii eristub teatav üldine uurimisaine. Kas räägime või kirjutame mõnes keeles (eesti, inglise, vene, tšehhi või mis tahes muus), peame tänaval silmas valgusfoori märgutulesid, loeme romaani või vaatame filmi, püüame signaale kosmosest või dešfreerime delfiinide keelt – ikka püüa-

me lülitada mingisse kommunikatsioonisüsteemi ja saada informatsiooni, mida tema abil edastatakse.

Informatsiooni saamata, säilitamata ja edastamata pole inimelu võimalik – ei maailma tundmaõppimine, ei inimühiskonna korraldamine. Seetõttu on ilmne, et semiootikal, sel üsna noorel teadusel, mis uurib kommunikatsioonisüsteeme, on õigus oma kohale teadusteperes ja et aja jooksul osutub see koht arvatavasti võrdlemisi oluliseks.

Iseseisva teadusharuna tekkis semiootika küllaltki hiljuti, ehkki juba 17. sajandil oli inglise materialistlik filosoof John Locke väga täpselt määratlenud semiootika olemuse ja haarde (kasutades just sedasama terminit). Kõneldes teaduse jagunemisest osadeks, kirjutas Locke: “Järgmist jaotist võiks nimetada “semiootikaks” või “märgiõpetuseks”. Selle jaotise ülesanne oli tema arvates “vaadelda nende märkide olemust, mida mõistus kasutab, et mõista asju ja anda oma teadmisi edasi teistele”. See semiootikamääratlus on jäänud teaduslikust seisukohast täiesti rahuldavaks tänini.

Kuid kaua aega ei leidnud Locke'i ideed edasiarendamist. Et semiootika saaks sündida, oli vaja üldist murrangut terves reas traditsioonilistes teadustes. See teadus tekkis meie sajandi 50. aastatel mitme teadusharu – strukturaallingvistika, informatsiooniteooria, küberneetika ja loogika – ristumiskohal (säärasest “hübriidsest” päritolust tingituna mõistavad nende teadusalade esindajad semiootika ainet ja olemust seniajani mõneti erinevalt).

Eriti suur osa oli kaasaegsel keeletea-

dusel. See pole juhus. Oli juba juttu sellest, et paljud semiootikaprobleemid saavad alguse elementaarse kommunikatsioonisituatsiooni “mina ütlen – sina mõistad” uurimisest. Kuid on selge, et selline situatsioon nõuab ühise keele olemasolu. Keeled, mida kõnelevad maailma rahvad (neid nimetatakse “loomulikeks keelteks”), on kõige tähtsam, kõige levinum ja küllaltki hästi uuritud kommunikatsioonisüsteem. Seetõttu on ka semiootika uurimisvõtted olnud suuresti määratud strukturaallingvistika edusamudest.

Peagi märgati, et paljuski sarnaselt loomulike keeltega on korraldatud kõik märgilised kommunikatsioonisüsteemid, mis inimühiskonnas toimivad, olgu tegu tänavasignaali süsteemiga, morsetähesetikuga või kunsti väljendusvahendite struktuuriga.

Keele mõistet hakati tõlgitsema avaramalt – hakati rääkima “kinokeelest”, “tantsukeelest” ja ka ühiskondliku käitumise teatud tüüpidest kui omamoodi “keeltest”.

Iga kord, kui puutume kokku informatsiooni edastamise või säilitamisega, võime püstitada ka küsimuse selle informatsiooni keelest. Nii tekkis kommunikatsioonisüsteemide üldteooria.

Märkimisväärse panuse sellesse andis informatsiooniteooria. See matemaatika haru võrsus Teise maailmasõja ajal võrdlemisi tagasihoidlikest ja puht tehnilistest vajadustest: USA inseneri Shannoni ülesandeks oli uurida sideliini töökindlust. Ühtlasi lõi Shannon matemaatilise teooria, mis võimaldas mõõta informatsiooni hulka, teksti šifreerimise ja dešifree-

rimise tingimusi, moonutuste tõenäosust jne. Selgus, et informatsiooniteooria põhimõisted – “sidekanal”, “kood”, “sõnum” – sobivad ülimalt hästi paljude semiootiliste probleemide interpreteerimiseks.

Samal ajal sattus informatsiooni säilitamise ja edastamise probleem tähelepanukeskmesse ka küberneetikas, kusjuures “informatsiooni” hakati siin tõlgendama laiemalt – kui mis tahes struktuurset korrapärasust.

Sellest vaatepunktist pole informatsioon mitte üksnes see, mis ma teada olen saanud, vaid ka see, mida ma veel teada saada võin: alles läbilugemata raamat, avastamata taevatäht või läbimängimata grammofooniplaat – needki kujutavad endast teatud kindlaid informatsiooniväärtusi. Pilt, mille visandas küberneetika isa Norbert Wiener, näitab maailma suurejoonelise võitlusena informatsiooni korrapärasuse ning korrapärasustumise ja hävingu (“entroopia”) vahel.

Küberneetikule on teadus informatsiooni edastamisest niisii vaid üks osa tema probleemidest. Kuid on teada, et informatsiooni edastamine nõuab üht vältimatut tingimust – märgi olemasolu. Märgi mõiste, mille kallal olid ühtaegu töötanud nii lingvistid, matemaatikud kui ka loogikud, sai semiootika alusmõisteks ning pole sugugi juhuslik, et kõige sagedamini nimetataksegi semiootikat teaduseks märgisüsteemidest.

Kujutades Gulliveri fantastilist reisi Laputa saarele, kirjeldab inglise kirjanik Jonathan Swift ka veidrikest õpetlasi, kes olid otsustanud asendada sõnad esemetega. Kühmus kõikvõimalike esemete koor-

ma all, komberdasid nad mööda linna ringi ja ulatasid neid üksteisele, selle asemel et tuua kuuldavale sõnu.

Just nimelt niimoodi aga inimkonna elu käikski, kui inimesed poleks millalgi teinud üht oma ajaloo suurimat avastust – leiutanud märke. Märgid asendavad asjade olemusi, nähtusi ja esemeid ning võimaldavad inimestel omavahel informatsiooni vahetada. Kõige tuttavam ja enim tarvitatud liik märke on sõnad. Kuid me kasutame ka teist laadi asendavaid märke.

Näiteks raha, nagu Karl Marx on näidanud, on märk, mis tähistab selle ühiskondlikult hädavajaliku töö väärtust, mis on kulutatud asja tootmisele. Märgid koguvad endasse ülimalt aktiivselt sotsiaalset kogemust: ordenid ja aunimetused, vapid ja rituaalid, raha ja tavandid – kõik need on märgid, mis kajastavad inimkollektiivi mitmesuguseid korralduspõhimõtteid.

Kuid märke kasutatakse ka süsteemidena, mis koondavad inimeste vaimset kogemust. Kunstiteosed loovad reaalse maailma kujundeid, mis koguvad ja annavad edasi informatsiooni, – need kujundidki on märgid.

Märkidel on palju huvitavaid omadusi. Näiteks selleks, et nihutada paigast kivi, on vaja rakendada teatud kindlat jõudu, kusjuures energia jäävuse seaduse kohaselt on tagajärg võrdne kulutatud jõuga. Nüüd aga mõelgem vabrikuvilele.

Energia, mida on vaja tema tekitamiseks, pole kuidagi võrreldav tema tegevuse tulemustega: ülivõimsate masinate peatumisega, töölishulkade liikvelemine kuga. Märgid on võimelised avaldama energee-

tiliselt ebavõrdväärset mõju. Sellel põhinebki sõna jõud. Tegevus, mille ta esile kutsub, on võrreldamatu tema kuuldavale toomiseks kulunud energiaga.

Märkide uurimine avab võimalusi laialt ulatuslikeks praktilisteks rakendusteks: alates kõnepuute raviga seotud probleemidest ja tõhusamate viiside leidmisest pimedate hõlmamiseks kollektiivi ellu kuni masintõlkeni, automaatsüsteemide juhtimiseni ja maavälise suhtluse viiside leiutamiseni.

Omaette valdkonnaks on kunsti kui märgisüsteemi uurimine. Kunsti ühiskondlik mõju on üldteada. Märkidel, mida kunstnikud või kirjanikud kasutavad, on palju väga väärtuslikke ühiskondlikke omadusi. Selle tundmaõppimine, kuidas kunst kogub endasse ühiskondlikult tähenduslikku informatsiooni, on ülimalt huvitav ülesanne. Rääkimatagi seejuures avanevatest teoreetilistest väljavaadetest, osutan vaid mõningatele – seni alles kaugetele – võimalustele, mida võivad anda praktilised uuringud kunstisemiootika vallas.

Kunstiteoste puhul köidab meid nende esteetiline mõjujõud. Kuid neile võib läheneda ka teiselt, tavatumalt vaatekohalt: kunstiteosed on äärmiselt ökonoomsed, võimsad, tõhusalt korraldatud moodused informatsiooni säilitamiseks ja edastamiseks. Mõnigi nende üpris hinnaline omadus on unikaalne ja muudes inimese poolt seni loodud informatsioonikondensaatorites ja -edastajates teda ei esine.

Ja samas: kui me tunneksime kunstiteksti ülesehituse kõiki saladusi, siis saaksime neid kasutada selleks, et lahendada üht tänapäeva teaduse kõige teravamat

probleemi – informatsiooni kokkusurumise küsimust.

Ning muidugi ei takistaks see kunstnike leidmast uusi teid ja võimalusi kunstis – nii nagu mehaanikaseaduste tundmine ei takista konstruktoreid uute ideede ja uute rakenduste otsingul. Juba praegu on olemas teadus nimega bioonika, mis uurib bioloogilise maailma ehitusvorme, et kasutada neid ära inimese poolt loodavais mehhanismides.

Ehk tekib kunagi ka “artistika” – teadus, mis uuriks kunstiliste konstruktsioonide seadusi, et siis “pookida” mõnesid nende omadusi informatsiooni säilitamise ja edastamise süsteemidele?

Kuid ka ilma nende – seni veel fantastiliste – kavadeta on semiootikal palju aktuaalseid ülesandeid, mis tekitavad kaasakiskuvat teaduslikku huvi. Semiootika on noor teadus, tulevikuteadus. Tal seisab ees veel palju avastusi.

Vene keelest tõlkinud Kajar Pruul

VAATENURK

ANDRES HERKEL

Maailm on ratsu

JURI LOTMAN. SEMIOSFÄÄRIST. *Vene keele tõlge Kajar Pruul. Vagabund, Tallinn, 1999. (Avatud Eesti Raamat). 416 lk. Hind 120 kr.*

Juri Lotman ja Boriss Uspenski toovad oma kuulsas artiklis "Müüt – nimi – kultuur" (1973) lugeja ette kaks versiooni maailma olemusest. Neist esimese järgi "maailm on mateeria" ning teise järgi "maailm on ratsu". Teine versioon näitlikustab mütoloogilist teksti, esimene aga, nagu Lotman ja Uspenski ütlevad, võiks sobida vastupidist tüüpi teksti näiteks. Kuivõrd artikli esmatrükk ilmus veerandaja aasta eest, siis võeti esimene versioon – ilmselt väikese irooniaga – diamati õpikust. Teine pärineb Brihadaaranjaka-upanišadist.

Jätame mateeria sennapaika – tegelikult ei paku see ka Lotmanile ja Uspenskile erilist huvi. Mis ratsusse puutub, siis siin külvab vähemalt eestikeelne tekst pisut segadust – puuduks veel, et maailm on lipp, vanker või oda-b3!

Õigupoolest tuleks Brihadaaranjaka sissejuhatavat müüt lahti seletada, sest Lotman ja Uspenski pole suvatsenud seda teha. Maailm on ohvrihobuse keha ning ka igal kehaosal eraldi on oma otstarve: koit on hobuse pea, päike on silm, tuul on hingamine, taevas on selg, õhuruum on magu, ohvrituli on lõug, maa vastab ku-

bemetele, neli aastaaega neljale jalale jne. Säärane ohvrihu samastamine maailma-ruumi osadega jõuab haripunkti vastavas rituaalis, kus surev hobune samastub sündiva maailmaga. Sünd võrdub surmaga, ilmaruum võrdub ohvrihobuse kehaga ning rituaal ise võrdub algse loomisaktiga.

Erinevates mütoloogilistes tekstides, sealhulgas ka upanišadides on märksa levinumaks versiooniks hoopis inimkeha samastamine maailmakõiksusega. Näiteks "Vanem Edda" edastab selle järgmiselt:

*Üümiri lihast on maa loodud,
ta kintsudest künkad,
karmkülma jõötuni kolbast sai taevas
ja ta higist jaotusid järved
(Rein Sepa tõlge).*

Mõeldes ürghiiu-allegooriast edasi kasvõi keskaja müstikute ja alkeemikute otsingutele, mis sidusid inimese keha universumiga ning mikrokosmose makrokosmosega, muutub meie algselt segane versioon maailmast kui ratsust juba hoopis söödavamaks. Allegooria taandub üldarusaadavateks mõtteskeemideks nagu "kõik on kõigega üks" või "minu keha ongi maailm".

Niiis võiksime samastusi nagu "maailm on ratsu", "päike on silm" või "tuul on hingamine" pidada tavalisteks metafoorideks. Teisiti ei saagi me neid mõista. Paraku ei luba Lotman ja Uspenski meil mütoloogilise maailmapildiga nii lihtlabaselt ümber käia. Nad leiavad, et mütoloogiliste tekstide tõlgendamine võib küll sünnitada metafoorseid konstruktsio-

sioone, kuid mütoloogilises tekstis kui sellises on metafoor välistatud. Mütoloogilise teadvuse jaoks on märgi ja denotaadi, mis tahes nime ja selle kandja seos üksühene. Veelgi enam, üksühene samastus võib kehtida ka meie jaoks täiesti eritasandiliste nähtuste või objektide vahel.

Järelikult on maailm ratsu – sellest ei saa enam üle ega ümber. Päike on silm, tuul on hingamine ning taevas on selg! Kui on nii, nagu Lotman ja Uspenski ütlevad, et mingit metafoori ei saa siin alapärased olla, siis peavad säärased samasused mütoloogilise teadvuse jaoks kehtima ning meil ei jää muud üle kui seda aktsepteerida.

Borgese jutustuses, mida ühes teises äsja Avatud Eesti Raamatu sarjas ilmunud teoses meenutab Jean Baudrillard, koostavad Impeeriumi kartograafid nii üksikasjaliku kaardi, et lõpuks on kogu maaala punkt-punkti haaval kaetud. Meie näites kaardistavad maailmaruum ning ohvrihobuse keha teineteist ning ka nemad teevad seda kuni absoluutse samasuseni.

Mõnikord tundub mulle, et omadustega, millega semiootikud püüavad kirjeldada mütoloogilist maailmapilti, konstrueeritakse mingi ideaalse süütuse või üksühese sõnaseotuse seisund, mille taustal on mugav kirjeldada kõiki järgnevaid kultuuritekste. Kõik järgnevad tekstitüübid võlgnevad oma seletatavuse sellele, mis neid mütoloogiast eristab või sellega seob. Kui Lotman teisel (artiklis “Kultuuri dünaamikast”, 1992) ütleb, et semiootika üks peamisi eeldusi on oletus semiootikaelse või -välise ruumi olemasolust, millele

vastandumise kaudu määratletakse semiootika põhimõisted, siis sisuliselt täidab mütoloogilise teadvuse mõiste teiste teadvusetüüpide kirjeldamiseks umbes samasugust heuristilist otstarvet. Lihtsakoelisemate käsitluste jaoks on mütoloogia otsekui pimedus, mille olemasolu muudab valguse väärtuse meile mõistetavamaks.

Kummati on meie teadmised mütoloogilise maailmapildi kohta ääretult ebakindlad ehk, nagu Lotman ja Uspenski ütlevad, on mütoloogiline teadvus “põhimõtteliselt tõlkimatu teistsuguse kirjelduse tasandile, on endassesuletud – ja seega mõistetav üksnes seestpoolt, mitte väljast”. Katsed kaardistada mütoloogilise teadvuse omadusi on tihti üpris sarnased ning ka Lotman ja Uspenski toovad enamasti esile aspekte, mida mitmed teised uurijad on juba kirjeldanud.

Eriti pakub neile huvi nn pärisnimede keel. Pärisnimede süsteem moodustab loomulikus keeles erilise mütoloogilise kihi. Lapse jaoks algab keel pärisnimedest ning afaatiliste kõnehäirete puhul on pärisnimed viimased, mis alles jäävad. Mütoloogias avaldub “pärisnimede keel” näiteks kuulsas nimedepaneku motiivis – asjadele antakse nimed ning ühtlasi on nimedepanek jumalik loomisakt. Kord kinnistatuna jäävad nimed asjadest lahutamatuks; see on asjaolu, mis välistabki metafoorsuse.

Mõneti kumab Lotmani käsitluse taga kultuuride arenguredeli idee. Kui mütoloogiline teadvus on pinnas, millele redel toetub, siis kunstiline tekst – poeesia –, mis vajab metafoorset vihjelisust, saab alguse esimestelt redelipulkadelt. Üha

ülenevatel pulkadel võib leiduda küll atavistlikke või teadlikult imiteerivaid jälgi mütoloogilisest teadvusest, kuid need ei saavuta uutes edenevates tekstitraditsioonides enam valdavat asendit.

Pean siinkohal tunnistama, et rohkem kui säärane jäik jaotus mütoloogilise ja "sellele vastanduvate" teadvuse vormide vahel imponeerib mulle Vladimir Toporovi mõistekasutus, mis räägib "mütoloogilisest teadvusest" ning "mütoloogilistest tekstidest". Lõpuks sündisid ju kõnesolevad tekstid – näiteks veedahümnid, Avesta jt – arhailiste preesterpoeetide loominguna, kes kõnelesid "jumalikus" "pärisnimede keeles".

Kaks strukturalistliku semiootika suurkuju, Lotman ja Claude Lévi-Strauss, on mõlemad kirjutanud esseistliku käsitluse progressist. Lotmanil on selleks "Tehnikaprogress kui kulturooloogiline probleem" (1988) ning Lévi-Straussil "Progressi idee" (peatükk raamatus *Race et histoire*, 1952).

Lotmanil küünivad "redelipulkadena" esile kirja tekkimine ning trükipressi leiutamine. Rohkem kui staatilised ja üksteisele vastanduvad teadvuse vormid huvitab teda see, milliseid uusi jõude, suundumusi ja hirme üks või teine tehniline murrang kultuuris esile kutsub. Kui mütoloogilise teadvuse purunemisega, mida kirjakuultuur tagant tõukas, kaasnes paindlikum ja poeetilisem sõnakasutus ning mütoloogiliste tekstide ümbermõtestamine metafoorilisteks, siis trükipressi ja muude renessansiaja leiutistega kaasnenud muutusi ei riski Lotman nii üheselt tõlgendada. Näiteks tõusid rööbiti ratsionaalse mõistuse

võidukäiguga renessansikultuuris esile ebaratsionaalsed massipsühhoosi lained, mis kõige kujukamalt väljendusid nõia-protssides.

Lévi-Strauss eitab küll redelit, kuid mitte progressi kui sellist. Kuid progress pole ei möödapääsmatu ega pidev, vaid ta kulgeb hüpete ja tagasilöökidega ehk muutatsioonidega, nagu ütlevad bioloogid. Näiteks kui süüvida inimkonna eelajalukku, siis selgub, et üha arenenumad tsivilisatsioonivormid, mida me olime harjunud kujutlema üksteisele ajas järgnevate-na, tõusevad esile erinevates ruumipunktides ning võivad vabalt vahelduda tagasilöökidega madalamasse arengujärku. Progressi säärane kulg laseb end Lévi-Straussi arvates võrrelda ratsukäikudega males.

Kahtlemata ei usu ka Lotman redelisse selle sõna valgustusaegses või darvinistlikus tähenduses. Progressist saame küll kõnelda sõna "tehnika" tähendusväljas, kuid kultuuri puhul on asi keerulisem. Isegi kui siin on mingi redel – mingi liikumine kas üles või alla –, siis on ka uuri- ja ise see, kes teeb need liikumised nii või teisiti kaasa ega saa end uuritavast täielikult lahti raputada. Järelikult ei ole kultuur semiootika jaoks pelgalt objekt, mida uuritakse, vaid ta on ka iseennast jälgiv subjekt – seda seisukohta väljendabki asjakohase pealkirjaga artikkel "Kultuur kui subjekt ja iseenese objekt" (1989).

Eriti elu lõpupoole võluvad Lotmani historiosofiilised mõtisklused, millest mitmedki mahuvad vaadeldava kogumiku kaante vahele: "Kleio teelahkmel" (1988), "Jumala tahe või hasartmäng?" (postuumselt, 1994) jt. Ajalugu pole li-

neaarne protsess, vaid “paljuteguriline voog”, “iseareneva elusaine laviin”, mille puhul ennustamisvõimalused on napid või puuduvad sootuks.

Lotman laenab Ilya Prigogine’ilt üpris ebaelegantselt kõlava bifurkatsiooni-mõiste, mis sisuliselt tähendab teelahet – mingil saatusehetkel tuleb langetada otsus, kas ajaloo protsessi edasine käik kulgeb ühte või teist rada pidi. Hiljem pole seda valikut võimalik tagasi kerida. Bifurkatsiooni hetkedel võib olla tegemist inimeste järjest teadlikumate valikutega, kuid pole mingit edasiviivat “raudset stsenaariumi”, mis tagaks parimad mõeldavad valikud. Sest seal, kus inimesed valikuid teevad, ei ole automatistlikul ettemääratusel kohta.

Ratsumotiiv ei ammendu meil veel progressi ratsukäikudega. Artiklis “Peterburi sümboolika ja linnasümbolika probleemid” (1984) vaatlleb Lotman Falconet’ “Vaskratsanikku” kui sümbolit. Algse barokksümbolika järgi pidi madu ratsu kabja all osutama raskustele ja ohtudele, mida vaenlased Peeter I teele külavad. Paraku tekkis peagi teine tõlgendus, mis põhines Patara Methodiose ettekuulutusel: “Juba praegu läheneb meie hukatus (...) sest patriarh Jakov on ju kõnelnud: “Näete madu lamamas tee peal ja salvas hobust kannast ja hobust tõusmas tagajalgadele ja ootamas päästmist Jumalalt.” See Ratsu on kogu maailm, aga kand on viimased päevad, aga madu on antikristus...” Kitsamalt tõlgendades on ratsu Venemaa, veel kitsamalt Peterburi.

Lotmani järgi on “Vaskratsaniku” säärane tõlgendus vaid üks Peterburi-mütoloogia näide. Linnal, mis oli ajaloota ning

rajati ratsionalistliku utoopialinnana, puudusid sisemised semiootilised varud; ja seda puudujääki hakkas korvama linnamütoloogia tormiline teke.

Oma olemuselt sarnaneb linn kultuuriga. Ta kannab endaga ja toob esile oma minevikku, laseb sellel eksisteerida rööbiti olevikuga. Linn on üks põnevamaid semiootilisi süsteeme, ta on kultuuri generaator, “eri keeltesse ja eri tasanditele kuuluvate tekstide ja koodide katel”. Kultuuris, nagu ajaloolises linnaski, töötavad kaasa kõik ta kihistused, tehnikas seevastu vaid ajaliselt viimane läbilõige. Uuslinna tekkinud Peterburil polnud varasemaid kihistusi, millele toetuda.

Peterburi-mütoloogia toob esile viiras-tusliku, mõistusevastase ning pidetu linna. Soo imes ehituskivid endasse, siis ehitati linn õhku – selline on üks peamisi müüdimotiive. Kuid säärane õhuehitis on eba-kindel ja ohtlik ning siit lähtub eshatoloogiline veeuputuse-süžee.

Kui Lotman ja tema koolkond on kultuurisemiootika meistrikläss, siis linnafantasiaste, linnasümbolite ja hurmavate linnaigatsuste kujutamise alal on kõrgteoseks Italo Calvino “Nähtamatud linnad” (1972, e.k 1994). Marco Polo suu läbi avaneb siin kõige saladuslikumate, kõige kättesaamatumate linnade mitmemõteline kujundimaailm. Nood mitmesuguseid naisenimesid kandvad nähtamatud linnad võivad meid küll petlikult peibutada, kuid sellist jõhkrat sohulangemise traagikat nagu Peterburi-mütoloogias me siin ei kohta. Kaudse paralleelina võiks mõjuda Ottavia, linn-ämblikuvõrk, mis hõljub kuristiku kohal, olles kõite, kettide ja sildade abil kahe mäetipu külge kinnitatud.

Kuid Ottavia väljavaated pole nii sünged kui Vaskratsaniku omad: "Kurstiku kohal rippudes on inimeste elu Ottavias siiski kindlam kui teistes linnades. Nad teavad, et võrk peab mõne aja vastu."

Vaadeldava kogumiku võtmeartikkel on "Semiosfäärist" (1984). Jutt on mingist abstraktsest sfäärist ehk semiootilisest universumist, millesse erinevad semiootilised süsteemid sisse mahuvad. Väljaspool semiosfääri ei ole *semiosis* meie jaoks võimalik. Semiosfäär on nagu elusorganism, kus kõik on kõigegega seotud. Lotman: "Niisama nagu üksikuid biifsteede kokku lappides ei saa tulemuseks vasikat, küll aga võime vasika tükeldamisel saada biifsteegid, nii ei saa me ka semiootilisi üksikakte kokku liites semiootilist universumit."

(Loomulikult, kui maailm on ratsu, siis miks ei või märgisüsteemide maailm ka vasikas olla?!).

Niisiis sisaldab semiosfäär endas kõige erinevamaid tekste ja märgisüsteeme, millel ei puudu kokkupuutepind, et üksteist mõjutada, rikastada ning tõlkida tekste keelest keelde. Selline tekstivahetus genereerib pidevalt juurde uusi tekste ja süsteeme. Eriti tänapäeva globaliseeruv maailm ning tekstide kumulatiivne juurdevool täidab meile avatud semiosfääri väga mitmesuguste elementidega. Samas toimivad mälu mehhanismid ning teadlik kaevumine minevikupärandisse. Kultuur nagu linngi kannab minevikku endaga kaasas. Kõige arhailisemate mütoloogiliste tekstide tähtsust tänapäeva jaoks kinnitavad visad katsed neid tõlkida ja tõlgendada.

Lotmani-taolised titaanid võivad küll semiosfääri erinevaid elemente tabavalt kirjeldada, kõrvutada ja analüüsida, kuid kindlasti ei saa kogu semiootiline universum eksisteerida ühe inimese peas. Nii nagu me ei saa pilguga hõlmata kogu nähtavat maailma, nõnda ei saa me ka mõistusega haarata semiosfääri kui tervikut. Või kui, siis üksnes "mütoloogiliste trikkidega", mille puhul maailma mitmekesisus mahub jumalikku vaikimisse või jumala nimesse.

Järgnev väide nõuab veenvamat, võibolla statistilis-tekstoloogilist tõestamist, kuid *a priori* tundub mulle, et mitmed võtmemõisted, millega Lotman semiosfääri toimimist kirjeldab, on olnud keskel kohal 90. aastate Eesti poliitilises ja ühiskondlikus mõttes. Pean silmas mõisteid nagu "piir", "keskus ja perifeeria" ning "dialoogsus ja avatus". Meenutagem piiri Ida ja Lääne vahel, siirdeühiskonda kui piiri kahe erineva õigus- ja majandussüsteemi vahel ning lõpuks meie piiripealset staatust Euroopa Liidu kandidaatriigina. "Piiririigi" nime kandis koguni üks üheksakümnendate enim tähelepanu ära tanud romaane. Ja nagu semiootikas, nii toimuvad ka ühiskonnas kõige põnevamad protsessid just eri süsteemide piiriladel.

"Semiosfääri" ilmumise järel võib rõõmustada, et eestikeelset Lotmanit on meil nüüd paari raamatu jagu olemas. Mõistagi võiks rohkem olla, aga midagi ikka on. Samal ajal vääriksid tutvustamist ka Tartu-Moskva semiootikakoolkonna teised suurkujud: Vladimir Toporov, Vjatšeslav Ivanov, Aleksandr Pjatigorski

ning siinses kogumikus Lotmani kaasautorina esinev Boriss Uspenski.

MAREK TAMM

Semiootikud elavad edasi. Ka Tartus

SÉMÉIOTIKÉ. *Sign Systems Studies*. Vol. 26. Editors: Peeter Torop, Michail Lotman, Kalevi Kull. Tartu University Press, Tartu, 1998. 437 lk. SÉMÉIOTIKÉ. *Sign Systems Studies*. Vol. 27. Editors: Peeter Torop, Michail Lotman, Kalevi Kull, Ülle Pärli. Tartu University Press, Tartu, 1999. 304 lk. TARTU SEMIOTICS LIBRARY 1. *Tezisy k semiotičeskomu izučeniiju kul'tur. Theses on the the Semiotics Study of Cultures. Kultuurisemiootika teesid. Translated by Silvi Salupere. Tartu University Press, Tartu, 1998. 88 lk. TARTU SEMIOTICS LIBRARY 2. Materialy k slovarju terminov tartusko-moskovskoj semiotičeskoj školy. Tartu-Moskva koolkonna mõisteline sõnastik. Conceptual Dictionary of the Tartu-Moscow Semiotic School. Edited by Jan Levchenko. Tartu University Press, Tartu, 1999. 408 lk.*

Viimane, juba nostalgiahõnguline Kääriku suvekool peeti ligemale 14 aastat tagasi (1986). Viimane Juri Lotmani koostatud *Séméiotiké*-kogumik, mis sisaldas teiste seas Käärikul peetud ettekandeid, nägi ilmavalgust kuus aastat hiljem (1992). Uus number *Séméiotiké*-sarjas ilmus trükkis alles 1998. aasta lõpul. Kahe köite vahele jääb Lotmani surm ja Tartu Ülikooli semiootika osakonna asutamine. Muutunud on ühtlasi teaduslik kontekst, nii üldine

– semiootika ei ole enam humanitaaria pilootteadus –, kui ka lokaalne – Tartu-Moskva koolkonnast on harjutud rääkima minevikuvormis.

Nagu näitavad kaks uut *Séméiotiké*-numbrit, on ühe koolkonna häälekandjast saanud tänaseks *Treffpunkt* erinevate semiootikatraditsioonide esindajatele. Esimeste numbrite puhul on see ilmselt paratamatu. Suurt osa avaldatud tekstidest võib käsitleda kui austusavaldust Juri Lotmanile ning sageli ongi nende aluseks nimekate autorite avalikud esinemised Tartus. Seega saab esimese kahe kogumiku põhjal vaid väga kaudselt hinnata Tartu semiootika tegelikku hetkeseisu ning suundumusi; veel on liiga paljud kaastööd kantud minevikunostalgiast. Usun, et pöördeliseks kujuneb kolmas kogumik, mis on planeeritud esimese teemanumbri (intersemioosis) ja peaks ilmuma aasta pärast.

Kaks uut *Séméiotiké*'t on sisuldasa võrdlemisi kirevad; traditsioonilistele Tartu semiootika valdkondadele (kultuuri- ja kirjandusseemiootika) on lisandunud mitu uut: biosemiootika, ökosemiootika ja ka märgisemiootika, mida Tartus on seni väga vähe viljeletud. Bio- ja ökosemiootika lisandumine Tartu semiootika üldpilti on kahtlemata üks huvitavamaid arenguid viimase kümnendi eesti semiootikaloos. Kalevi Kulli sihitteadliku tegevuse tulemusena on Juri Lotmani kõrvale kerkinud võrdväärseina Jakob von Uexkülliliku kujud ning Tartu muutumas üheks maailma biosemiootika keskuseks. Kuna semiootika on noor teadus, siis on esisade otsimisel siin suur tähendus ning tõik, et Tartul on neid välja käia koguni kaks, on

vägev trump maailmaga suhtlemisel. Kui-
gi ma pole päris kindel, kas see annab just
alust rääkida mingist üldisest *Semiotica*
*Tartuensis*¹ est ja *genius loci*² st¹, on selge,
et semiootikaga tegelemiseks on Tartu
sobiv paik.

Käesoleva kümnendi suurim muutus
Tartu semiootikas on see, et koolkonnast
on saanud koolidistsipliin; see seletab
ilmselt sedagi, miks kõrvuti “Tõid mär-
gisüsteemide alalt”-seeria elustamisega
alustati täiesti uut publikatsioonisarja
“Tartu Semiootika Raamatukogu”. Siin
loodetakse avaldada monograafilisi uuri-
musi, teema- ja tõlkekogumikke. Täna-
seks on uues sarjas ilmunud kaks eri
mahus üllitist: esimene toob lugejani Tar-
tu-Moskva koolkonna ühe alusdokumen-
di “Kultuurisemiootika teesid” (1973) tõl-
ke inglise ja eesti keelde koos algupäran-
diga, teine sisaldab sama koolkonna mõis-
tesõnastikku.

1973. aastal viie Tartu-Moskva kool-
konna juhtkuju kirjutatud “Kultuurise-
miootika teesid” panid aluse sellele tea-
dussuunale – kultuurisemiootikale, mil-
le järgi Tartu semiootika on tänapäeval
maailmas tuntud. 1960. aastate *Séméio-
tiké*-kogumikud sisaldasid küll tõelist
teaduslikku tulevärki, kuid neil puudus
ühine epistemoloogiline platvorm; Tartu
publikatsioonid olid pigem mugav katu-
sealune kui ühendav foorum. Koolkonna
selge nägu kujunes välja alles IV semioo-
tika suvekooli raames 1970. aastal, kus
deklareeriti vajadust uurida kultuuri kui
terviklikku märgisüsteemi ning pandi alus

kultuurisemiootika põhiprintsiipidele.
1973. aastal toimunud ülemaailmne sla-
vistide kongress andis võimaluse uus uuri-
misprogramm kirja panna ning see rah-
vusvahelise auditooriumi ees ette kanda.
On meeldiv, et too ajalooline dokument
25 aastat hiljem ka eesti keeles kättesaa-
davaks tehti; publikatsioonile oleks kind-
lasti väärtust lisanud sissejuhatus ja kom-
mentaarium.

“Tartu Semiootika Raamatukogu”
ilmunud teine teos on juba märksa kaa-
lukam panus. Tegu on Jan Levtšenko koos-
tatud Tartu-Moskva koolkonna mõiste-
sõnastikuga.

Esmapilgul räägib kõik sellise sõnas-
tiku kokkupanemise vastu. Tartu-Moskva
koolkond tekkis ja arenes totalitarismi
tingimustes, kus räägiti üht ja mõeldi teist.
Hea näide on mõiste “sekundaarsed mo-
delleerivad süsteemid”, mille leiab täna-
päeval juba igast semiootikaleksikonist,
kuid mille tegelik algne mõte oli tsenso-
rite eksitamine. Teiseks ei moodustanud
Tartu-Moskva semiootikud kunagi range-
piirilist teaduskoolkonda, mille liikmed
oleks jaganud ühist metakeelt: kõik olid
küll ühe asja eest väljas, kuid tegid seda
igäüks omal viisil. Viimaks tuleb silmas
pidada sedagi, et Tartu-Moskva koolkon-
na sõnavara kujunes välja paljuski *ad hoc*-
analüüside käigus ning muutus vastavalt
uurimisobjektide muutumisega.

Jan Levtšenko on püüdnud teha mit-
mel moel oma tööd hõlpsamaks ja teos-
tatavamaks. Esiteks on ta otsustavalt pii-
ranud nende tekstide hulka, mille põhjal

¹ Vt K. K u l l, M. L o t m a n, *Semiotica Tartuensis*. Jakob von Uexküll ja Juri Lotman. *Aka-
deemia* 1995, nr 12.

sõnastik on koostatud: arvesse on võetud ainult Tartu Ülikooli publikatsioone: *Séméiotiké*-sari, suvekoolide teesid, sümposiumide materjalid ja Juri Lotmani kaks artiklikogu kultuuritüpoloogiast. Säärane valik ei ole lõpuni veenev. Sõnastiku usaldatavuse ja esindatuse huvides oleks pidanud kaasama vähemalt mõned olulisemad monograafilised publikatsioonid. Samas tuleb tõdeda, et seeläbi oleks võinud töömaht saada sõnastikule saatuslikuks. Teiseks on Levtšenko valinud eri sõnastikutüüpide seast kõige lihtsama: *digest*-sõnastiku. Tõenäoliselt on siin olnud üheks lähte-eeskujuks (koostajal viitamata jäänud) Igor Černovi enam kui kahekümne aasta tagune vene formalistide *digest*-sõnastik.² Viimasele andis aga tähenduse kontekst, kus formalistide tekstid olid raskesti kättesaadavad; Tartu-Moskva koolkonna sõnastiku puhul see aspekt enam kaasa ei mängi.

Vaadeldav sõnaraamat on niisiis tsitaadikogumik, mis on liigendatud alfabeetiliselt märksõnade alusel. Kuna tsitaatide ja märksõnade valik on sõnastiku koostamise juures kahtlemata kõige vaevarikam ja meelevaldsem osa, siis oleks kohatu siin nuriseda, ometi julgeksin tähelepanu juhtida sellele, et sõnastikust näib olevat välja jäänud mitmeid olulisi mõisteid (eriti koolkonna hilisemast perioodist, kus oluliseks muutus kultuuri dünaamiliste protsesside analüüs) ning ka kõik valitud tsitaadid ei tundu olevat kõige esinduslikumad. *Digest*-sõnaraamatul on mitmeid eeliseid (autoritõlgenduse esile-

seadmine, algtekstide kättesaadavaks tegemine jmt), kuid peamiseks probleemiks näib olevat selle funktsioon: mida sellega peale hakata? Kuidas peaksime Tartu-Moskva koolkonna mõistesõnastikku kasutama? Lõplikke definitsioone siit ei leia, tsitaatide hulk on piiratud, algkontekst kadunud – kas tuleb seda vaadelda omamoodi laiendatud indeksina Tartu Ülikooli semiootikapublikatsioonidele? Või ehk omandab sõnastik suurema tähenduse inglise keelde tõlgituna? Või tuleb teda käsitleda kitsalt materjalikoguna, nagu täpsustab sõnastiku venekeelne pealkiri? Kuigi küsimused on kiuslikud, on üks asi selge: Jan Levtšenko on ära teinud suure töö ning selle käigus kujunenud üheks Tartu-Moskva koolkonna parimaks tundjaks.

Peeter Torop lõpetab oma eessõna *Séméiotiké* 26. köitele muinasjutu võtmes: “... elasid kord semiootikud. Ja kui nad ära ei ole surnud, elavad nad õnnelikult edasi. Ka Tartus.” Tundub, et elavad tõesti – ka Tartus.

² Hrestomatija po teoretičeskomu literaturovedeniju I. Izdanie podgotovil Igor' Černov. Tartu, 1976, lk 243–296.

JAAK URMET

Johnny B – Führer

JAAK ISOTAMM. MINA JOHNNY B: Tekste aastaist 1967–1974. Ilmamaa, Tartu, 1999. 192 lk. Hind 73 kr.

Iseloomustades Barbaruse luule sensuaalsust ja künismi, temperamendi üliküllust ja tüsedust, märgib Johannes Aavik: “See on nagu tubli ja terve sõnn, kes möirab ja tormab.”¹ Ja ennea, kuidas määratleb ennast Johnny B: *avane ysk / ja võta mind vastu / noore sõnnina möiratan* (lk 51). Hugo Raudsepp nimetab Barbaruse ja Alle puhul mehelikku rusikat, mis annab sisemise paatose isegi vemmaltvärsile.² Mehelik rusikas? Johnny B: *ma olen rääkinud / oodake mu järgmist kärगतust* (83). Niisiis ongi leitud vastse juubilari relvavennad varasemas eesti luules.

Tundub, et Johnny B koondkogu seni- sed arvustajad on seda näinud vaid tekstide sünniajastu läppunud ühiskonna tautal, olles ühtlasi kinni ka Jaan Isotamme autoriisikus ja eluloos. Aga mis juhtuks, kui kirjanikumina ja tekstide tagant tõsta ära nii autori isik kui ka tollane ühiskond? Ja seada asemele tänane, postmodernistlik maailm tervikuna? Sotsiaalpoliitilisest küljest lähenedes on sel moel Johnny B tekste vaadelnud vaid Toomas Liiv ja Valle-Sten Maiste. Liiv leiab, et praeguses Eesti Vabariigis niisugune võimule vastanduv vaim puudub, kuid 60ndate Johnny

siiski ühendab mässumeelsete eri põlvkondi ja on oma hipilikuks armastuseks muundunud dissidentlusega alatine.³ Maiste avastab, et Johnny B sotsiaalsobitub tänasesse päeva lausa hiilgavalt.⁴ Kuid uues aastatuhandes ei võitle Johnny B tekstid enam ahistava ühiskonna või tagurliku poliitika vastu! Nad võitlevad perverssusse pöörduva evolutsiooni vastu!

Mis on juhtunud maailmas viimase aastakümne jooksul? – Kõik piirid on avatud, puuduvad reeglid, traditsioonid lammutatakse taotluslikult, kunagi taunitu ja ebanormaalseks peetu on nüüd masside poolt aktsepteeritud ja maksvusele tõstetud. Siinkohal pean ma eriti silmas mehe ja naise vahelise soopiiri paigast nihkumist ja vaikset hägustumist. Sugu- devaheline piir on omandamas järjest tühisemat tähendust – esinedes esialgsel puhtal kujul veel vaid Disney multifilmides. Postmodernne maailm on meedia, massi- ja isegi “kõrgkultuuri” kaasabil kultustanud varasemad hälbep, eriti hermafrodiitised nähtused – nagu homoseksualismi, transvestiitsuse ja androgüünuse. Meessugu on naisestumas ja naissugu mehestumas. Passiivselt aitab takka elunorm. Aktiivselt aitab kirurgi nuga ja moodne ravikuur. Lennukama fantaasiaga futuristid irriteerivad väitega, et ainus elujõuline inimvorm tulevikus ongi hermafrodiitne. Kõige selle tõelist ja ebanormaalselt palet oskab tähele panna üha

¹ J. A a v i k, Puudused uuemas eesti luules. Tartu, 1921, lk 124.

² H. R a u d s e p p, Eesti algupärane ilukirjandus 1923. *Eesti Kirjandus* 1924, nr 4, lk 136.

³ T. L i i v, Stiilipuhas mässaja kuuekümnendatest. *Postimees*, 16.11.1999.

⁴ V.-S. M a i s t e, Elava legendi joomata viinad. *Postimees-Kultuur* 30.10.1999.

väiksem osa inimkonnast. Selliselt muutuva maailma märksõnadeks pole siis ju mitte rahvad ja riigid, sotsiaalsus ja poliitilisus, võim ja vaim, vaid evolutsioon! Ja siit saabki Johnny B luule oma tõeliselt dissidentliku olemuse!

Mida võib selle pilguga välja lugeda Johnny tekstidest? Kõigepealt järelehüüe vanale ja kadunud maailmale: *kyll tahaksin olla ma / eestiaeagne pätt /.../ oli suu, millest voolas / lõputult nalja / naeru sõimu ja roppust / oli pea mis nuputas / joomisekohti / ning käed mille hellitust / tundsivad vaid naised / ei iialgi kirve- või labidavars* (168). Seejärel androgüünne pöördumine esimese liigikaaslase poole uuestiloodud paradiisis: *maailm me ymber tyhi ja vaikne / ei yhtegi häält ei yhtegi kiirt / ei yhtegi naist peale sinu / mu eeva mu blond päikeselaps / ei yhtegi meest peale minu / mu karvane habemik aadam / ei yhtegi jumalat / peale meie / õrnalt ja tormakalt valusa kire* (162). Uue ilma kohta tõdeb Johnny kibedusega: *inimesi näinud / olen mitut tõugu / inimlikkust näha / palju pole jõudnud* (175) ja et iga seitsmekümne seitsmes on valmis temaga pedereerima (120). Lk 156 kirjeldatakse väga postmodernselt kõlavat hinge ja liha konflikti. Lk 69 aga astub raamatu lehekülgedelt Johnny tuppa Eklektikanimeline mees, *kes kokku pandud mitmest prototyypist* ja kellel on raske elada, *sest keegi ei võta teda tõsiselt / ja kehaosad mässavad alatasa / kippudes oma kontiinumini tagasi / ning mõtted on segased ja maniakaalsed*. Johnny lohutab teda – *selle eest on ta praegu moes ning aktuaalne / ja et tema on täiuslik eksemplar*. Lk 135 vaatab vapper dissident toa seinal

pitekantroopi ning avastab ürgse ja puhta suguluse selle tugeva ja terve loomaga: *olen uhke et / mu lymfaatilises kiduras kehas / voolab ehk tilgake selle / poolahvi tulist ja tervet verd*. Lk 51 kehtestatakse ennast jõust pulbitseva sõnnina ja vastandatakse ühtlasi selgelt hermafrodiitsusele ja impotentsusele. Ja nõnda jääbki sõnastund dissident luuletusest luuletusse möirama. Niisuguses võtmes saab lugeda peaaegu kõiki selle raamatu tekste.

Johnny B – *Führer? Führer* kui Juht, Õpetaja, kärgataja mäe otsast. Nimelt säärase positsiooni Johnny B ju tavaliselt võtab. *Also sprach Zarathustra? Mooses kivitahvlitega? Antikristus? Adolf Hitler? – Kõik kokku. Suurusehullustus? Ei, vaid kärgatus mäelt kui mõjuvahend, mille käigus paiskub õhku Jõud. Kes on sama puhas, saab selles osaduse. (Niisiis läbinisti religioosne värk!) See ei ole destruktiivne või brutaalne jõud. See on soopuhtuse ürgjõud. Johnny B kirjanikumina ongi selline *Führer*, kes mäe otsast kärgatada suutes kultustab soopuhta mehelikkuse ürgjõudu. Selline on tema dissidentlus tänases postmodernses maailmas.*

Führer on ka Eeskuj. Eeskuj tähtsast rolli täisväärtuslikuks inimeseks kasvamisel on pedagoogikateadlased alati rõhutanud. Olgu lugu huntide, pruunkarude ja kangurutega kuidas on, aga meessoost inimesekutsikas vajab juba maast madalast eeskujuks soopuhta mehe karmi kätt. Seda võib öelda ka ühiskonna kohta üldiselt. Kuulake: “Ometi oli omal ajal tema “Tekstiraamatu” ainus eksemplar meie kooliraamatukogus täiesti kapsaks loetud, “voodikõlbulised” (vanusemäär Johnny B. luulekogust) tüdrukud lugesid seda

tunni ajal pingi all, nagu Tuglas mäletas kunagi Underi "Sonette" loetud olevat," kirjutab Margus Kasterpalu.⁵ Ja Vaapo Vaher jätkab sealt: "Samas polnud ju Iso-tamm mingi tüdrukute luuletaja, poiste hulgas oli tema mõju veel hõlmavam. Noorust haaras tema ideaalse, kurjusest destilleeritud maailma ihalus, konventsioone raputav erootika" jne.⁶ Kas pole liigutatav? Misse on, mis teeb Johnny B tekstid noorsoole nii kütkestavaks? Taas see mehelik ja soopuhas Jõud. Mehelikku jõudu kultustavad kasvueas poisid juba alateadlikult. See on normaalne, sest just nii ja ainult nii on võimalik kasvada täisväärtuslikuks meheks. Natsistlik Saksamaa kiitis eesti sõdurit. Vahest oleks ta pidanud kiitma hoopis Kuperjanovit, Lurichit ja Palusalu? Kasvõi Kivika "Nimesid marmortahvlil", mis suutis Tuglase androgüünide ja hiidneitside kahjuliku mõju juba eos nullida.

Soopuhta mehelikkuse jõust saavad naudingut ka soopuhtuses täisväärtuslikud naised. Sellise naise sümboliks on Johnny luules madonna. Kui mujal kirjnikumina mõirab ja tormab tüseda elujõus sõnnina, siis madonnale pühendatud luuletustes muutub ta galantseks ja tõsiseks trubaduuriks. Ta on siis valmis tooma oma Jõu madonna jalge ette (61). Ajutisel kriisihetkel, mil Jõud on Johnny maha jätnud, ei pea ta end madonna jaoks vääriliseks: *ja milleks sulle / mu suudlused / kui mul isegi vurrusid pole* (56). Kui meessoost Eklektikat on kirjeldatud perverdina, siis "tuhandenäoline" (42) madonna

on midagi ilusat, lumivalget ja püha (41).

Kas või pelgalt irriteerimiseks võtkemgi nüüd eesti luule hindamise ainsaks mõõdupuuks jõud – suutlikkus röögatada poodiumilt, nii et mass tahaks võtta lipud ja hellebardiid ja minna barrikaadidele. 90ndatest ei jäägi suurt midagi sõelale. (Pole siis ime, et rahva huvi kirjanduse vastu on suikunud – kui juba pikemat aega suiguvad eesti kirjanikumina.) Minevikust saabuv *Führer* Johnny B on ümbritsetud tudijate vaiksest nohinast. Ei ole midagi teha – tuleb röögatada. Olud on endiselt tagurlikud.

Oma igihaljuses, soopuhtuse Jõus ja füüerlikkuses mõjub Johnny B ka uue aastatuhande hakul aktuaalse ja originaalsena. Just sellise kirjandusega tuleks nüüd Euroopasse minna.

JÜRGEN ROOSTE **Kõigi maade jõnglased,** **yhinege!**

kellele on yldse johnny b-d vaja? kellele on johnny b-d vaja contra, hirve ja krulli ajastul? varsti pannakse kaur kenderi või tõnu õnnepalu pilt 1000kroonise pääle, johnny b selleni kyll ei kyyni. ometigi ilmus ad 1999 raamat tema luuletustega. piisavalt paks, et keskmine eestlane seda kätte ei võtaks, eriti kui teda luulelettidelt pakutakse.

peaks ju olema eesti vabariik, mässajatest on saanud rahvuskangelased, kuri-kaeltest muinasjutukollid. kapitalism elab

⁵ M. K a s t e r p a l u, Kahte harusse kasvanud puu. *Postimees-Kultuur* 24.12.1998.

⁶ V. V a h e r, Öilis pilastaja Johnny B. *Looming* 1999, nr 10, lk 1561

igas riigisopis ehk: *mine juba pensionile / sa vana loosungimaaler*. see raamat ongi arvatavasti viimane johnny b. seda enam on kahju, et ta ilmus nii luulevaenulikul ajal, seda olulisem on, et ta just nyyd ilmus. "...see Vabariik, mis praegu on, pole kyll absoluutselt see Vabariik, mida minu-sugused ette kujutasid. pigem on ta selle armetult tehtud paroodia" (intervjuu jaan isotammega *postimehe* kultuurilisas 16. 11.1999, kokku köidetud "televisiooniga").

esimene luuletus algab hyidega kauni, kauge, kättesaamatu poole ning demystifitseerib, profaneerib selle eesmärgi kohe (*yksiku koerana ulun sinu poole / puuduvate tähtede all / mu kauge uinuv madonna...sina ära norska mia madonna / madonna käi põrgu / jeesust sina ei synnita*), raamatu lõpus ytleb johnny b, et on yldse mõttetu midagi tahta, millegi poole pyyelda (*mõttetu minna on päikese poole*), nende kahe teksti vahele jääb yksildane, sageli vihane maailm. või on vihane hoopis see maailm, mis jääb väljapoole (*maailm mulle urises / jämeda häälega urises / valjult norskas ja urises*) ning mil-lele tuleb uljalt vastu haukuma õppida?

esimene džonnibiilik luuletus synnib kõigi vormide, kaanonite pääle vilistades kõlvatu kallima paljale kõhule, see on seksikeskses ajas algatuseks päris hea. johnny b on armulaulik, tema värsid muutuvad õrnast roojaseks ja tagasi, raamat hõngab lihahimulyyrikat, puhast karredatallast seksuaalsust (*rind on peos / ja kyrb on suus / ja kokku me nimi on / ar*

mas tus – tõi kyll, see ongi yks julgemaidd kohti). visnapuulik¹ kahe alguse motiiv – madonna jumaliku olemuse ning maise, lihalise oleku vastuolu, heitlus (*madonna sind näen ma unes ja ilmsi*, lk 61), isegi nõue, et kallim peab langema, saama roojasuse hälliks, enne kui ta tohib johnny b juurde tagasi tulla (*kata kinni*, lk 114). *riides naine polegi naine...* seetõttu ei saa madonnade vahel ka olulist vahet teha – olgu lits või leedi, naisena ikka sama (*märkusena kysin / et mis on siis vahet kolonelil endal / ja micky o'gradyl* – johnny b pole sugugi ebaõiglane, käiku läheb sama mõõdupuu). muidugi leidub veel kauneid lembelaule (*uinu väike tydruk maga / kuid kaisukaru asemel / oleksin ise su selja taga; kasvõi rännates matkates autostopiga*). kui johnny b praegu kirjutaks, läheneks ta naistele muidugi esteetilise nurga alt...

aga mitte sellest ei tahtnud ma rääkida. johnny b on lembelyyrik, kes yritab leida armastajate õist keelt (lk 162), peab aga idiootsuse revolutsiooni sunnil syndima sotsiaalseks poeediks, lyyriliseks tyygasseaks, myrkroheliseks väikeseks draakoniks, mitte mingiks pyhaks jyriks (lk 158). ta võitleb kõigi ja kõigega, kuigi see peaks tähendama hullumaja või enesetappu. yhe teksti tulevikuvisionis teevad pea kõike masinad, johnny b unustab siin luuletamise – ka luuletama hakkavad *kavalad kunstlikud masinad*, siis polegi enam vaja poeti (*too loll sealpool head ja halba*) ööd valvama, siis kaob meie olemise mõte, kaob eelvägi, ylbed ja ra-

¹ sellega visnapuulisus ei piirdu, mitmed luuletused lähevad oma vormilt tema radu pidi, meenutades aaviku poolt vihatud "kordamistöbe" ning kohati pisut isegi visnapuudulikku vormi.

hutud valvurid. teises johnny b luuletuses on juttu kylmast kosmosest, ei tea, kas villu tamme on seda lugenud, aga mulle tuli ta tekst meelde: *...väljas kosmoses on kylm / kylmub keha kylmub hing surema / häid planeete on veel kyll / aga nende-le meid ei oodata... mässajatel on ikka midagi yhist, seda enam, kui nad sama asja eest väljas on.*

“seadusesse suhtun ma skeptiliselt... minu jaoks ei ole riik kunagi absoluut olnud. ma pean end ikka veel, kuigi see enam yldse moes pole, rahvuslaseks” (sastast intervjuust). tegelikult on johnny b anarhist, yhiskonna alustugede kangutaja: *ja alaku dionyysuse purjuspäine eera / millal te enam ei kyyndi / välja mõtlema riike sõdasid tsivilisatsioon / pykse syy-filist preservatiive / ega majandussysteeme autosid maju / televiisoreid kahvleid ja perekondi* (lk 84). meil siin on ka üks (noorte)kultuurisaade “kahvel”... tundub, et selle raamatuga on viimase seitsme-kaheksa aasta jooksul esimest korda keegi võtnud mingi tõsise sotsiaalse sõnumi kanda, aga me ei tohi unustada, et tegu on mitukymmend aastat vanade tekstidega, tegelikult me otse peame selle unustama. need tekstid on sõja ja masina vastu, inimese poolt, isiksuse poolt. kusagil on ilusad siledad poisid, kelle ylesandeks on *jälitada inimest / kyttida inimest / hirmutada inimest / hävitada inimest / tappa inimest / näotu ja vormitu absurdumi nimel* (lk 127). sel suvel reastas üks ameerika kindral tõsimeeli sääraseid sõnu (hävitada, purustada, maatas teha) enne järjekordset nato pommiretket – oli see siis iraaki, serbiasse, kosovosse või mõnda rahulikku kolkakylla, kes seda enam mä-

letab. nyid imestatakse meie idanaabri julmuse yle. *kuradi nõme on kogu see värk / maha pyrjelid proletaarlased snoobid / fanaatikud byrokraadid pedagoogid / maha kõik* (lk 172).

iga sajas inimtõuk/ sellel ymmargusel maakeral / olevat skisofreenik...kraest kinni hullusärk selga...kui hea et olen vaid maniakk / ja sealjuures hädaohutu (lk 22). või lugu arstist-röntgenoloogist, kes näeb sydameta, ajuta, selgroota inimesi... marksistlikus yhiskonnas ei tohi hinge olemas olla, muidu ehk näeks hingetutki inimest. muidugi: loeme johnny b-d kui 70ndate hipiluuletajat või biitnikku ning mõistame tolle ajastu jamsliikkust, praeguses (euroeeses) yhiskonnas selliseid nähte ju pole. või kui on, siis mööduvate iganditena. kujutage ette, kui johnny b oleks praegu mõjukas poliitik ning need tekstid tema kõned! miski ei ole muutunud, vaenlase kontuurid on lihtsalt hägustunud, täpsemalt, vana hea doktor knickerbockeri silmad on nyid läbipaistvad. *kas ei saaks kuidagi / teaduslike meetodite abil / leida et doktor knickerbocker / ongi see kõikvõimas jumal / ja siis ateistliku kirjandusega ta ära tappa* (lk 35). loodetavasti on see ka nähtamatute ideoloogiate puhul võimalik. doktorihärra meenutavat väga 20. sajandi kuradit. kuidas võidelda elukaga, kes on korruga jumal ja kurat, mis saab siis eetikast?

muuseumis vedelevad surnud ajaloo fyysilise mõjutamise vahendid (lk 29): meil on meedia (*eriti televiisorid*), eriti reklaam. ja doktor knickerbockeri silmad on võrgus samal lehekyljel madonna ja jeesusega. infoyhiskonnal on teistsugused lõksud, ilma raudorade, kettide ja

klambriteta. kuigi leidub neidki.

ajalukku peame veelkord põikama, et näidata mõne teksti ootamatut tänapäevasust. kuigi eks vist kõigi klassikute kohta väideta, et nad justkui räägiksid nyydis- hetke ja tuleviku probleemidest. eks ta ole. walteri ja raudristiga (lk 53) ensv-s olemas olla ei saanud. ja ausalt öelda jääd nyydki põlluservale või maanteeveerule mulla alla, kui sa just kymne samasugusega yhes augus pole, sel juhul lykatakse kas või obelisk ymber, et saksamaalt leiutasu kätte saada. *kui teie ees kunagi avaneb perspektiiv / saada minuks / ärge minge vaele poolele.* johnny b kutsuks teid kyll kaasa vaele poolele, kuid ta on yksik hunt... ainult nõrkushetkil: *kõigi maade jõnglased yhinege* (lk 57).

yksinda mina / väljaspool kasti prakki: surutud nina / vaatan ja naeran ja yhtlas: kadestan / neid kellel on liivakast (lk 140). säärane villoni hingesugulane, *r e b e l w i t h o u t c a u s e, kõigi hullude langetõbiste lillade / taskuvaraste poeetide primadonnade / ainuvalitsev keiser ja paavst* (lk 83), antikristus, paaria kõigis yhiskondades on johnny b. kirjanduses koha kättenäitaja kassetipõlvkonnale (*minu laulud pole / trykkimiseks / kassettide kirevaselgses hermafrodiitsuses*) ning yheksakymnendate literaatidele (“...mina ei loe eesti kirjandust. need kogemused, mis mul temast on, ei vasta minu ettekujutusele kirjandusest...” – intervjuust *postimehes*).

mida on sel mehel öelda põlvkonnale, kelle isadeks on mingi rehabilitatsiooni- programmi läbinud miška goldbergerid (lk 73). meiegi oleme ajastu lapsed (lk 78), kurat kyll, aga mitte selle ajastu –

meie oleme sõjast võõrdunud, armee- ja käsupõlglikud noored, kelles kiipsmailinguga yhiskond ei tekita mingit respekti, kel pole oma riiki, mida õigeaks pidada. me elame yksi ja näeme inimesi televiisorist (lk 97). et johnny b-st lahti saada, et meist lahti saada, tuleb maakerale tuli otsa panna!

kas keegi teist kujutab ette, kuidas näeb välja yks surnud poeet? aga elav? *sa pole selline nagu meie...peale kõige muu / olete te loolid* (lk 32).

MIHKEL SAMARÜÜTEL

Ruumi täitmine

HIRAM. MÕRU MAIK. *Tuum, Tallinn, 1999. 398 lk. Hind 186 kr.*

“Mõru maik” on väga hästi kirjutatud. Natuke pikk ja palju hämamist, aga tore on. Lubab inimestel kuu või kaks raamatut öökapi hoida ja tasapisi lugeda. Hästi kirjutatud – see tähendab tehniliselt väga hästi teostatud. See on realistliku romaani korralik edasiarendus. Selle teose kaudu võib näha, kuidas kirjandus ennast taastoodab.

Üldiselt on inimesed kooliajal või hiljemgi lugenud raamatuid, mida õpetajad ja lähisugulased ja kes iganes on nimetanud kirjanduseks. Arvatavasti osa neist raamatutest olid romaanid. Sealt siis tuleb lugejale kujutelm romaanist kui teatud konstruktsioonist. Mäletan, et koolis pidi peamiselt igasugu realistlikus võtmes raamatuid lugema. Keskkooli viimases klassis püüti tähelepanu pöörata ka modernistlikumatele tekstidele, tuli lugeda paari

sürrealistlikku luuletust ja Camus' novelli maailmakirjanduse lugemikust. See tekitab tõrke. Sest selles keskkoolis polnud vaja mingit kirjandust. Peaasi et saaks koolis käia, et välja ei visataks. Naljakas. Arvatavasti kuskil kesklinna eliitkoolides siiski loetakse kirjandust. Ja ollakse muiduupid.

Niisiis on Hiram loonud teose, mis on realistliku romaani uuendatud mudel (nagu autotööstuses – uus välialase on tavaliselt ikka parem, ilusam, lihvitum jne). See näitab kunstiteadlasest preili arusaama romaanist. Ja romaan, nagu juba öeldud, on õnnestunud. Väikeseks probleemiks on, et see mudel pole just minu maitse. Keelele kipub termin *well-made play*. Niisama võib lugeda, aga mingit vajadust tema järele ei tunne. Aga loodetavasti leidub küll ja küll inimesi, kes seda laiale maailmale kiidavad. Ja nii olekski vist õiglane.

Minu puhul on probleemiks veel see, et üldiselt hakkabki mulle vastu naiste kirjutatud proosa. Ei ole samal lainepikkusel. Loodetavasti saan kunagi oma kompleksidest üle. Parim naisproosa on vist Koidula “Tammiste küla veskitondid”. Kõlab nõmedalt, aga seeditavam on meeste kirjutatu. Näiteks naistest – ehkki võib kindel olla, et see täppi ei lähe.

Hirami romaan on tervelt ligi nelisada lehekülge pikk. Täiesti hämmastav – kust küll võtab noor inimene aega, energiat ja huvi millegi nii mahuka loomiseks? (“Kirjutamine on väga kummaline tegevus, Alex. Sa ei saa iialgi seda, mida sa tahtsid, isegi kui alguses nii tundubki, aga see kõik kaotab mõtte, kui uus etapp tuleb...” – lk 173; “Ma tahan tinglikes maa-

ilmades karistamatult identiteete vahetada, igatsen opereerida paindlikus aegruumis, kus vigu saab parandada ja enne sündmusi toimuvad peaproovid. Tuleb see sellest, et reaalsus mul üle mõistuse käib?” – lk 50.) Külm higi tekib otsaette, kujutledes neid sadu või tuhandeid lehekülgi arvuti kõvakettal või disketil. Täielik vangla või labürint tekstis liikumisel. Aga see labürint on asjatundlikult läbi kirjutatud – detailirohkus, normaalsed intriigid, head olukirjeldused. Erilist grafomaaniat ei leidu. Au ja kiitus.

Ent neurootilise ja alatasa oksendava näitleja Alexandra (Alex) Ashley tegevus ja sepitsused jäävad siinkirjutajale kaugeks. Meediast tuttav võõras glamuurimaailm ei puuduta. Loodetavasti õigeid inimesi puudutab. Teose kohta on ühelt poolt arvatud, et sel puudub üldse Eestiga seos (üldjuhul vanemad kirjutajad), või siis teisalt, kohaliku *goth*-poppari Berk Vaheri (*Arter*, 04.12.1999) sõnadega: “Alex ja ta sõbrad on kogu aeg siinsamas olemas olnud.” Vaheriga võib nõustuda, kuid minu arvates pole sellele asjaolule ka erilist tähelepanu vaja pöörata ja vist pole autorgi tahtnud seda rõhutada.

Lugedes jääd alatasa mõtlema, mis võiks olla “Mõru maigu” taustaks või paralleeliks. Hanif Kureishi “Äärelinna Buddha”, Salman Rushdie “The ground beneath her feet”, Peter Hoegi “Preili Smilla lumetaju”, Truman Capote'i “Hommikueine Tiffany juures”, Jeannette Wintersoni “Kirg”, Marguerite Duras' “Armuke”, Eve Petersoni “Copia” (kohalik noortekirjandus) ja muu selline. Eks lisada saa nii mõndagi. Eelkõige filme.

Veel on mul kuri kahtlus, et “Mõru

maik” on saanud toimetajatelt küllaltki palju räsida. Mingid ülipikad ja ülikirjanduslikud laused – no ma ei tea, aeg-ajalt mõjub see haiglaselt. Võibolla on toimetaja Viires oma programmilise eesti kirjanduse tegemisega üle pingutanud. Kuid see on vaid kahtlus, mitte teadaolev fakt. Ka on kirjastus Tuum ikka vägeva hinna keeranud debüütraamatule. Kas järgmiseks on nüüd oodata Mats Traadi mingi eepose üheksandale osale 400kroonist hinda?

Kirjanduse üheksaaduseks võib olla ka tutvumine teistsuguste keskkondadega. Hiram tutvustab inglise kunsti- ja meelelahutusmaailma. Selle kära ja vahtu, selle maailma toimimist ja mehaanikat. Ei tea, miks pakutud rockimaailm mind suhteliselt külmaks jätab. Arvatavasti seepärast, et keskkoolis sai sellesarnast ja karmimatki kitarrimüristamist küllalt kuulatud. Nüüd mõjub iganenuna. Kuidagi kits ja kramplik. Võibolla oligi autoril kavas seda iroonilise pilguga vaadata? Ei tea, otseselt seda välja ei loe. Üldiselt on romaanis seda seltskonda kujutatud ideaalsena. Ikka vapustavad ja maskuliinsed mehed, pooled heterod ja pooled homod, kõik snoobid. Naised on vist ainult modellilikud iludused või *Playboy* jänkukesed, väikeste bi-kalduvustega. Ja ikka erudeeritud huvidega (millest ei tule järeldada, nagu arvaks ma, et ilu ja vaim ei käi kokku; käivad küll, et väga hästi!). On see ülepingutamine – et aina (vähemalt ühest vaatepunktist) nii täiuslikud? Noh, jumal sellega, ei pea ju lugema ainult poliitiliselt korrektseid tekste. See on kirjanduslik maailm ja ta töötab. Kui selle juurde käibki narkootikumide üleskiitmine (lk 96–

97), siis mis seal ikka. Kiuslikult võiks küsida, kas Hiram ise sooviks samuti sellises glamuurses maailmas osaleda, olla hinnatud ja ihaldatud. Loodetavasti see kiuslik uitmõte ei solva.

Romaanis on “korralik” jutustamine mõneti segi paisatud. On põhilugu, millesse aeg-ajalt sõidavad sisse põhiloole elnenud sündmused. Eellooks on peategelase suhe ühe lesbikust (mulle isiklikult on küll mugavam kasutada “lesbi”-sõna; kui loed “lesbik”, tuleb silma ette mingi oivik või kuivik, või siis mingi nunnu mänguasi) pereemaga, selle poja üsna võigas kättemaks talle ning hilisem taastumine tollest jamast. Mulle jäi mõneti arusaamatuks minategelase ja psühhoterapeut Nico suhte ületähtsustamine. Kuidagi tarbetu coolitsemine. Osavalt on Hiram vältinud räigete või kiimaliste stseenide kirjeldamist. See aitab hoida romaani omamoodi kõrgetes sfäärides. Lisaks veel kirjad Victoriale, mis tundeiliselt räägivad “olukorrast riigis”.

Põhilugu rajaneb armastuskolmnurgal: näitleja Alexandra, bändimees Carl (tõeline ingel) ja selle luuletajast vend Cal (omamoodi *femme fatale*). Alexil ja Carlil on kena armastussuhe, kuid Cal ajab Alexil pea segi. Carli teadmata. Vennad omavahel ei maga. Bändil hakkab hästi minema ja materiaalsel (ja nartsistlikel) põhjustel on vist kõigil võimalus nägu naeru täis lasta. Alex on nüüd enamasti meestega, ainult nümfilik korterikaaslane Jenna ei lase lõplikult heterostuda. Trenditeadlik majanaaber Adrian on kõigi sõber ja teeb ainult head.

Alexil on pidevad tervisehädad ning nii ta siis tarbib tablette ja oksendab mõned

korrad päevas. Lisaks käib üks pidev üli-
stiilsete riiete vahetamine ja nende kirjel-
damine, naiste ilunippidega lugeja pom-
mitamine. (Võibolla mõni lugeja saab siit
teada, miks tal lööki ei ole.) Minategelane
on ülimalt kindel oma harituses (nt lk 80,
118) ja välimuses (“Ahvatlus, tule ja räägi
minuga, et ma näeksin su silmades iseenda
peegeldust” – lk 124). Väga enesekeske-
ne. Noh, tore on. Üks intriig järgneb tei-
sele ja kaks tegelast surevad mitteloomu-
likel põhjustel. Ühe surm on teise algus?
Alexil õnnestub mängida Opheliat ning
oma deliiriumliku osatäitmisega võidab
ta parima osatäitja auhinna.

Kui romaani lõpus saabub suur sega-
dus ja ühtaegu selginemine, jääb Alex
kuidagi ellu. See paneb meie “noorte ar-
vamusliidrit” Vaherit küsima, et milline
eludeda ees ootab. Minul tekkis kerge
paralleel “Trainspottingu” Rentoniga.
Filmi lõpus kõnnib Renton endiste sõp-
rade juurest minema, justkui kolmanda
võimaluse poole (niisiis ei hakka tavako-
danikuks või tavanarkariks). Ent milline
see kolmas võimalus on, nii Rentonil kui
Alexil? Seda vist ei olegi.

Kui sinne segane sisututvustus ehk
raamatut mõneti seebiooperlikuna näitas,
siis tuleks arvestada, et romaan näeb seda
kõike neurootilise minajatustaja silmade
läbi.

Loodetavasti kujuneb “Mõru maik”
kohalikuks bestselleriks, üks õigetel ini-
mestel ole ikka raha. Tasub osta see hõ-
behall raamat. Veel paar kuud on ta moe-
kas su riivil või öökapiil. Ja kõige kind-
lam on seda muidugi kohvikus lugeda.
Võibolla oli Hiramil ambitsioon saada
tuntuks veelgi laiemalt, pakkuda kirjasõna

suurele maailmale. Kuid teose inglise-
angloameerika kultuuriruumi tõlkimine
võib kujuneda üpris naljakaks ürituseks.
Eks endalgi ole naljakas lugeda/näha vōō-
ra arusaama siinsest (meenutagem kellegi
ameeriklase filmi “Küünlad pimeduses”).
See on siiski eestlase nägemus inglise tren-
diteadlike ja kunstikalduvustega inimeste
elust.

Ei kujuta ette, mida ütlevad osale lu-
gejaist sellised nimed nagu Suede või Spi-
ritualized. Või mida ütlevad need nimed
kümne aasta pärast. Ehk näitavad teatud
“aja vaimset situatsiooni”.

Hirami kohalik rööpnähtus tundub
olevat teine noor kirjutaja – Matt Barker.
Ka Barkeri tekstidel on üldiselt Briti taust,
samuti parajalt neurootilises soustis ja
pingsa atmosfääriga. Kuna ühtki pikemat
teksti pole Barkerilt lugenud, siis lähe-
maid võrdlusi teha siiski ei julgeks. Nii
Barkeri kui Hirami puhul võib tekkida
tunne, et tarbid midagi kitsilikku. Aga
õnneks see tunne ei hakka hinge matma.
Camp? Ei, mulle mitte, ent eks see sõltu
lugejast. Tegelikult tekib ju kohe eelarva-
mus, kui loed eestlase poolt kirjutatud
teksti, mille tegevus peaks toimuma väl-
jaspool siinset kultuuriruumi (ehk vaid
Ristikivi pääseb sellest vaevast). Paratama-
tult jääb tunne, et nii see nüüd küll ei ole.
“Mõru maiku” alustades kummitas see
eelarvamus pidevalt, hiljem aga lahtus.
Nii et veel kord – tekst töötab.

Kas võiks leida veel mõni seniavas-
tamata talent, kes kirjutaks sellesarnast
ainest läbi, teeks siinset kirjandusruumi
vähe värvilisemaks? Võibolla Juku-Kalle
Raid. Võibolla Kiwa. Nemad võiksid kül-
laltki irriteerivad olla. Võibolla paari aasta

jooksul üllitab Hiramgi veel midagi (kindlasti mitte "Yuppiesjumalat"). See oleks kiiduväärt ettevõtmine.

Niisiis on Hiram avaldanud hea juturaamatu. Tekst jookseb ja tegevus laabub. Oma nišš peaks tal olema. Ilmseid eelkäijaid ei paista leiduvat, järgijaid arvatavasti küll. Kui vaadata üldist olukorda siinses kirjandusruumis, siis annaks hindeks "viis". Tüdinud juba sellest Maimu Bergi ja Ervin Õunapuu kiitmisest. Lugege parem Ehlvesti või Kivirähku.

Oma subjektiivse maitse järgi aga annaks "kolm pluss". Miks? Peeter Sauter on kirjutanud ühe hea artikli "Üks on pask ja teine kobe. Isegi väga" (*Postimees-Kultuur*, 11.09.1999), kus on juttu ühest Hollywoodi *well-made play*'st ja "Train-spottingust". Kõrvalepoikena kirjutab ta "meie asjade loetelust, mis annab pildi meie olemusest". asjade loetelu tundub millegipärast väga tähtis, aga ise ka ei saa aru, millepärast just. (Ka Hiramil on asjad väga tähtsad.) Sauteri artikli põhipaatos oli, et kuigi "Train-spotting" on krobeline ja vahel ka amatöörlilik, on ta siiski nii hea film, et "tee või püksi, ta läheb südamesse". Mitte *well-made play*, mis justkui tahaks pakkuda midagi enam, kui esmasel tasandil paistab. Minul on "Mõru maigu" puhul sama probleem – muidugi mitte nii äärmuslikul kujul, olgem ausad. Aga seda arvamust ei tule üldkehtiva tõena võtta, see on ühe lugeja arvamus. Kellel oli juhuslikult võimalus arvamust avaldada.

VEIKO MÄRKA

Filoloogia või žurnalism, feminism või seksism?

LEHTE HAINSALU. KUKELOKUTI. *Ohviriroman. Virgela, Tallinn, 1999. 170 lk. Hind 79 kr.* MART JUUR. LOLLIPOP. *Tänapäev, Tallinn, 1999. 112 lk. Hind 82 kr.*

Kahe raamatu siinkohal võrreldavad paradigmad on pealkirjas antud. Raamatuid võiks muidugi võrrelda ka näiteks põlvkondade skaalal (Hainsalu on sündinud 1938, Juur 1963), aga see ajaks loo liiga kirjuks. Asjaolu, et "Kukelokuti" on romaan (nii väidavad tiitelhed, tegelikult pigem jutustus), "Lollipop" aga lühemate ja pikemate naljalugude (2—23 lk) kogumik, ei sega neid antud valdkondade raames võrdlemast. Oluline on sisu, mitte vorm.

Ajakirjanduse ja kirjanduse erinevus on väiksem. See tuleb raamatuid võrreldes kohe välja. Nii parodeerib Juur kirjandusklassikat (isegi Bulgakovit, Lutsust ja Conan Doyle'ist rääkimata). Hainsalu romaanis on meedia (Kristina Šmigun, Sulev Luik, Nagano olümpiamängud) veelgi olulisem komponent. Tõsi küll, tausta, mitte allikana. Juure raamatu moto "loll on info järele püsti hull" avaldub korduvalt ka Hainsalul, Häli tegelaskujus lausa sajabrotsendiliselt.

So erinevustes rõhutavad mõlemad autorid seevastu oma radikaalsust. Naisekesksus on Hainsalul samavõrd esiplaanil kui Juurel meestekesksus (põhiliselt küll homoerootika näol). Sõnad "naistekas" ja "meestekas" on raamatute iseloomustamiseks omal kohal. Naisi

kujutab Juur silmatorkavalt solvavalt, nad on kas väga rumalad, väga inetud või mõlemat korraga. Tõeline armastus on Juurel üksnes meestevaheline. Seda eksioneeritakse see-eest nii suures koguses ja üheülbaliselt, et moodustub kõige viletsam osa raamatust (eriti “Kosmoseodüsseia” ja “Mälestusi Adolf Hitlerist”). Hainsalu meestekujutus on tunduvalt diferentseeritum ja usutavam. Ainult et mitte ühelgi meestegelasel pole süžee seisukohalt mõtet. Isegi vägistajal mitte, oluline on vägistamise fakt ise.

Paradigmasid segi ajada, filoloogid naiselikkuse kehastajana võtta ei tohi. Ka enamik eesti trammijuhte on naised. Oluline on osutada, et “Lollipopi” lood pärinevad põhiliselt ajalehtede huumorikülgedelt. Pehmendava asjaoluna seda arvestada ei saa, sest miks Juur muidu need raamatuna välja andis, žurnalistikast belletristikasse kippus? Ega ometi raha pärast?

Hainsalu on sihtgrupiga külmalt arvestanud: eesti kirjandust loevad peamiselt eesti filoloogid. Eriti palju loevad tulevased filoloogid (tudengid). Enamik neist on naissoost. Suur osa neist lõpetab ülikooli neitsina. Nii ongi romaanis kesksel kohal filoloogiatudengi vägistamine, kuna see võimaldab oletatavale sihtgrupile esitada kõige muljet avaldavamat defloreerimisviisi.

Juure sihtgrupp on huumorisõbrad. Selle kohta võib öelda, kuigi suurema reservatsiooniga, et see on maskuliinne kooslus. Igatahes selgus kunagi *Pikri* lugemiskonna uurimisel, et 70% neist olid mehed.

Raamatu kompositsioon on Hainsalul

tugevam. Pole liigliha, pole stiilist väljalangemist. Juur on jätnud parimad lood algusesse ja lõppu, keskpaik on nõrk (“Vananaistesuvi”). Eks seegi tõenda nais- ja meesalge universaalset erinevust. On ju algklassideski näha, et tüdrukud on hoolsad, poisid püüavad aga viilida nii palju kui võimalik. Juur just seda teebki, st kui enam võimalik pole, siis ei viili. Raami sees on kunstnik vaba

Raamid on niisiis ette antud: üks punane ja puust, teine sinine ja papist. Kuidas kumbki autor oma omapära rakendab? Kuidas kujunevad pildi detailid? Tegelaskond, süžee, autori sõnakasutus ning suhtumine oma teksti?

“Kukelokuti” on nii peategelasekeskne, et rohkem enam ei saa. Keegi peale Reti ei tee siin mitte midagi – või kui täpsem olla: keegi ei tee midagi, mida ei võiks teha hoopis keegi teine ja hoopis teistmoodi. Eriti häirib selline ülimõttetu, kuid tähtis tegelane nagu Ruubet.

“Lollipopis” mõistagi ühtset peategelast pole, kuigi mõned tegelased (pastor Kõks, Rütmi Kalle) korduvad mitmes jutus. Tüüpkujusidki pole, oluline on üksnes tegevus, mitte tegija.

Juur on meeltlahutatavalt variantne, tal on sõna sekka öelda meedias, ajaloos, põllumajanduses, teaduses, välis- ja sisepoliitikas ning veel paljudes valdkondades, neid ka omavahel seostades (mõistustlike olendite otsimine Eesti Televisioonist). Hainsalu on tüütult invariantne. Kogu lugu keskendub vaese (elab Supilinnas), eluara (usub, et maailm koosneb luuletustest), õnnetult armastava, kuid õilsameelse (aitab perenaisel lund rookida) ning ilusa (suured sinised silmad)

peategelanna ümber.

Hainsalu kõige olulisem autoriomapära on see, et ta tsiteerib täpselt 60 korda Wiedemanni sõnaraamatut ning umbes kolm korda rohkem eesti luuletajaid.

Juure kõige olulisem autoriomapära on see, et tema tekstides puudub igasugune eetika. Need on otse mõõdutundetult ebaetilisised, erinedes ses suhtes isegi Kivirähki omadest. Inimesed on valmis kõike rahaks tegema, iseäranis isamaalisi sümboleid (Pikk Hermann koos rahvuslipuga). Balti ketist saab balti kepp. Suur armastus süttib üksnes pooläpardunud soomutmisoperatsiooni tõttu.

Hainsalul on eetikat kahe eest. Juba termin "ohvriromaan" viitab sellele, sest ohver on kindlalt eetikasse puutuv mõiste. Kuna ohver on filoloogist tudengineiu, kes vägistatakse ja seejärel upub, on tegu koguni kolmekordse ohvriga, sest lisaks elule ohverdatakse ka neitsilikkus ning kõrge vaimsus (vägistaja nimelt ei ole raasugi kultuurne, vaid sajabrotsendiline pätt). Eetiline on ka armsa emakeele ja eesti luule propageerimine igal raamatu leheküljel.

Aga Hainsalu eetilisuses pole jõudu. Kõige häirivam on see, et ohvriromaanis jääb vastamata keskne küsimus: kelle või mille eest Reti süütu ja elu (ning kultuur) ikkagi ohverdatakse? "Ah, niisama," on ainus võimalik vastus.

Nii et romaangi on kirjutatud "niisama"? Süütu lollli talle veri?

"Ohvriromaan" kõrval on "Kukelokuti" teinegi žanritäpsustus: "noorteroomaan". See on siiski liiast, sest noorteroomaan tähendab reeglina lihtsalt viletsat raamatut, mida sellise määratlusega välja

vabandada püütakse. Nii hull "Kukelokuti" siiski pole. Eelkõige väärtustab seda väljapeetud stiil ning kompaktsus. Aga ka lõplahendus on üllatav, õigupoolest ainus kahtpidi tõlgendatav stseen romaanis: võib ju olla, et vägistaja ilmub liig avara fantaasiaga Retile ainult vaimusilmas.

Üldiselt on "Kukelokuti" tüüpiline tudengiraamat, milles leidub palju meesüliõpilasi, kes püüavad teatraalse bravuuri taha peita oma arenematust, ning palju naisüliõpilasi, kes püüavad umbes sedasama. Kui uurida, mis jääb romaanist meelde peale vägistatu siseilma vaatluse ja eesti luule tsiteerimise, siis narratiiv ega karakterid need igatahes pole.

"Kukelokutis" puudub konflikt – Reti on loomult nii rumal ja eluvõõras, et tema ohverdamine on paratamatu. Tal pole algusest peale mingit eluõigust. Romaani süžees on palju võrreldavat 19. sajandi rahvaraamatuga "Mai Roos", lõpus veidi sarnasust Silvia Rannamaa "Kasuemaga". Kuid mõlemast eristab "Kukelokuti" see, et puudub vapper prints, kes vähemalt üritakski Retit päästa.

Juure fabuleerimisvõime, vastupidi, on silmatorkavalt hea. Tegelased sööstavad tegevusse ning lahendavad kuhjuvaid probleeme kas erakordse leidlikkuse või samavõrdse lollusega. Eriti viimases, kõige pikemas ja seetõttu autori loomingu üsna erandlikus jutus "Professor Mesikäpa vedru", mida võib tõlgendada nii põnevusromaanina paroodiana, satiirina kui lihtsalt lõbusa loona.

Sõnakasutusest ja taustast. Sõnakasutus on valdkond, milles filoloogil on ajakirjanikuga võrreldes suured eelised. Juur ei

või kasutada sõnu “tülpasama”, “võhkata-des”, “kõnnakas” või “väisang”. Hainsalu võib. Samas on Juurelgi palju toredaid sõnamänge: lk 15 kogu lõik, mis vestab raskest lehepeksust lehetares. Või “Kirik oli rahvast maani täis...” (lk 54).

Mõlemal autoril on kaks varasalve, kust ammutada teemasid, tsitaate, konflikte. Hainsalul kirjandus ja keeleteadus, Juurel ajakirjandus ja ajalugu.

Kui ma ütlen, et Juure raamat on naljakam kui Hainsalu oma, ei ütle ma midagi. Hull on aga see, et “Kukelokuti” tegelased esimestest lehekülgedest peale kohutavalt palju naeru lõkerdavad ja enda meelest vist head nalja teevad, ilma et lugeja sellest lõbust vähimatki osa saaks.

Mõlemal raamatul on ka sarnaseid jooni. Näiteks see, et nende kaaned valetavad.

Hainsalul: “Kukelokuti on mitmetahuline romaan...” Miks mitte “kreekakeelne” – see poleks möödaütlevam? Romaanini (?) ainus tahk on peategelanna sisevaatlus, kõik muu on ballast, ehkki kompositsiooni seisukohalt oluline.

Juur valetab kaudselt: ta paneb esikaanelle katkendi raamatu esimesest ja parimast loost (“Eesti ajakirjanduse sünd”), luues selle pahaaimamatus kättevõtjas arvamuse, et kõik ongi kuld, mis hiilgab.

Teoste kogumuljet ma ei võrdle, punkte ega tärne ei jaga. Ka suusarajal ei sõida ju Šmigun ja Veerpalu üht distantsi.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 6464 059.

Marika Mikli 6464 054.

Marek Tamm.

Kajar Pruul.

Keeletoimetaja Tiina Lias 6464 054.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 6464 062.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 6464 062.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta.

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 6413 696.

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn.

Fax: 442 484.

E-mail:

vikerkaar@teleport.ee

Väljaandja: kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn.

Trükk: "Akadeemiatrükk".

"Vikerkaar" nr. 1/2000.

Vikerkaar

1/2000

ISSN 0234-8160

9 770234 816043

78245